

k, u, l, t, u, r, a • • •

republika slovenija

ministrstvo za kulturo

IDRIJSKI RAZGLEDI

LV · 1 / 2010

MESTNI MUZEJ IDRIJA
MUZEJ ZA IDRIJSKO IN CERKLJANSKO

Np32.425/2010

<i>Izdajatelj in založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRIJA Muzej za Idrijsko in Cerkljansko Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, 5280 Idrija www.muzej-idrija-cerkno.si tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si
<i>Uredniški odbor</i>	JOŽE BAVCON JOŽE ČAR TATJANA DIZDAREVIČ JOŽE JANEŽ ROBERT JEREB JANEZ KAVČIČ IVANA LESKOVEC KARMEN SIMONIČ MERVIC KSENIJA ŠABEC DOMEN URŠIČ ANTON ZELENC
<i>Odgovorna urednica</i>	IVANA LESKOVEC
<i>Glavni urednik</i>	JOŽE JANEŽ
<i>Literarni urednik</i>	JOŽE JANEŽ
<i>Oblikovalec in tehnični urednik</i>	NANI ANDREJ JENKO, STUDIO NAJ
<i>Lektoriranje</i>	MILANKA TRUŠNOVEC
<i>Finančna podpora</i>	OBČINA IDRIJA
<i>Tisk</i>	TISKARNA DTP d.o.o.
<i>Naklada</i>	400 IZVODOV Idrija, avgust 2010

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

TATJANA DIZDAREVIČ, univ. dipl. inž. rud.,
Rudnik živega srebra Idrija

dr. DAMIR GLOBOČNIK, muzejski svetovalec,
Gorenjski muzej Kranj

mag. MIRJAM GNEZDA BOGATAJ, univ. dipl.
etnologinja in kulturna antropologinja, višja
kustosinja, Mestni muzej Idrija

IVICA KAVČIČ, univ. dipl. inž. kemije, Idrija

JANEZ KAVČIČ, prof. zgodovine in
umetnostne zgodovine, Idrija

mag. SIMONA KERMAVNAR, univ. dipl. umet.
zgodovinarica, Logatec

prof. dr. JANKO KOSTNAPFEL, zdravnik na
Univerzitetni psihiatrični kliniki v Ljubljani
med leti 1954–1994, redni profesor na
ljubljski Medicinski fakulteti, član Kraljeve
družbe za medicino v Londonu, častni
član Slovenskega zdravniškega društva in
Slovenskega združenja za preprečevanje
samomora

MILOJKA MAGAJNE, prof. zgodovine in
sociologije, muzejska svetovalka, Mestni
muzej Idrija

prof. dr. RAJKO PAVLOVEC, univ. dipl.
inž. geol., upokojeni profesor Oddelka za
geologijo Naravoslovno tehnične fakultete
Univerze v Ljubljani

GAJA RUPNIK CARUSO, pesnica, v šol. letu
2009–2010 učenka Osnovne šole Idrija

NANDE RUPNIK, slikar, predsednik likovnega
društva Cinober, Idrija

MARIJA TERPIN MLINAR, univ. dipl.
zgodovinarica in prof. slovenskega jezika in
književnosti, kustosinja, Mestni muzej Idrija

RAFAEL TERPIN, akademski slikar, rovtarski
krajinar, Idrija

DRAGA URBAS KERAVIDA, prof. biologije,
nekdanja ravnateljica Gimnazije Jurija Vege
Idrija

ANA VEHAR, v šol. letu 2009–2010 dijakinja
Gimnazije Jurija Vege Idrija

FERDI VIDMAR, upokojeni novinar RTV
Koper–Capodistria, Koper

ANKA VONČINA, ekonomski tehnik,
ljubiteljska botaničarka iz Idrije

MILAN VONČINA dr. med., spec. internist,
Zdravstveni dom Idrija

ANTON ZELENC, inž. strojništva, kustos,
Mestni muzej Idrija

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.
Uredništvo naproša avtorje, naj oddajo članke v
dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu.
Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani.
Obvezno naj bo priložen avtorjev stalni in
e-poštni naslov ter telefonska številka.

VSEBINA

	IDRIJA	
Rafael Terpin	ŠTUDENTOVSKA ULICA	10
	KULTURNA DEDIŠČINA	
Marija Terpin Mlinar, Mirjam Gnezda Bogataj	USTVARJALCI, TRGOVCI TER NAMEMBNOST IDRIJSKE ČIPKE OD NJENIH ZAČETKOV DO PRVE SVETOVNE VOJNE	28
	RUDNIK	
Tatjana Dizdarevič	POTAPLJANJE JAME RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA OD XV. DO IX. OBZORJA	37
	OSEBNOSTI	
Damir Globočnik	NIKOLAJ PIRNAT - ILUSTRATOR	46
Ivica Kavčič, Janko Kostnapfel, Milan Vončina	PROF. DR. BOJAN FORTIČ	55
	Ivica Kavčič IDRIJSKE KORENINE	55
	Janko Kostnapfel STROKOVNO DELO	56
	Milan Vončina ŠPOMINI NA SREČANJA IN DELO S PROF. DR. BOJANOM FORTIČEM	57
	LITERATURA	
Gaja Rupnik Caruso	PESMI	61
	LIKOVNA PRILOGA	
Nande Rupnik	LIKOVNO DRUŠTVO CINOBER IDRIJA	66
	RAZMIŠLJANJA	
Rajko Pavlovec	IDILE NAD CERKNIM IN RAZMIŠLJANJA O NARAVI	78
	RAZISKAVE	
Ana Vehar	DIJAŠKI ODNOS DO DESK GLEDALIŠKEGA ODRA	83

Anton Zelenc	TEHNIČNA DEDIŠČINA ČRPALKA KLEY	91
Rajko Pavlovec	ZGODOVINA GUIDO STACHE LETA 1864 O NAŠIH KRAJIH	98
Ferdi Vidmar	PRIČEVANJA POT DO TRSTA	102
Janez Kavčič	PREDSTAVITVE PRIVLAČNA IN DOBRODOŠLA PREDSTAVITEV IDRIJE	105
Janez Kavčič	LEDINE V ZGODOVINSKIH ZAPISIH IN USTNEM IZROČILU	107
Milojka Magajne	VALENTIN ZDRAVKO ČEMAŽAR: NOVAKI, NOVAČANI IN »VAZNKAS« SKOZI ČAS	110
Anton Zelenc	PETDESET LET SANKAŠKEGA KLUBA IDRIJA	113
Draga Urbas Keravica	POROČILA prof. dr. VINKO CUDERMAN, DOBITNIK NAGRADE ZA AVTORSKO DELO NA PODROČJU UČBENIKOV ZA SREDNJE ŠOLE ZA LETO 2009	114
Rafael Terpin, Anka Vončina	BOTANIČNE NOVOSTI NA IDRIJSKEM IN V OKOLICI	117
Mirjam Gnezda Bogataj	IDRIJSKA ČIPKA, Z NITJO PISANA ZGODOVINA	120
Rafael Terpin	IN MEMORIAM IN MEMORIAM dr. TONETU WRABERJU	125
Ivica Kavčič	SREČKO NOVAK (26. 4. 1920-18. 3. 2009)	128
Uredništvo	POPRAVKI	130

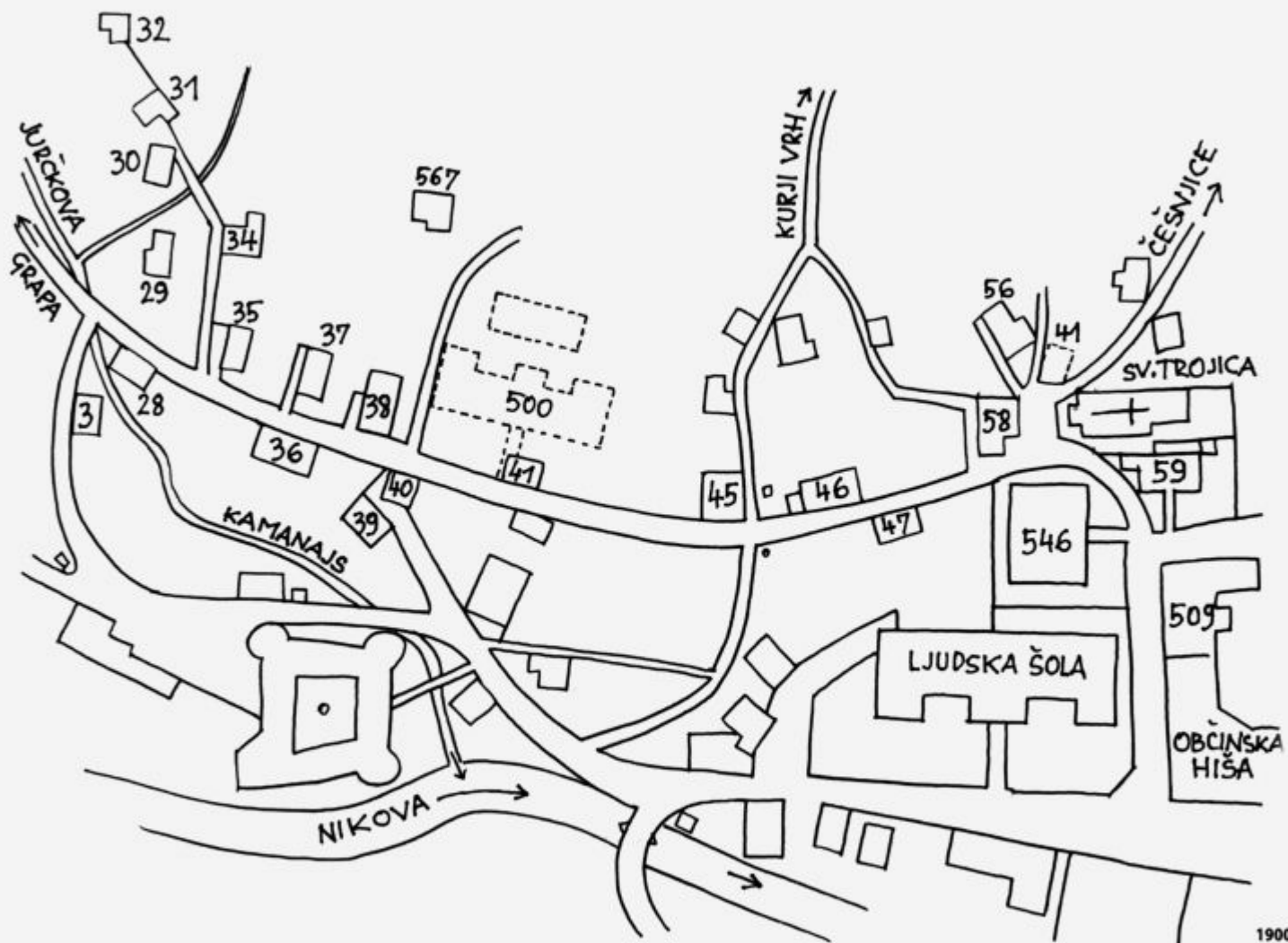
Rafael Terpin

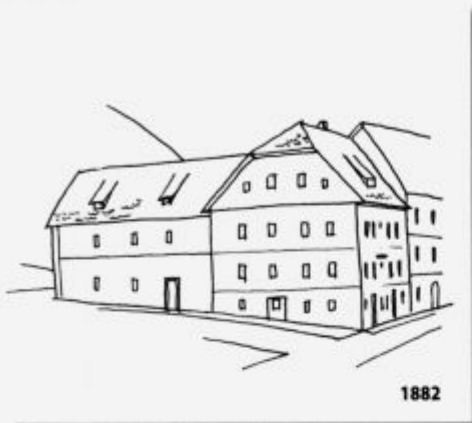
ŠTUDENTOVSKA ULICA

Iz avstroogrskih časov (pred 1918. letom) poznamo v Idriji le dve ulici, ki sta bili že tedaj poimenovani. To sta bili: Rožna pod gričem sv. Antona ali pod Rožnim hribom (v ljudskem govoru znana bolj kot Gasa) in Študentovska ulica. Njeno ime sovpada z gradnjo realke, ki je bila slovesno odprta 1903. leta. Iz tega časa torej živi njeno ime Študentovska ulica. Če bi jo krstili danes, bi ji gotovo porekli DIJAŠKA ulica, a v dobi naših starih očetov je bilo učenje precej bolj spoštovano in so mu rekli študiranje. Nekaj gotovo pomeni tudi dejstvo, da so novozgrajeni realki podelili okroglo številko 500.

1.	OBČINSKA HIŠA V KLANCU	509
2.	ŠPARKASA	546
3.	LAPAJNE	58/59
4.	ŠPIČK	57/58
5.	KAVČIČ	55/56
6.	ŠPAJZECETL	46/47
7.	TUKAČKA	45/46
8.	BEVK	44/45
9.	FAJFKOVKA	40/41
	REALKA	500
10.	SKALAUČ	39/40
11.	TROHA	567
12.	REPULUS	37/38
13.	CUOCULA	38/39
14.	GOSTIŠA	36/37
15.	KOBAL	35/36
16.	KAVČIČ	34/35
17.	LIPUŽIČ	28/29
18.	BERIČIČ	33/34
19.	ŠINKOVEC	29/30
20.	CELESTIN	30/31
21.	KOLER	31/32
22.	KENDA	32/33
23.	ŠTEPIČEVKA	27/28
24.	SELJAK	3/3

Hiše si sledijo od številke 1 do 24, kot je veljalo v času pod Italijo. Prvo oštevilčenje idrijskih privatnih stavb se je nekoliko spremenilo v desetletju 1870–1880. Točnega datuma, od kdaj je veljalo spremenjeno oštevilčenje, nam doslej ni uspelo izslediti. Sprehodili se bomo torej od številke 1 proti zadnji 24, tako kot je veljalo pod Italijo.

1. OBČINSKA HIŠA V KLANCU

Idrija številka 509

Via degli Studi 1

Študentovska ulica 1

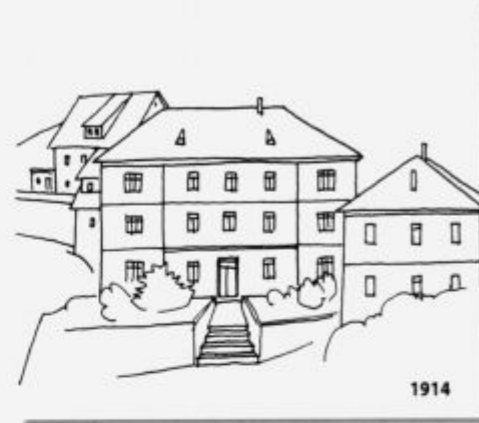
Trakt, ki se še danes s severa drži občinske hiše, je bil zgrajen 1913. leta. Postavljen je bil desno ob klancu, po katerem se je v prejšnjih stoletjih začejala huda pot na Vojsko: mimo cerkve sv. Trojice, Kobala, Češnikarja, Kanomeljskega Razpotja, Rejca, Belega kamna in Podvršarja (Gnezda). V stavbi so bili že od vsega začetka občinski uradi. Za starega Jurmana, doma pri Špičku tik za Sagami, mi je denimo Tone Poženel povedal, da je bil v bližnjem Drakslnu (rudniška mehanična delavnica) mojster, če že ne nadzornik, hkrati pa tudi občinski uradnik v hiši, znani pod številko 509. Tako je bilo tedaj v navadi.

Občinski uradi so pod streho tudi danes.

1936. je v občinskem prizidku stanovalo 29 oseb, med njimi dva občinska uradnika z družinama, računovodja in tajni agent. Najbolj znan in med Idrijčani priljubljen je

bil gotovo Franc Žakelj (soproga Tončka, sin Franci).

Prizidek s podobno lego je imela že stara ŽEŽUNOVA hiša (na prostoru današnje občinske hiše). Prizidano je bilo 1881. leta. Ne ve se, ali so sorazmerno mlado gradnjo podrli do tal, ko so se lotevali trakta številka 509.

2. ŠPARKASA

Idrija številka 546

Via degli Studi 2

Študentovska ulica 2

Na Nagodetovem vrtu je bila 1906. dokončana mogočna stavba OKRAJNE HRANILNICE IN POSOJILNICE v Idriji (delovala je od 10. 5. 1902 do 20. 8. 1949). Zadnji predsednik organizacije je bil Franc Likar.

1907. leta je bil v hiši rojen dr. ALEŠ BEBLER (1907–1981), partizan, politik in diplomat (ALEKSIJ FRANC BEBLER). Njegov oče BALTAZAR BÄBLER je bil profesor na idrijski realki, mati je bila Golijeva Fanči.

Po 2. svetovni vojni vemo, da je bil v hiši sedež Zveze borcev in SZDL (Socialistična zveza delovnega ljudstva).

Med stanovalci je bila najbolj znana družina Božič: LADO (1904–1976) je bil idrijski župan, politični delavec, publicist in planinec, soproga SLAVICA, roj. LENAR, (1910–1974) je bila odlična slavistka, dvajset let ravnateljica idrijske gimnazije.

Vzhodno, pred široko štirikapnico, je bil

1890

1880

še dolgo po 1945. letu z vrtnicami zasajen prelep rožni vrt. Morda je bil lepši le še oni z druge strani ceste, Lapajnetov.

1936. leta naletimo med prebivalci hiše na dve italijanski družini in tudi na znanega idrijskega zdravnika dr. IVANA HRIBERNIKA (1897–1975) s soprogo in hčerjo.

3. LAPAJNE Idrija številka 58/59 Via degli Studi 3 Študentovska ulica 3

Hišo je leta 1888 postavil trgovec s splošnim blagom in čipkami Franc Lapajne. Na istem prostoru je pred tem stala manjša pribrežna enostanovanjska hišica s prečno prigrajenim prizidkom. Na situacijski karti iz leta 1847 je kot lastnik zapisan Anton Novak. 1870. je v stari Novakovi hišici prebivalo 11 stanovalcev. Razen zakoncev Dežman so bili vsi ostali Novakovi.

Nova idrijska pridobitev je bila od vsega začetka bogato, da ne rečem razkošno, postavljena. Že 1888. leta je imela montirano stranišče na vodno izplakovanje, najbrž je bilo v Idriji prvo. Hkrati so pri angleški tvrdki Bristol nabavili izjemno veliko zalogo toaletnega papirja, ki ga tudi po 1945. letu zlepa niso izčrpali. Posest obsega lep vrt pred hišo in za njo. Pripadal ji je tudi čebelnjak.

Prostor med hišo in čebelnjakom (čaunikom po idrijsko) je po izročilu slavni

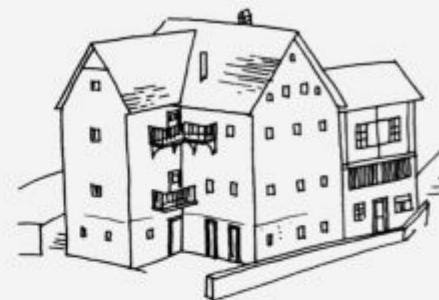
kotiček, kjer je škafar 1490. namakal novoizdelani škaf in naslednje jutro v njem našel samorodno živo srebro. Ob novogradnji (danes davkarija) so v skrilavih plasteh, ki tam prihajajo na dan, zares videli kapljice živega srebra. In cerkev sv. Trojice, ki po izročilu tudi označuje začetek rudarjenja v Idriji, stoji tesno nad Lapajnetom. Lapajnetova hiša je pač precej večja od nekdanje Novakove.

Franc Lapajne je bil poročen z Marijo BAUMACHER, gozdarejvo hčerjo z avstrijske Štajerske, ki jo je srečal na vojskarskem Revenovšu. Njeno poznavanje nemškega jezika je zelo prav prišlo leta 1944 in 1945, pod Nemci kajpak.

Trgovsko podjetje Franc Lapajne je bilo ustanovljeno 1875. leta. Ko je 1893. gospodar Franc umrl, je posle prevzela soproga Marija, za njo pa sin Pavle, poročen z Malči (Amalijo) Kosovo. Otrok nista imela. Morda je Pavle prav zato vzel pod streho Julčeta Lapajnetovega, sina svojega bratranca, gruntarja Anžeta z Vogalc. V hudih letih je potem Julče veliko pomagal pri vodenju gospodarstva. Med vojno je bil Julče poslan v

1880

1881

BATAGLIONE SPECIALE, postal je poročnik za zveze z misijo JNA. Bil je precej vpliven.

Vrt pred hišo je slovel po prelepih vrtnicah, ki se jih po Malčijinem befelu ni smelo dotikati. Po 1920. letu, ko je šel moj stari oče Štefan Terpin v penzijo, se je dalj časa udinjal pri Lapajnetovih. Za vrtnice je znal skrbeti, saj jih je nekaj let prej v Cegovnici gojil na svojem vrtu. Skrbel je tudi za čebele. V hišo je baje stopil le enkrat, a takrat mu je grdo spodrsnilo na parketu in si je prebil glavo. Se pa še pomni, da je 1949., ko so mojega deda pokopavali pod Skrnikom, bila zraven tudi gospa Malči Lapajnetova.

Povejmo še naslednje:

- 1945. je bilo podjetje nacionalizirano,
- 1947. je bila ustanovljena ČIPKARSKA ZADRUGA IDRIJA (1947–1956),
- 1956. je začelo z delom novo podjetje ČIPKA. Obe firmi sta imeli sedež na Študentovski ulici 3.

Denimo: FRANČIŠKA TERPIN, roj. MRAVLJE, je klekljala za Čipkarsko zadrugo in Čipko od 1950. do 1967. leta. Njen kartonček je nosil zaporedno številko 578.

4. ŠPIČK Idrija številka 57/58 Via degli Studi 4 Študentovska ulica (4), 6

Hiša nasproti vhoda v cerkev sv. Trojice mora biti prilično v letih. Najbrž v začetku 19. stoletja je bil v njej nastanjen farovž. Že 1847. se lastništvo drži Marka Kušmana. Enkrat pred 1880. je bil dvignjen južni prizidek. Okrog leta 1900 je posest kupil MATEVŽ DEMŠAR - ŠPIČK, stari oče Terezije Pozenelove, ki se je spominjamo kot soproge spominarja Toneta Pozenela - GERIGE. Po 1910. je šla hišna lastnina naprej iz rok v roke, preko Kavčiča, Tineta Kendovega (v prizidku v klanecu tedaj mizarska delavnica) in STRUJERJEVEGA iz Gase (Rupnik, tišler).

Leta 1900 je bila hiša zanesljivo prenaseljena. Pod streho se je tlačilo 41 stanovalcev, samo otrok je bilo 26 (šest družin). Večina zakoncev se je v Idrijo priselila deset ali petnajst let prej: z Vojskega, od Fare, iz Žirov. Mislimo si lahko, da so bili zasedeni prav vsi štibelci do podstrehe.

Leta 1936 se je zasedenost hišnih prostorov zelo spremenila. Med 14 stanovalci zasledimo tri Italijane.

Med zadnjimi najemniki je bila družina Pavleta Hladnika. 1987. so se tudi oni premaknili v novo Kavčičevo poslopje na Placu. (Pavletov sin – dr. Milan Hladnik, univerzitetni profesor matematike.)

2008. je hiša v obupnem stanju. Dotrajana, prazna. Zaradi neurejenega lastništva je Občina z deskami zaplankala vhode in spodnja okna.

1890

1930

1890

5. KAVČIČ

Idrija številka 55/56
Via degli Studi 5
Študentovska ulica 5
Ul. Nikolaja Pirnata 1

Gre za eno najstarejših in tudi najlepših stanovanjskih hiš v bližnji okolici sv. Trojice. Po starem je k hiši sodilo precej sveta med potokom in potjo v Kurji vrh (Wolfovo stopnišče). O kmetovanju namiguje tudi na starejših posnetkih vidno gospodarsko poslopje. Po idrijsko pritlična stavba s tretjinskim opažem v zatrepu je bila dvignjena za nadstropje okrog leta 1900. Že tedaj se je precejšen del gradbeniške lepote izgubil.

Prvi znani lastnik hiše in sveta (visoko nad Wolfom) je bil Franc Kosmač. Ni znano, kdaj so lastništvo prevzeli Kavčiči.

Leta 1900 je pod streho živelo 18 oseb, tudi Franc Kavčič s soprogo Marijo in tremi odraslimi hčerami.

1936. je bila stavba bolj zasedena. Med 23 stanovalci najdemo tudi tri italijanske učitelje,

italijanskega zdravnika, še mladega trgovca Franca Gantarja in študenta Ivana Gantarja.

6. ŠPAJZECETL

Idrija številka 46/47
Urbar 46
Via degli Studi 6
Študentovska ulica (6), 3

Staro hišo vrh škarpe (nad vrtom za ljudsko šolo) najdemo že na eni prvih idrijskih fotografij, verjetno iz leta okrog 1870. Njeno klasično, razumno gradnjo se je takrat moglo do polnosti občutiti. Na situacijski karti iz leta 1847 je zapisana lastnica Neža Rupnik, dve leti pozneje je v arhivu zemljiške knjige že zapisana Franciška Rupnik. Lastništvo se je še večkrat spremenilo: 1884. je z izročilno pogodbo gospodar postal Julij Čuk. 1891. je posest kupil Leopold Kavčič. 1921. je dedovala njegova vdova Jožefa (najbrž Pepca), roj. Rogelj. Šele 1936. leta je hišo kupil Ivan Kogej z vzdevkom Špajzecetl (jedilni list). No, in 1955. je hišo kupil zidar Lojze Velikonja - Podrodenski (Orehek).

1964 je Lojze Velikonja adaptiral staro hišo, ublažil strešni naklon, odstranil ajkrle,

1940

1910

1940

spremenil število oken in njihove dimenzije.

V letih 1988/ 1989 je zahodno ob steni in prav tako na škarpri zrasla še nova stanovanjska hiša.

Leta 1900 je v hiši živela družina Leopolda Kavčiča s štirimi otroki, pa še mlada družinica Matevža Šinkovca iz Srednje Kanomlje s komaj rojeno Ano. Matevž in soproga Ivana z Vojskega sta se le dve leti prej priselila v mesto.

1936. sta si hišne prostore delila le vdova Pepca in njen invalidni sin Polde.

7. TUKAČKA

Idrija številka 45/46

Urbar 45

Via degli Studi 7

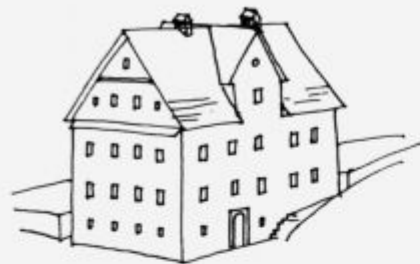
Študentovska ulica (7), 10

Naša hiša je bila čez vse lepo stavbarsko delo. Kot sosednja Špajzecetlnova se je tesno slinila k cesti proti realki. Bila je visoko pritlična, po videzu precej podobna Küttlerjevi. Pomeni, da se je do stanovanja prišlo iz spodnje veže po kratkem notranjem stopnišču. 1945. je bila med bombardiranjem zadeta in do tal razrušena. Ruševine je mogoče videti na ohranjeni fotografiji.

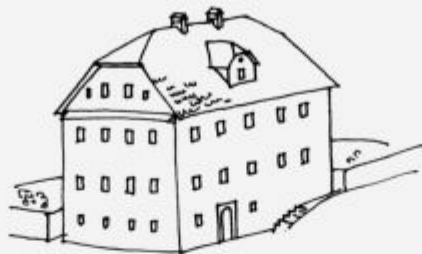
1947. je lastnik hiše in zemlje proti Kavčiču in Čibeju Anton Vojska. 1879. je posest kupil Jožef Makuc. 1893. je lastništvo prevzel mladoletni Franc Makuc. 1910. je dedovala vdova Ivana Makuc, roj. Tukač, ko ji je bilo komaj 29. let. Primožila se je iz Pronta. Čudno najbrž ni, da se je hiše v naslednjih desetletjih oprijelo ime PRI TUKAČKI.

1954. leta je ruševine kupil šofer Peter Lapajne.

Dve leti pozneje je na istem prostoru pozidal novo hišo.

1940

1980

8. **BEVK**

Idrija številka 44/45
Urbar 44
Via degli Studi 8
Študentovska ulica 8
Wolfovo stopnišče 1

Bevkova hiša je vsekakor ena trdnejših in mogočnejših stavb v okolici realke. Osnovna masa se ji skozi čase ni spreminjala. Vedno sta ji streho krasila dva ajkrla, večja ali manjša. Večji del svojega življenja je pretrpela brez strešne krofute. Na zahodni strani se je vedno tiščal lep ograjen vrt. Mimo hiše je od nekdanj vodila pešpot iz Kurjega vrha k sv. Janezu pod gradom (Wolfovo stopnišče).

1847. je bila lastnica Marija Logar. Iz leta 1877 je znana kupna pogodba za Jožefa Serjuna. Bil je posestnik, urar (delavnica pri Žežunu), kavarnar (čekovnikarska kavarna na Starem placu), idrijski župan v letih od 1883 do 1886. Prav zaradi pomembnega Jožefa Serjuna je dobro slišati, kdo vse je stanoval pod njegovo streho 1890. leta: poštna upraviteljica Karolina Jerman, c. kr. rudniški

pisar Andrej Kenda, c. kr. rudniški paznik Franjo Prelovec, prekupčevalka s »špicami«
 Neža Poženel, c. kr. rudniški pristav (pisarniški uslužbenec) Jaroslav Bloudek s soprogo Marijo Lapajnetovo in sinom Stankom (rojen 11. 2. 1890 – umrl 26. 11. 1959). Serjunova hiša je torej rojstna hiša znamenitega Idrijčana Stanka Bloudka, inženirja, izumitelja, športnika.

Leta 1900 so spisali izročilno pogodbo za Ivano Serjun, roj. Kos.

Leta 1908 je dedovala Marija Peternel, roj. Serjun, soproga deželnega računskega svetnika v Ljubljani. Dve leti pozneje so se zato zlahka dogovorili o novi kupčiji, hišo je kupila vdova Marija Bevk, roj. Bedenk. Tako smo prišli do imena Bevk.

Leta 1900 je v hiši bolj komodno živelo 13 oseb, leta 1936 pa 14. Zasedba iz leta 1936 je znamenita: lastnica in knjigarnarica Marija Bevk - Bedenkova, njeni hčeri Pavla (pozneje poročena s Trajkom Djokom) in Poldi (pomočnica v knjigarni), pa Marijin brat Avgust Bedenk z družino, tudi italijanski učitelj z gospodinjo. Marijin sin Janko očitno tedaj ni bil doma (poznejši direktor idrijske

banke, hčeri Breda in Vesna).

1880

9. FAJFKOVKA

Idrija številka 40/41

Urbar 40

REALKA

Idrija številka 500

Via degli Studi 9

Študentovska ulica 9

O Fajfkovi hišici, ki je stala na prostoru današnjega parkirišča pred realko, ne vemo prav dosti. Morala je biti od sile skromna. 1844. jo je z izročilno pogodbo prevzel Gašper PFEIFIG, 1847. je na situacijski karti zapisan Matevž PFEIFIG. Pred letom 1900 je bolni Fajfkovi stregla Marija Mrak, ki je bila poročena z Andrejem Pircem iz Črnega Vrha. Andrej je dobil hišo v dar. Ob gradnji realke se je najbrž lesena gradnja morala umakniti. Občina je dala lastniku nadomestno gradbeno parcelo ob cerkvi sv. Trojice (Novak) in odškodnino. Andrej Pirc je ob cerkvi, le čez cesto, pozneje res postavil novo hišo.

Presenetljivo je, da je leta 1900 v hiši bivala družina Andreja Pirca s sedmimi otroki

in še tri Mrakovce, sorodnice Andrejeve soproge Marije.

1902. so bajtico odstranili.

1903., 18. septembra, so slovesno odprli novo realko (1901–1926). Arhitekt je bil Karel Holinsky, gradbeno podjetje Viljem Treo iz Ljubljane. Pri težaških delih so pomagali mnogi Idrijčani, med njimi tudi moj stari oče Pepe Kos z Luže. Leta 1910 je v realčnem posloplju stanoval ravnatelj dr. Stanislav Bevk z družino, realčni sluga Mihael Kos s soprogo, vzgojiteljica Ana WEISS, kuharica Marija Mikuž iz Zadloga in učenec Zdravko Rak.

1936. je bilo močno drugače.

Stanovanjske prostore so zasedale v glavnem Italijanke, vzgojiteljice v vrtcu.

1910

10. SKALAUČ

Idrija številka 39/40

Urbar 39

Via degli Studi 10

Študentovska ulica (10), 5

Nekdaj prav čedno hišo na zahodnem koncu gimnazijskega parkirišča je mogoče vsaj delno videti na starih fotografskih posnetkih ravno toliko, da nam sede v oči strašna sprememba: obrnjeno ostrešje, bolj položna in klofnjena streha, povečana okna. Stara posest je obsegala še gospodarsko poslopje, podrto je bilo po 1954. letu. K hiši je spadal še ozek breg do sosednje Ta visoke rudniške hiše (bombardirana 1945. leta).

1844., piše v arhivu zemljiške knjige, je hišo z izročilno pogodbo dobil Ivan ali Janez WRUS. Prav on je zabeležen tudi na situacijski karti iz leta 1847. Vse odtlej je bila posest Brusova (in Brusi so v Idriji več ali manj Skalauci). 1962. je dedovala natakrica MARA PIVK, roj. Brus. Še 1982 je Mara živela v naši hiši, hči Eta, učiteljica, je bila poročena z Danijelom Lampetom.

1960

1911

11. TROHA

Idrija številka 567
Via degli Studi 11
Študentovska ulica 11

Hiša je v verigi to pot opisanih bolj mlada. V bregu, zahodno nad realko, jo je 1908. leta dokončal Leopold Troha! Gradnja je bila prikupna in je še nekoliko dišala po idrijski klasiki, je pa od nekdaj stala izven ulice, izven soseske in ni nikoli posebej padla v oči.

1910. je v hiši stanovala predvsem družina rudniškega paznika Poldeta Trohe (soproga Ana Jeglič iz Celovca in njunih šest otrok), mlada družina rudarja Franca Vončine (z ženo Marijo in petletnim Francijem) ter nazadnje vdova Frančiška Klemenčič, rojena 1836. v Čekovniku.

Do 1936. leta so se Trohovi otroci osuli, dekleta so se oddala, Jože (letnik 1911) je bil z italijansko vojsko v vzhodni Afriki. Da so se bližali hudi časi, se je posredno čutilo tudi preko italijanskega financarja (s soprogo), s katerim so si vsaj tega leta delili streho.

12. REPULUS

Idrija številka 37/38
Urbar 37
Via degli Studi 12
Študentovska ulica (12), 22

Nekdanja Repulusova hiša je bila tipično idrijska, odlično je izrabljala svoj prostor in prav dobro pomagala graditi ulico proti Marijini kapeli. Po postavitvi realke je bila s svojo knapovsko beteznostjo videti le še starejša.

Že 1839. je hišo z vrtom dobil Nace Repulus, z izročilno pogodbo. Precej sveta so si lastili nad levim bregom Jurčkove grape (lahko bi rekli tudi: zahodni konec Faraonovša). Pri Repulusu je svoj čas stanoval Josip Mihevc, rojen v Idriji 1843. leta. Bil je tesarski mojster, dober risar in velik ptičar. Ohranjena je njegova knjižica v gotici s 132 risbami ptic in z datumom 20. 9. 1863. Knjižico hranijo v Mestnem muzeju v Idriji.

Že za leto 1890 imamo podatek, da je posest kupil Franc Petkovšek, a 1920. je bila hiša spet Repulusova. Tudi 1932. so dedovali

domači: Karel, Ana, Stanislava, Ivan, Ivana, Pavla. Okrog leta 1940 je bila dedinja le še Ivana Kavčič, vdova Repulus.

Okrog 1960. leta je staro hišo kupil Avguštin Mlinar z Vrsnika. Do leta 1967 je celo prenovil. Staro je pravzaprav podrl do pritličja in na ostankih zgradil novo. Prenova se je končala z garažo.

Leta 1900 so pod streho živele tri družine: devet oseb.

Leta 1936 sta v hiši tolkli dneve le dve družini: Viktorjeva vdova s štirimi otroki (Repulusi) in družina Ceneta Seljaka. Njegovo hčer Suzano, letnik 1913, sicer vzgojiteljico in soprogo Jožeta Rupnika iz Portaturja, smo skupaj z možem letos pokopali (2009).

1910

13. CUOCULA**Idrija številka 38/39****Urbar 38****Via degli Studi 13****Študentovska ulica (13), 9**

Gre za star idrijski priimek, ki so ga zelo različno izgovarjali: CUOCULA, CACULA, ZAZULA.

V arhivu zemljiške knjige je zapisano, da je bil 1847. lastnik Gašper Tratnik, vendar je na situacijski karti iz istega leta beležen Johan Logar. Njegov je bil tudi vrt pod hišo do potoka Kamanajs. Za 1871. leto se pa ve, da je posest z izročilno pogodbo prevzela Marija CACULA. 1896. je dedoval Josip ZAZULA., 1929. sestri Marija in Pavla ZAZULA. Po 1948. je bila Marija samolastnica.

Iz let okrog 1960 se spominjam precej zapuščene stare hiše z le bledim odbleskom stare lepote: trikoten ajkrl, pokrit gank, velika podstrešna vrata, skozi katera so najbrž spravljali senena bremena.

Prva obnovitvena dela so izpeljali okrog 1954. leta.

Pozneje je hišo kupil Peter Pivk, letnik 1944, učitelj. Največ je predeloval in zidal v letih 1981–1982. 1987. so bila skoraj vsa dela zaključena.

Leta 1900 je v hiši živelo 14 prebivalcev, leta 1936 pa devet, od teh sta bili dve italijanski učiteljici.

1900

14. GOSTIŠA**Idrija številka 36/37****Urbar 36****Via degli Studi 14****Študentovska ulica (14), 24**

Manjša hiša zahodno od Repulusa je bila nekoliko zmaknjena s ceste. 1847. si jo je skupaj s skromnim vrtom lastil Bernard Kogej. 1882. je hišo kupil Lovrenc Gostiša. 1909. jo je z izročilno pogodbo prevzel Josip Gostiša in deset let pozneje je dedovala vdova Franciška Gostiša, roj. Kavčič.

1958. je bila spisana kupoprodajna pogodba. Kupovala sta pek Leopold Baloh in njegova soproga Jožefa, vsak polovico.

V letih od 1960 do 1967 so po etapah staro hišo močno predelali. Staro ime se je pozabilo, uveljavilo se je novo: PRI BALOHU.

Neverjetno se zdi, da se je leta 1900 pod streho stiskalo reci in piši 22 oseb, od tega 12 otrok. Res, pred 1. svetovno vojno je bilo mesto obupno prenaseljeno.

1910

15. KOBAL

Idrija številka 35/36
 Urbar 35
 Via degli Studi 15
 Študentovska ulica (15), 11

Hiša je bila v svojem najboljšem obdobju skrajno čista idrijska arhitektura. Imela je strmo streho z ajkrlji na obe strani dvokapne strehe, stopničaste dimnike, značilen razpored oken, prizidano stranišče (na štrbunk), dva manjša ganka.

1847. je bil lastnik Lovrenc Kobal. Njegov je bil tudi svet pod hišo do Kamanajsa. 1865. so posest izročili Tereziji Kobau, poročeni KOS. 1905. je dedoval Leopold Kobal. 1919. je hišo z darilno pogodbo pobasal Josip Šraj, idrijski trgovec. 1948. stoji, da je posest kupila OKRAJNA ZVEZA KMETIJSKIH ZADRUG v Idriji.

No – in 1951. je hišo z bolj resnimi nameni kupil Leopold Krivec iz Spodnje Idrije. Krivci so hišo dodobra predelali v letih 1960–1962.

Okrog 1980. se je hiši običajno reklo PRI

ANGELI (Krivcovi).

Leta 1900 je tudi v tej hiši stanovalo 26 oseb, a stavba je bila vendarle precej večja kot sosednja Gostiševa. Otrok je bilo 16. Za cel »kindergarten«. Zlahka so se igrali »raubarje in žandarje«.

1910

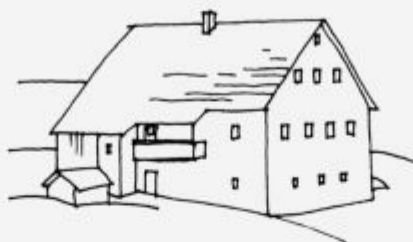
16. KAVČIČ

Idrija številka 34/35
 Urbar 34
 Via degli Studi 16
 Študentovska ulica (16), 26

Za čedno hišico, ki je kot sosednja postavljena le v blagem bregu, bi po tlorisu iz 1847. leta sodili, da je bila nekdaj večja. 1847. je kot lastnik poslopja in vrta za hišo zapisan Nace WINKLER. 1859. sta posest z izročilno pogodbo prevzela Gregor in Marjana KRIVIC. 1886. je dedoval Ivan Krivec, 1902. pa Marjana KRIVIC (priimek zelo različno napisan). 1951. je z darilno pogodbo verbalna Frančiška KAVČIČ, roj. KRIVEC, soproga v Idriji znanega in priljubljenega trgovca Lovreta Kavčiča.

1936. je zabeležena celotna Kavčičeva družina: Silviju je bilo enajst let, Justi osem, Lavri pa pet. Pod skupno streho je živel le še tašča Marjana Krivic, roj. Mrak, in starejša zakonca Anton Kobal z ženo Nežo, roj. Lapajne.

A leta 1900 se jih je v hiši drenjalo 13.

1910

Za Lovreta Klemenčiča iz Dolenje Trebuše je zapisano, da je bil le prenočevalec.

Kavčičevi so staro hišo seveda obnavljali. Bolj so se posvečali zunanjsčini. Notranjščina s svojimi nizkimi in toplimi prostori še danes sproža valove stare domačnosti.

17. LIPUŽIČ

Idrija številka 28/29

Urbar 28

Via degli Studi 17

Študentovska ulica 17

Gortanova ulica 2 (po 1999)

1847. si je hišo in svet med potjo h Kendu, spodnjo potjo v Jurčkovo grapo in bližnjim potočkom (vsekakor zaključen kos zemlje) lastil Bartolomej Troha. Po izročilu je bila pritlična hiša zgrajena okrog leta 1850. Najstarejše pomnjeno ime je bilo PRI BOGATAJU, mlajše PRI TREVNU.

Res, 1874. so posest z izročilno pogodbo prepisali Nacetu Bogataju, 1910. pa Tonetu Trevnu. 1925. je hišo z darilno pogodbo dobila Frančiška Lipužič, roj. Treven. Rafl Lipužič se je k hiši torej priženil. Sreča ni bila naklonjena ne njemu ne njegovi družini. Med bombardiranjem 14. marca 1945 je bombo prineslo poševno naravnost v klet, kjer so se skrivali. Vse je pobilo.

Že takrat, po nesrečnem dogodku, se je v hišo priselil Raflnov brat Albert Lipužič,

morda najbolj spoštovan idrijski mizar (soproga Rozi, sin Radovan, letnik 1944). Arhiv zemljiške knjige sicer pravi, da so hišo 1949. verbalni Trevnovi, nakar jo je Albert istega leta od njih kupil.

Hiša je bila v povojnih letih solidno obnovljena, a nazadnje je ostala sama in prazna. Sosed Jože Potočnik jo je kupil 1999., podrl in na skoraj istem prostoru postavil zase pritlično stavbo. Res pa je vanjo vgradil Lipužičev okrogli portal.

1880

1940

1982

18. BERIČIČ

Idrija številka 33/34

Urbar 33

Via degli Studi 18

Študentovska ulica (18), 28

Hiša je do svojega konca ohranila nekaj idrijskega šarma. Predvsem mislim na lego ob poti, s stopničasto gradnjo sijajno izrabljen breg, strmo streho in prijazno urejen vhodni del. 1953. so hišo kajpak obnavljali, tedaj je bilo bistveno, da so povečali okna.

1847. je bil lastnik hiše in skromnega vrta ob njej Anton Čuk (celo že 1831. leta). 1885. je verbalba Neža Čuk. 1906. se je priženil Franc Beričić, ob tej priliki so sestavili izročilno in ženitveno pogodbo. 1949 je posest prešla na Marijo Beričić, roj. Podobnik, dve leti pozneje pa na njene tri hčerke: Julka, realčanka, letnik 1912, učiteljica (tudi moja), Mici, čistilka v bližnji gimnaziji, in Lojzka (zgodaj umrla).

2009. so starino podrli in prav tam začeli z novogradnjo.

19. ŠINKOVEC

Idrija številka 29/30

Urbar 29

Via degli Studi 19

Študentovska ulica (19), 34

1847. si je večjo hišo nad levim bregom Kamanajsa lastil Štefan KROBACH. Sveta okrog hiše ni bilo prav dosti, je pa premogel njivo in travnik pod potjo v Skirco, nad Žustom (Logarjem, v Žabji vasi).

1876. je posest kupil Jakob Vončina iz Srednje Kanomlje. 1904. je prevzel Luka Šinkovec (letnik 1866) tudi iz Srednje Kanomlje. 1947. je dedovala Lukova hči Angela Šinkovec (letnik 1908), trgovka. Iz te bolj kanomeljske hiše je bila tudi mati Stanka Majnika, filatelista, amaterskega zgodovinarja in zbiralca ljudskega blaga (Franciška, letnik 1897). Njena sestra Mici, letnik 1895, pa je poročila idrijskega trgovca Janeza Gantarja.

V arhivu piše še, da je 1965. dedoval Bogomir Šinkovec, Štefanov sin iz Kranja.

Hiša od nekdanj vzbuja vtis trdnosti in odlične vraščenosti v svoj breg. V osnovnih

1880

masah ni doživljala prehudih sprememb.

V popisu prebivalstva za leto 1900 stoji, da se je Jakob Vončina priselil v Idrijo 1872. leta. Luka Šinkovec pa 1885. Leta 1900 je v hiši stanovalo 16 oseb, 1936. le devet.

20. CELESTIN

Idrija številka 30/31

Urbar 30

Via degli Studi 20

Študentovska ulica (20), 19

1847. je bil hišni gospodar Matevž WINKLER. Njegov je bil tudi ves breg do potoka Kamanajs, tudi pod sosedom Šinkovcem. 1873. je zapisan Ivan Blažič, od tedaj je tudi pomnjeno hišno ime PRI BLAŽIČU. 1926. je dedovala Hana Jurjavčič, roj. Medved. Tri leta pozneje je lastništvo prešlo na Marijo Jurjavčič, poročeno Lapajne. 1945., 14. marca, je njeno hčer Slavko smrtno zadelo hkrati z družino Rafeala Lipužiča. Po vojni, 1949., je hišo dobila MARIJA CELESTINA, roj. Lapajne. In 1964. jo je z izročilno pogodbo dobil Ivan Celestina.

Treba je povedati, da je čevljar Lojze Celestina že okrog 1930. vsakodnevno opravljal svojo obrt pri Čeferinu blizu Šelštve.

Hišo so seveda obdelovali in tudi predelali. Povečana okna so precej podrla stare proporce. 1971. so prizidali še nujno

potrebno garažo.

Hiša se v svoji zgodovini ni preveč postavljala s preštevilnimi podnajemniki.

1940

21. KOLER

Idrija številka 31/31

Urbar 31

Via degli Studi 21

Študentovska ulica (21), 30

Hiša v hudem bregu je bila vedno brez dovozne poti. Do nje se je prihajalo le mimo Šinkovca in Celestina. Bila je sicer skromna, a odlična idrijska gradnja: lesena, strme strehe, s šinklni krita, z gankom in ajkrli, z običajnim razporedom notranjih prostorov. Podoba nekdanje hiše je na prijetnem akvarelu ohranil Ludvik Kovačič. Staro in dotrajano bajto je namreč 1963. podrl priženjeni Evgen Prelovec iz Kanomlje. Prav tam je v naslednjih letih postavil nov dom.

1847. je bil lastnik Valentin Treven (TREUN). Njegov je bil tudi ves breg proti zahodu do Grive in navzdol do Kamanajsa. Sam hud klanec.

1874. je dedoval Ivan Koler, 1918. je lastništvo prešlo na vdovo Marjeto, roj. Velikajne. V 1936. leto sodi darilna pogodba za Marijo KLINC. 1956. pa je hišo kupil Ivan

VIGANO.

1900. so bili stanovalci le Kolerjevi: oče Ivan, mati Marjeta (po rodu iz Kanomlje) in otroci (Ivana, Jožefa, Marija, Ivan, ki so bili morda tudi Hana, Pepca, Mici, Janez). Pri sebi so imeli še starega Gašperja Kolerja (letnik 1817) in Marjeto Kavčič.

1936. sta v hiši prebiral dneve le dve vdovi.

1910

22. KENDA

Idrija številka 32/33

Urbar 32

Via degli Studi 22

Študentovska ulica (22), 32

Na situacijski karti iz leta 1847 je lastništvo pripisano Luki ŽUSTU. V bližini hiše ni videti, da bi mu tedaj pripadalo kaj sveta, pač pa je bil, tako zgloda, posestnik še ene hiše v Žabji vasi (376/12), imenovane sprva PRI ŠTEFIRJU (pozneje Logar). Štefirjeva posest je vendarle obsegala nekaj sveta (večidel v bregu) med Oswaldom in Nikovo.

Kdaj je Luka Žust svojo hišico brez sveta na robu današnjega Faraonovša prodal, ni znano, ve se le, da jo je 1872. z izročilno pogodbo dobil Jožef Kenda. 1908. je prepisal na sina Karla, Karel pa 1941. na svojega sina Toneta. 1948. je verbal naslednji – Tine Kenda, mizar, letnik 1911. V popisu za 1936. leto stoji, da se Tine trenutno nahaja v vzhodni Afriki, kot italijanski vojak najbrž v Abesiniji (Etiopija) ali pa v Somaliji. Z mojim očetom Poldetom Terpinom, letnik 1912, sta

1970

takrat ubirala podobna pota.

1957. je bila stara hiška prenovljena v svojo škodo. Manj oken, a vsa večja. Klofnjena streha!

Da je bila nekdanj hiša bolj hišica, pove tudi podatek, da so leta 1900 pod isto streho živeli le štirje člani Kendove družine.

23. ŠTEPIČEVKA

Idrija številka 27/28

Urbar 27

Via degli Studi 23

Študentovska ulica (23), 13

Govorimo o hišici, ki stoji na vogalu, kjer cesta izza realke ostro zavije proti gradu.

1982. je bila spodobno obnovljena. Cokel so okrasili z drobnimi prodniki. Oglat, klesan porton z letnico 1898 so ohranili. Prav lepa so vrata, posebno okovje. Portal zanesljivo sodi v čas, ko je bila lastnica Ivana ŠTEPIC, vdova in znova poročena Japelj. Hišo je kupila leta 1895. Pred njo je bil lastnik Andrej Vončina, pred njim pa Vidičevi. 1847. je bila posestnica Marija Gnezda.

Štepičevka je vodila dobro gostilno. V časih, ko je bila rudniška uprava še na gradu, so vanjo zahajali na malico »grajski volki« (pomembni rudniški uradniki). Sosega Julka Beričičeva se je nekoč celo izrazila, da je bila gostilna dostojen lokal, vseeno pa so v njeni kuhinji kdaj pa kdaj spekli kakšnega mačka (pod Italijo).

Pri Marijini kapeli onkraj ceste je bil za Sv. Rešnje telo žegen. Takrat je gostilna delala z vso paro. Baje je kar med žegnom naskrivaj posebala celotno »plehbando«.

Približno 1934. se je Štepičevka izselila v Jugoslavijo. Hišo je 1933. kupil Ivan Lapajne (soproga Tončka, roj. Govekar).

1904. je bil v hiši rojen Lado Božič (idrijski župan, družbeni delavec in publicist, planinec, pisec knjige NAŠ IDRIJSKI KOT, 1936). Oče Nace, mati Marija Križič.

1970

24. SELJAK**Idrija številka 3/3****Urbar 3****Via degli Studi 24****Študentovska ulica (24), 15**

Seljakova stara hiša je imela od nekdaj nekaj malega sveta, med cesto in Kamanajsom, vrt in nekaj sadovnjaka. Kolikor vemo, je bila zmeraj Seljakova, smeli bi reči tudi ŠTAJCOVA. 1847. je zabeležen Simon, 1889. je dedoval Polde, 1930. Franc, 1950. Antonija Seljak (1887), Poldetova hči, in 1963. Olga Seljak. Hiša je le z majhnimi spremembami preživela vse hude čase, še dandanes nam v občudovanje in razmislek ponuja nekaj klasične lepote idrijske gradnje.

Pregledali smo torej še eno staro idrijsko ulico. Ustavljali smo se ob gradbeniških napreznih naših knapovskih dedov (taužentkinstlerjev), se z naklonjeno mislijo za kratek čas pomudili ob njih – in jih (verjame!) tudi za kratko neskončno spoštovali. Vsaj naše spoštovanje zaslužijo!

Kaj smo še ugotovili? Morda to, da nekatere vse prevrednotene (pošvedrane) še stojijo, da so mnoge na njihovih punktih zamenjale novotarije in da je pravzaprav le ena od njih popolnoma poniknila v sivino zgodovine: FAJFKOVKA! Pa jo skozi odblesk srebrnih časov veselo pozdravimo: Živjo, Fajfkovka!

Viri:

- Arhiv Zemljiške knjige, Idrija,
- Popisi prebivalstva 1900, 1936, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji,
- Župnijski arhiv Idrija,
- Osebni arhiv (R. Terpin),
- Pripoved starejših Idrijčank in Idrijčanov,
- Situacijska karta 1847, 1900,
- Idrijska obzorja 1993,
- Primorski slovenski biografski leksikon

Marija Terpin Mlinar, Mirjam Gnezda Bogataj

USTVARJALCI, TRGOVCI TER NAMEMBNOST IDRIJSKE ČIPKE OD NJENIH ZAČETKOV DO PRVE SVETOVNE VOJNE*

* Prispevek je nastal v okviru mednarodnega programa Vseživljenjsko učenje, podprogram Leonardo da Vinci, ki ga koordinira Čipkarska sola Idrija, in nosi naslov: Čipka – razkosje ali priložnost (2008–2010).

Uvod

Začetki klekljane čipke na Slovenskem sovpadajo z uveljavitvijo te ročne spretnosti v ostalih evropskih deželah. V slovenskih deželah se je klekljarsko znanje iz plemiških hiš in samostanov širilo med ljudstvo, pa tudi prvi uporabniki čipk na Slovenskem v poznem srednjem veku so bili fevdalci, med njimi Cerkev, ki so si čipke lahko privoščili. Poleg izraza čipka se predvsem v starejših virih pojavljajo tudi izrazi »špice«, »zobci« ali »krajci«, kar razen na nemški izvor besede (*Spitzen*) nakazuje tudi na izgled in rabo čipke – kot dekorativno obrobo oz. krajec pri oblačilih.

Grobe čipke iz domačega lanu so v preteklosti na podoben način izdelovali po vsej Kranjski. To so bile preproste stavljenе čipke, namenjene predvsem oblačilni rabi. Izraz idrijska čipka smo doslej povezovali z uveljavitvijo tehnike širokega risa v 60. in 70. letih 19. stoletja, oblikovanjem značilnih vzorcev, ki še dandanes nosijo posrečena zanimiva imena, širitvijo trga prvih idrijskih trgovcev in razstavljanjem na svetovnih sejmih. Toda sam izraz, ki bodisi prvi označuje tehnične posebnosti čipk iz Idrije bodisi je uporabljen zgolj zaradi razširjenosti klekljanja v Idriji, se v virih pojavi že leta 1787.²

Začetki

Čipkarstvo na Idrijskem lahko razdelimo na več obdobj. V literaturi se vse do srede 20. stoletja večkrat pojavlja trditev, da so bile čipke na Idrijskem prisotne še pred odkritjem rudnika živega srebra okrog leta 1490, kar ne drži.³ Kdaj in kako so začeli klekljati na Idrijskem, še ni popolnoma raziskano, predpostavljamo pa lahko, da je bilo znanje te domače obrti prineseno iz nemških in čeških dežel, od koder so na delo v idrijski rudnik živega srebra prihajali rudarji in rudniški strokovnjaki s svojimi družinami od 16. stoletja dalje, ko so predvsem v Šleziji zaradi velike rudarske krize zapirali svinčeve rudnike. Obstaja tudi hipoteza, da se je čipkarstvo razširilo iz beneške smeri po Čedadcih, ki so sestavljali prvo rudarsko družbo.⁴ Mnoge idrijske žene so zaradi izboljšave tehnoloških postopkov žganja cinabaritne rude v pečeh od srede 17. stoletja dalje izgubile delo pri rudniku. Ker naravne danosti idrijske kotline njenim prebivalcem niso omogočile kmetovanja, se je kot pomemben postranski dohodek med ženami rudarjev uveljavilo klekljanje, ki je vsaj malo izboljšalo boren družinski proračun.

Najstarejša ohranjena klekljana čipka na Slovenskem datira v leto ok. 1693; to je fragment črne svilene čipke iz družinske grobnice Janeza Vajkarda Valvasorja na gradu Medija pri

Izlakah.⁵ V virih iz 19. in z začetka 20. stoletja se kot najstarejše še ohranjene čipke iz Idrije omenjajo čipke iz leta okrog 1670,⁶ vendar so se do današnjih dni izgubile ali uničile, zato je njihov obstoj nemogoče dokazati. Prva pisna omemba čipk v Idriji je rudniško poročilo iz leta 1696, v katerem se omenja tujce obeh spolov, ki so občasno prihajali v Idrijo ter so dostikrat pod pretvezo, da želijo od klekljaric kupiti čipke, v resnici tihotapili živo srebro.⁷ Prav zavoljo njih so odgovorni uvedli obvezen popis vseh prišlekov – domnevnih krošnjarjev s čipkami ter njihovega blaga. Kljub temu se je krošnjarjenje nadaljevalo, saj je rudniška uprava leta 1752 potožila nad krošnjarji, da so mestu s svojo dejavnostjo jemali prepotrebni dobiček in so pod pretvezo prodaje čipk skrivaj kupčevali z živim srebrom ter se tako izognili davkom. Dobljeno blago so nato menjavali predvsem s Škofjo Loko, Radovljico in Tržičem, tj. kraji, kjer so izdelovali sukanec, platno in nogavice.⁸

Starejši pisni viri o klekljaricah segajo v leto 1730. Iz zapisov izvemo, da so bile klekljarice zelo navezane na svoje delo, saj je žena pobeglega idrijskega tihotapca na zaslišanju povedala, da je ob obisku svojega moža, ki se je skrival pred oblastmi, s seboj vzela klekljarsko bulo, da je lahko klekljala.⁹ Idrijski rudarski svetnik Anton Hauptmann je leta 1752 zapisal, da je

Odlomek najstarejšega doslej znanega dokumenta o klekljanju iz leta 1696. (Original hrani Avstrijski državni arhiv na Dunaju.)

tolikšno posvečanje klekljanju, kot ga izkazujejo prebivalke rudarske Idrije, prav zaskrbljujoče.¹⁰ Točnega števila klekljaric v tistem času se ne da ugotoviti, toda v drugi polovici 18. stoletja je bilo skupno število klekljaric v Idriji in Spodnji Idriji približno 400.¹¹ Čipke so bile v veliki meri namenjene za prodajo. Klekljanje je predstavljalo skromen, a pomemben dodaten vir zaslužka rudarskim družinam. Tako je vdova idrijskega rudarja leta 1778 s klekljanjem tedensko zaslužila 17 krajcarjev, moževa pokojnina pa je znašala 24 krajcarjev na teden.¹² Zaslužek prodajalke čipk, prav tako rudarjeve vdove, pa je leta 1730 mesečno znašal 3/4 mernika žita (1 mernik je znašal 60 snopov žita).¹³

V 18. stoletju so idrijske in kranjske čipke uporabljale tudi fevdalke, ne le meščanke in kmetice. Slednje so na Kranjskem začele nositi noše s čipkami vsaj od 18. stoletja dalje.¹⁴ Čipke so uporabljale predvsem za obšitke modrcev, rokavcev in robcev. S čipkami so bila okrašena tedaj priljubljena pokrivala: avbe, zavijačke ter peče. Meščanke so za pokrivala največkrat uporabljale avbe, ki so bile večinoma obrobline z idrijskimi in tujimi čipkami, za obrobo peč so bile takrat v rabi predvsem nemške čipke. Pri Idrijčankah je veljala posebna moda pri pokrivalih: najprej so si zavezale laneno avbo, čez njo platneno pečo, povrh pa so si povezile še polsten klobuk.¹⁵ Tovrstna moda je dekletom in ženam iz Idrije zagotavljala stalen odkup čipk. Nošnja čipk pri pokrivalih, okoli vratu in rokavih pri prebivalkah Idrije v svojem delu Veneti-Illiri-Slovani, izdanem leta 1801, omenja tudi Baltazar Hacquet.

Da je bilo čipkarstvo v Idriji precej razvito in usmerjeno v prodajo že v 2. polovici 18. stoletja, dokazuje dejavnost pečatenja čipk in mojstra za pečatenje, ki jo je uvedel cesar Jožef II.¹⁶ Patent o obveznem pečatenju domačega blaga je vladar izdal 30. avgusta 1784, v Idriji pa je mojster za pečatenje službo nastopil leta 1787. Pečatni mojster je bil plačan uradnik, ki je za svoje delo prejemal mesečno plačilo. Vsi izdelovalci in trgovci s čipkami so morali čipke pečatiti pri pečatnem mojstru, sicer so jim jih zasegli. Leta 1787 so zabeležili 2019 pečatenih kosov čipk.¹⁷

Idrija je bila leta 1789 mesto s 318 hišami, Spodnja Idrija pa je obsegala 33 hiš. Klekljali so v najmanj 300 gospodinjstvih. Ker so imeli v posameznih hišah od dveh do pet klekljarskih blazin, je bilo v Idriji skupno najmanj tisoč blazin.¹⁸ Čipke, izdelane v zadnji četrtini 18. stoletja, so bile včasih dolge tudi do 20 vatlov (približno 15 m). Leta 1781 naj bi čipke iz Idrije prinesle 15.000 goldinarjev zaslužka letno.¹⁹ Največkrat so te čipke uporabljali za obrobo pokrival ter

- ¹ Prim. Janez Bleiweis, Popis obrtniške razstave v Ljubljani, Kmetijske in rokodelske novice, let. 2/št. 43, 23. 11. 1844, str. 163; Drobtinice iz Jakob Sajovec-ovega rokopisa istrsko-vlaškega slovnika, Kmetijske in rokodelske novice, let. 15/št. 29, 1857, str. 140; Skupovanje starih špic (krajcev) v Ljubljani, Oglasnik k 12. listu (Kmetijskih in rokodelskih, op. p.) novic, let. 10/št. 6, 1852, b.n.s.; Čipke (špice ali zobci), Bericht des Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1870, Ljubljana 1870, str. 320–322.
- ² Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, Maut- und Bankwesen, 1783–1814, f. 261, 16. 10. 1787, št. 350. (V nadaljevanju: ZAL, IDR 55, f. 261, 16. 10. 1787, št. 350.)
- ³ Napačno trditev, da je čipkarstvo v Idriji starejše od začetkov rudarjenja, zasledimo v starejši literaturi: Die Spitzenindustrie, Laibacher Zeitung, št. 219, 24. 9. 1873, str. 1531–1532; Die Frauenarbeit in der culturhistorischen Landes-Ausstellung, Laibacher Zeitung, št. 168, 25. 7. 1883, str. 1451; Else Cronbach, Die österreichische Spitzenhausindustrie, Leipzig und Wien 1907, str. 41.
- ⁴ Prim. Vida Lapajne, Iz zgodovine idrijskih čipk, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 267–273; Mario Cossar Ranieri, I merletti d' idria: Un po' di storia, Gorizia 1940, str. 3–7; Lado Božič, Idrijsko čipkarstvo, Idrijski razgledi, let. 3/št. 1, 1956, str. 5–10; Jurij Bavdaž, Idrijska čipka, Mohorjevo koledar 1990 (Ce: MD, 1989) str. 49–53.
- ⁵ Čipko hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS 984, osebni fond Peter Pavel pl. Radics, fasc. 8).
- ⁶ Laibacher Zeitung 1873 (op. 3), str. 1531.
- ⁷ Osrednji državni arhiv na Dunaju, Finanz- und Hofkammerarchiv, Innerösterreichische Miscellen fond Innerösterreichische Quecksilberbergwerke, 1695–1699, r. Nr. 141, 6. 12. 1696.
- ⁸ ZAL, IDR 55, Berichte und Resolutionen, 1751–1752, f. 138, 10. 1. 1752, št. 5.
- ⁹ Štajerski deželni arhiv, Gradec, fond Hofkammer und Kammerakten, 1730, K 1856, f. 5, 1. 8. 1730. (V nadaljevanju: LA HK, 1730, K 1856, f. 5, 1. 8. 1730.)
- ¹⁰ ZAL, IDR 55, Berichte und Resolutionen, f. 138, 10. 1. 1752, št. 5. (V nadaljevanju: LA HK, 1730, K 1856, f. 5, 1. 8. 1730.)
- ¹¹ E. Cronbach 1907 (op. 3), str. 41.

posteljnega perila, veliko pa so jih skupaj z lanom, vrvmi ter platnom za jadra izvozili v Trst, Senigalijo ter druge italijanske kraje.²⁰

1. polovica 19. stoletja

Zaton merkantilistične politike v dobi liberalizma je v prvih desetletjih 19. stoletja zatrl zanimanje za domačo obrt vse do zadnje četrtine 19. stoletja, zato se število klekljaric ni zviševalo, in leta 1844 je število klekljaric v Ljubljani, Kamniku, Križu in v Idriji znašalo okoli 500 oseb.²¹ Do začetka 19. stoletja so čipke izdelovali iz navadnega, doma predenega in pobeljenega sukanca, od takrat pa se je počasi začel uveljavljati tudi strojni sukanec, medtem ko so svilene čipke (bele ali barvane) izdelovali zgolj po naročilu. Izdelovanje stavljenih čipk po vzoru čeških (nekateri jih imenujejo tudi »farškovke«)²² naj bi tako kot češke vzorce v Idriji pomagale razširiti žene rudniških delavcev iz Rudogorja in začetke le-teh uvrščamo v prvo četrtletje 19. stoletja. Viri omenjajo različna imena, med njimi pa najpogosteje zasledimo imeni žena rudniških uradnikov: Elizabete pl. Gerstorf (roj. pl. Kaisler), žene upravnika Gerstorfa med letoma 1791 in 1806, ter Marije Ane Klavdije, žene uradnika Passetzkyja, ki je s soprogo v Idrijo prišel iz Joachimstala.²³ Bivanje omenjenih družin v teh krajih je težko časovno določiti, arhivski viri pa kažejo, da sta obe družini v Idriji istočasno bivali vsaj v prvem desetletju 19. stoletja.²⁴

Sredi 19. stoletja je v Idriji živelo 4255 duš. Leta 1851 naj bi tako domači trgovci na Koroško, Tirolsko in Hrvaško prodali za 20.000–26.000 goldinarjev čipk letno, v nekaterih primerih pa so se čipke prodale celo v Senigalijo, Dalmacijo ter na območje takratne Vojne Krajine.²⁵ Prodaja stavljenih čipk se je tedaj vršila bolj ali manj naključno ali s krošnjarnjenjem do Ljubljane, Gorice, Trsta in Reke v Istri. Med najdražjimi idrijskimi čipkami, ki so bile leta 1832 navedene v časniku *Illyrisches Blatt*, so čipke po imenu »Fein krishauke« (fine križevke), ki so stale 30 krajcarjev za komolec²⁶ (1 komolec znaša približno 77 cm), »Škarbze is serzam« (škarbce s srcem), ki so stale 25 krajcarjev, ter »Goste ketence« (goste ketence) in »Škarbe« (škarbe), ki so stale 20 krajcarjev za komolec. Cena sukanca iz bombaža se je okoli leta 1844 gibala od 2 goldinarjev 2 krajcarjev do 3 goldinarjev 15 krajcarjev.²⁷

2. polovica 19. stoletja

Novo in najpomembnejše obdobje za uveljavitev idrijske čipke je nastopilo v 60. in 70. letih 19. stoletja. Tedaj je idrijska čipka dobila svojo prepoznavno obliko, splošno uveljavljen način klekljanja je postal t. i. široki ris oziroma ris, za izdelavo katerega se je uporabljalo sedem parov klekljev. Vzorce so klekljarice poimenovala po motivih: *roglički*, *srčkovke*, *kranclovke*, *močeradovke*... Metrske čipke, za katere je bilo značilno ciklično ponavljanje osnovnega motiva, so proti koncu 19. stoletja vse bolj izpodrivale čipke

Učiteljica Ivana Ferjančič z učenkami čipkarske šole v Idriji leta 1877. (Fototeka Mestnega muzeja Idrija.)

zaključenih oblik v podobi krogov, ovalov, kvadratov in trikotnikov. Slednje so se uporabljale kot samostojni dekorativni elementi ali pa kot vsitki za okraševanje otroških in ženskih oblačil, posteljnine, zaves ter prtov in prticev. Omogočile so kasnejši razvoj motivnih čipk, pri katerih so se v obdobju secesije oz. *Jugendstila* pojavili stilizirani geometrični, rastlinski in živalski motivi ter človeške figure.

Izobraževanje klekljaric

Pomemben dejavnik za razvoj čipkarstva je po zaslugi Ministrstva za trgovino pomenila ustanovitev čipkarske šole v Idriji leta 1876, kjer je učiteljica in voditeljica šole postala Ivana Ferjančič (1850–1879). Slednja je glede na izročilo še posebej zaslužna za razvoj posebne idrijske tehnike. Čipkarska šola je sprejemala redne učenke, ki so obiskovale ljudsko šolo, in starejše izredne učenke. Slednjih je bilo običajno več in so v šolo prihajale občasno, predvsem po napatke za pravilno izdelavo čipk doma. Bolj večše učenke so izobraževanje nadaljevale, najbolj nadarjene pa so lahko obiskovale še Osrednji čipkarski tečaj (*Zentral Spitzenkurs*) na Dunaju (1879–1904), ki je imel nalogo pospeševati čipkarsko obrt v vseh avstro-ogrskih deželah, za nastajanje vedno novih čipkarskih vzorcev pa je skrbel dunajski Specialni atelje (*Spezial-Atelier für Spitzenzeichnen*). Čipkarska šola se je že v šolskem letu 1877/78 preimenovala v Čipkarski tečaj, leta 1903 pa v Strokovno šolo za čipkarstvo. Šola je šele takrat v učni program vključila tudi strokovno risanje, predvsem zato, da so smeli šolarkam papirce deliti v uporabo brezplačno. Z ustanovitvijo šole se je čipkarska obrt razširila tudi izven mesta, saj so se od 80. let 19. stoletja dalje začele odpirati tudi šole v drugih krajih: Izoli (1882), Soči (1884), Otlici (1885), Čepovanu (1891), Bovcu

(1896), Cerknem in Horjulu (1900), Žireh (1906), Železnikih (1907) ter Trati in Sovodnji (1909).

Leta 1904 je prišlo do združenja državnih strokovnih šol, Osrednjega čipkarskega tečaja ter Združenja za dvig čipkarske obrti v Avstriji. Iz že navedenih ustanov so leta 1907 ustanovili Zavod za žensko domačo obrt. Štiri leta kasneje je bilo ustanovljeno Avstrijsko društvo za domačo industrijo, ki mu je leta 1912 pripadel tudi Zavod za žensko domačo obrt, s čimer se je podjetje privatiziralo in znova v večji meri prepustilo razmeram na prostem trgu. Med 1. svetovno vojno je tudi slednje propadlo. Po aneksiji leta 1918, s katero je idrijsko področje prešlo pod Italijo, se je šola znova preimenovala v Čipkarski tečaj.

Trgovina s čipkami

Leta 1860 sta Štefan in Karolina Lapajne odprla prvo redno trgovino s čipkami v Idriji, ki je bila petnajst let edini uradni založnik klekljaric in odjemalec čipk na tem območju. V tem času je prišlo do bistvene spremembe: do tedaj razširjene stavljenе čipke so zamenjali s sklepljenimi ali jeftanimi čipkami – pogačkami in z njimi poželi veliko uspeha na razstavi leta 1873 na Dunaju. Po predstavitvi na dunajski razstavi se je trg razširil in veliko se je začelo izvažati tudi v Rusijo, Ameriko ter Rigo (od tam je v Idrijo prišlo tudi veliko ruskih vzorcev). Leta 1883 je Karolina Lapajne odkupovala čipke od 600 klekljaric,²⁸ kar je zelo veliko, če upoštevamo, da je idrijski rudnik živega srebra zaposloval približno 700 ljudi. Leta 1875 je ustanovil svojo firmo njun nečak Franc Lapajne, ki je z izdelki uspel na zahtevnem trgu držav zahodne in severne Evrope. Vez med trgovino in strankami so predstavljali katalogi s primeri klekljanih čipk; podjetja so čipke naročale po pošti s pomočjo kataloških oznak. Prodajali so jih pod blagovno znamko »idrijska čipka«. Firma Franc Lapajne je potrebovala klekljarice, ki so

znale hitro in kakovostno izdelati več vrst čipk, tudi zahtevnejših.

Z izjemo idrijske čipkarske šole, ki je tudi trgovala s čipkami, je pri ostalih trgovcih prevladoval založniški sistem, kjer so bile delavke izkoriščane pri ceni nabavnega sukanca ter odkupni ceni izdelkov, poleg tega so bile obvezane nakupiti živila v trgovčevi trgovini. Klekljarice so v 90. letih 19. stoletja potrebni material dobivale pri naročnikih – trgovcih, ki so jim material založili do obračuna pri predložitvi končnega izdelka. Plačilo za že uveljavljene čipke je bilo dano glede na postavko, pri novih vzorcih pa glede na porabljeni čas za izdelavo metra čipke. Tukajšnje trgovine s čipkami so predale svojim klekljaricam naročila za izdelavo čipk, ki so jih prejela od tujih podjetij, naročila novejših in težjih vzorcev pa tudi čipkarski šoli. Naročila so ponavadi vsebovala številko papirca, številko sukanca in ceno, pri vstavkih kupone z določeno mero, pri ovratnikih število kosov in pri manšetah število parov.²⁹ Sukanec različnih debelin in barv so domači trgovci ponavadi na veliko kupovali pri podjetju Weiss&Grohmann na Dunaju, papirce pa od risarjev, ki so se ukvarjali z risanjem le-teh: Štefan Pečirer, Leopold Seljak ter Antonija Kenda, roj. Ferjančič, čipkarska šola pa jih je dobivala tudi iz dunajskega Specialnega ateljeja za risanje.³⁰

V 90. letih so se najpogosteje izdelovale poceni čipke, tem so sledile sklepljene (jeftane) idrijske čipke, čipke *guipure* ali *retičela*, za katere so klekljarice glede na širino in dovršenost izdelave dobile različno plačilo. Hrvaške čipke so šle v obtok le na Hrvaškem ter so se prodajale v zvitkih po 4 vatlje po ceni od 1 goldinarja 30 krajcarjev do 3 goldinarjev 20 krajcarjev za kos, to je od 34 do 80 krajcarjev za vatel ali od 44 krajcarjev do 1 goldinarja 3 krajcarjev za meter. Večino stilno dovršenih čipk, katerih vzorci so izhajali iz Osrednjega čipkarskega tečaja na Dunaju, čipke *retičela* in beneške čipke so redko izdelovali ter v zelo majhnih količinah in so

²² ZAL, IDR 55, Gerichtsanzeigen und Verhöre, 1778, f. 691, 12. 4. 1779.

²³ LA, HK, 1730, K 1856, f. 5, 27. 7. 1730.

²⁴ Neli Niklsbacher - Bregar, Marija Makarovič, Ljudske vezenine na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 57–98.

²⁵ Angelos Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju, Ljubljana 1992, str. 54.

²⁶ ZAL, IDR 55, f. 261, 6. 3. 1788, št. 156.

²⁷ ZAL, IDR 55, Maut- und Bankalwesen, f. 261, 6. 3. 1788, št. 156.

²⁸ ZAL, IDR 55, Maut- und Bankalwesen f. 261, 6. 3. 1788, št. 156.

²⁹ Benedikt F. J. von Hermann, Reise durch Österreich, Lokales, Laibacher Zeitung, št. 146, 27. 6. 1856, str. 633.

³⁰ Hermann 1856 (op. 19), str. 633.

³¹ Die dritte innerösterreichische Industrie-Ausstellung zu Laibach in September 1844, Illyrisches Blatt - Laibacher Zeitung, št. 41, 1844, str. 166.

³² Jelka Urh, Spitzenklöppelei, CIBA Rundschau, Textiles aus Slowenien, Basel 1966, b.n. s. Izraz »farskovke« po mnenju nekaterih piscev lahko pomeni tudi čipke, ki so jih izdelovali v Sp. Idriji - Pri Fari (prim.: K. Bezeg 1941, L. Božič 1956, B. Račič 1968, J. Bavdaž 1990).

³³ Prim. Laibacher Zeitung 1873 (op. 3), str. 1531; Dragotin Lapajne, Zgodovina idrijskih čipk, Slovenec, št. 269, 16.

11. 1941, str. 3; Ludwig Hevesi, Volkskunst und Hausindustrie in Österreich, Kunstgewerbeblatt (ur. E. A. Seemann), vol. 7, Leipzig 1906, str. 108; E. Cronbach 1907 (op. 3), str. 43; Moritz Dreger, Entwicklungsgeschichte der Spitze, Wien 1910, str. 133.

³⁴ ZAL, IDR 55, Herrschaftliche Akten, f. 1040, 18. 4. 1805, št. 126.

³⁵ ZAL, IDR 55, f. 972, 1848, b.n.š.

³⁶ Landes-Museum in Laibach, Illyrisches Blatt, št. 48, 1. 12. 1832, str. 192–193.

³⁷ Illyrisches Blatt - Laibacher Zeitung 1844 (op. 21), str. 166.

³⁸ Laibacher Zeitung 1883 (op. 3), str. 1451.

³⁹ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁴⁰ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁴¹ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁴² ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

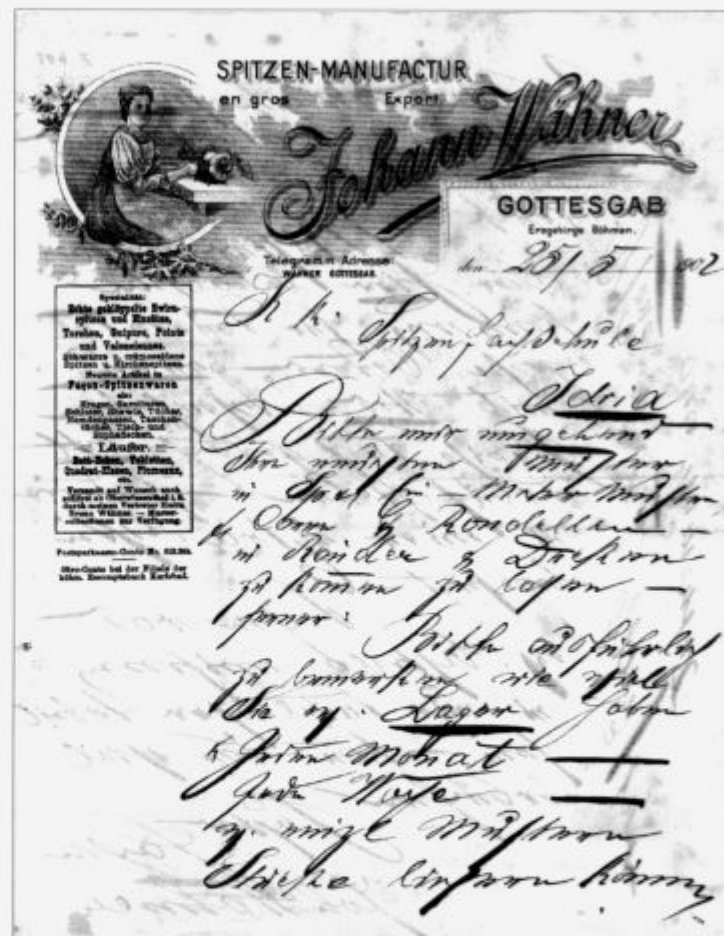
⁴³ H. Tauss, Die Spitzenklöppelei in den Bezirken Loitsch, Krainburg und Stein, Bericht der K.

stale do 5 goldinarjev za meter. Beneške čipke so glede na širino, vzorec in kakovost sukanca dosegle ceno do 50 goldinarjev za meter!³¹

Čipkarska šola, ki je nastopala tudi v vlogi trgovca s čipkami, si je v 90. letih 19. stoletja zaradi izboljšanja zasluzka in stabilizacije trga prizadevala, da bi določili fiksno minimalno ceno čipk. Osnovo bi določili glede na posamezen tip vzorca, širino čipk, količino porabljenega sukanca ter porabljenega časa za izdelavo. Za vsak vzorec bi imenovali predklekljarico, ki bi izdelala poizkusno čipko. Minimalne cene bi od časa do časa pregledala revizija in za vse nove vzorce poizvedela in objavila odgovarjajoče minimalne cene. Drug predlog za zvišanje zasluzka je bila ustanovitev državnega skladišča čipk v Idriji, ki bi ga vodil sposoben trgovec in kamor bi morali dostavljati vse izdelane čipke v Idriji in okolici, cena zanje pa bi bila nespremenljiva. Šele iz tega glavnega skladišča bi trgovci lahko prevzemali blago za prodajo. Spet tretja možnost je bila ideja o ustanovitvi industrijskega obrata pod državnim nadzorom in vodstvom.³²

Trgovci, ki so se ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja v Idriji ukvarjali s prodajo čipk, so bili: Firma Franc Lapajne ter trgovina Karoline Lapajne, v manjši meri pa tudi Jožef Šulgaj, Ivana Novak, Apolonia Marzreiter Veinatti ter Ferdinand Buchal iz Prage v sodelovanju z Idrijčanoma Ivano Mažgon in Ivanom Vončino. Prodajalec čipk na prelomu stoletja je bilo v Idriji osem, v širši okolici pa (vključno z Idrijo) štirinajst.³³ H krajem na Kranjskem, kjer so v prvem desetletju 20. stoletja potrebe po čipkah pokrivali tudi dunajski prodajalci, sta poleg Idrije spadali Gorenja vas ter predvsem Žiri. Dobiček, ki so ga imeli idrijski trgovci s čipkami od prodaje veletrgovcem, je v 90. letih 19. stoletja z 10 odstotkov padel na 7–8 odstotkov. Kljub temu je bila nominalna vrednost v velikem neskladju z resnično prodajno vrednostjo, ki je bila najmanj trikrat višja in je namesto 34.500 goldinarjev dejansko znašala okoli 100.000 goldinarjev letno.³⁴

V 2. polovici 90. let, zlasti pa z začetkom novega stoletja, se je začel nov razmah čipkarske industrije v vseh evropskih deželah, tako strojnih kot ročno izdelanih čipk. Idrija je ob koncu 19. stoletja zavzela položaj drugega najpomembnejšega čipkarskega središča v Avstro-Ogrski³⁵ in časniki so že v 19. stoletju idrijske čipke hvalili kot izdelke, ki se odlikujejo predvsem po lepoti, izvirnosti ter trajnosti.³⁶ Največ čipk se je v 90. letih 19. stoletja izvozilo v avstro-ogrska in nemška mesta: na Dunaj, Gottesgab, Bjelovar, Lehneberg, Reko, Varaždin, Karlovac, Annaberg, Budimpešto, Wamberk, Lübeck, Prago, Trst, Libenstock, Joachimstal, Brno, Köln, Dumbravo (današnja Romunija), Ljubljano, Linz, Bratislavo in Szombathely ter Sarajevo.³⁷ Ob prelomu stoletja se je največ blaga prodalo v avstrijske dežele, predvsem na območje Rudogorja, ostalo pa v Nemčijo, Belgijo, Italijo, Švico, Rusijo in Severno ter Južno Ameriko. Po nekaterih podatkih je bilo kar 40 odstotkov idrijskih čipk prodanih na območje Rudogorja, od koder so jih kot izvirne erzgebirške

Trgovsko naročilo čipkarski šoli v Idriji iz Gottesgaba leta 1902. (Original hrani Zagodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji.)

čipke prodali naprej.³⁸

Omeniti moramo tudi posebnost tukajšnjega trgovanja s čipkami znotraj širšega evropskega prostora, saj je poleg rednih trgovcev promet s čipkami potekal tudi s pomočjo različnih posrednikov – krošnjarjev. Le-ti so na Kranjskem delovali v posebni in izvirni obliki: to so bile pogosto ženske, ponavadi male trgovke – kmetice ali zgolj krošnjarke – ki so na bolj oddaljenih območjih, predvsem v hribih, delavke obiskale kar na domu in od njih neposredno kupovale čipke. Temu se je po domače reklo »hausiranje«.³⁹

Krošnjariji so delavkam najpogosteje v zameno za čipke ponudili kar lastno krošnjarsko blago, ker niso imeli dovolj denarja za odkup. Kupljene čipke pa so nato ponudili v odkup okoliškim trgovcem. Ker se na čipke niso spoznali, so kupovali tudi slabo izdelane čipke, ali takšne, po katerih ni bilo povpraševanja. Trgovci so večkrat izrazili težnje po bojkotu krošnjarjev, vendar se ga nikoli niso vsi dosledno držali.

S krošnjarjenjem so se v 90. letih 19. stoletja ukvarjale tudi soproge in vdove rudniških delavcev: Franciška Lapajne, Terezija Kogej, Marija Mrak, Neža Prelovc in Marija Škerlau, ki so potrebno blago za prodajo deloma kupovale od tukajšnjih trgovcev, deloma pa neposredno od klekljaric.⁴⁰

Klekljarice in njihov zaslužek

Od čipkarstva so najmanj dobička imele prav klekljarice, ki so v sami Idriji v veliki meri izhajale iz rudarskih družin in so klekljale skozi vse leto. V nasprotju s tem se je na podeželju klekljalo predvsem pozimi, ko ni bilo dela na polju. Ženske so takrat hodile druga k drugi *na prejo* ali v *vas*, da so privarčevale pri razsvetljavi.

Ko so sklekljale zadostno količino čipk, so blago oddale trgovcem s čipkami. Po izročitvi in prevzemu blaga je izdelovalka dobila listič, na katerem je bilo zapisano njeno ime ter zaslužek. Ko je klekljarica listič predložila v prodajalni dotičnega trgovca, ji je ta izplačal navedeni znesek. Večinoma je bilo zaželeno, da je klekljarica ob prejemu plačila v prodajalni nakupila špicerijo ali drobnarije v znesku okoli 20–50 krajcarjev, vendar se je to na prelomu 19. in 20. stoletja počasi začelo opuščati.⁴¹ Zlasti klekljarice izven mesta so čipke, pogosto kar v zameno za drugo kramarsko blago, oddajale mimoidočim krošnjarjem.

Število klekljaric je začelo skokovito naraščati sredi 60. let 19. stoletja in okrog leta 1870 se je s klekljanjem v Idriji in bližnji okolici ukvarjalo

že najmanj 1000 oseb.⁴² Leta 1860 je bilo prodanih za 16.000 goldinarjev čipk,⁴³ leta 1870 za 20.000–25.000 goldinarjev, leta 1873 pa že za 24.000–27.000 goldinarjev čipk.⁴⁴

Okrog leta 1870 so nastopili slabi časi tako za češke kot kranjske klekljarice, kajti tedanja moda se je spremenila. Zanimivo je, da naj bi v Idriji tedaj izdelovali takrat nove sklepljene čipke v tehniki širokega risa, v pet kilometrov oddaljeni Spodnji Idriji pa številne vrste manjših, največ od 1 do 1 ½ cola (od 2,5 do 3 cm) širokih čipk, ki so stale 3–8 krajcarjev ter so se prodajale predvsem na Hrvaško.⁴⁵ Čipke iz Idrije pa so stale od 5 krajcarjev do 2 goldinarjev za vatel (1 vatel znaša približno 77 cm). Ponavadi so klekljarice čipke prodale naprej, ko so sklekljale od 3 do 5 vatlov čipk in so morale nabaviti nov sukanec.⁴⁶ Nekdanjemu izvozu na področju Kranjske, Istre in Hrvaške se je v 70. letih pridružil še izvoz na Štajersko in druge avstrijske dežele. Precej pomenljiva je primerjava domačih čipk s tujimi, ki so bile znatno dražje, saj so npr. angleške in francoske *blonde* čipke iz bele ali črne svile leta 1858 stale od 12 do 14 krajcarjev na kos, angleške in francoske čipke iz bombaža pa od 1 do 24 krajcarjev.⁴⁷

Novejša naročila z Dunaja, ki so začela v Idrijo prihajati v 70. letih 19. stoletja, so zahtevala še daljše kose – med 15 in 20 vatlov čipk.⁴⁸ Zaslužek v 70. letih je za navadne čipke znašal 10–15 krajcarjev, za zahtevnejše čipke pa 40–50 krajcarjev na dan.⁴⁹ Za boljše predstavo o vrednosti zaslužka klekljaric bomo navedli cene nekaterih živil letu 1873. Tako je 0,56 kg boljšega pšeničnega kruha stalo 14 krajcarjev, navadni pšenični kruh pa je bil na prodaj po 10 krajcarjev. Enaka količina govejega mesa je stala od 20 do 28 krajcarjev.⁵⁰

Število klekljaric v Idriji in okolici je v 70. in 80. letih še naraslo: s 1000 klekljaric leta 1870 na 3000 leta 1890.⁵¹ Leta 1881 so v idrijskemu okraju s čipkami letno zaslužili okrog 80.000

k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit im Österreich. Wien 1900–1901, str. 340–342; Janko Jovan, Domači obrti na Kranjskem: Čipkarstvo, Dom in Svet, list s podobami za leposlovje in znanstvo, let. 16, 1903, str. 750–753.

³⁴ Idriener Spitzen, Laibacher Zeitung, št. 222, 30. 9. 1885, str. 1802.

³⁵ E. Cronbach 1907 (op. 3), str. 14.

³⁶ R. pl. Gutmansthal, Spitzenklöppeleischule in Idria und die Unterstützung der Hausindustrie, Laibacher Zeitung, št. 255, 9. 11. 1881, str. 2161.

³⁷ ZAL, IDR 55, f. 872, 16. 6. 1894.

³⁸ J. Jovan 1903 (op. 33), str. 753.

³⁹ Terenski zapisi (rkp.), informatorka: Katarina Kenda (roj. 1885, Gortanova ul., Idrija), zapis: Fanči Šarf, Mestni muzej Idrija, zv. 1, 1970, str. 89.

⁴⁰ ZAL, IDR 55, f. 872, 16. 6. 1894.

⁴¹ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁴² Laibacher Zeitung 1873 (op. 3), str. 1531–1532.

⁴³ Peter Hitzinger, Das Quecksilberbergwerk Idria von seinem Beginne bis zur Gegenwart, Blätter aus Krain: Beilage zur Laibacher Zeitung, let. 4/št. 34, 25. 8. 1860, str. 134–136;

⁴⁴ Laibacher Zeitung 1873 (op. 3), str. 1531–1532.

⁴⁵ Prav tam (op. 3), str. 1531–1532.

⁴⁶ Bericht des Handels- und Gewerbekammer 1870 (op. 1), str. 320–322.

⁴⁷ Oglas (Albert Trinker), Anhang zur Laibacher Zeitung, Laibacher Zeitung, št. 211, 15. september 1858, b.n.s.

⁴⁸ Bericht des Handels- und Gewerbekammer 1870 (op. 1), str. 320.

⁴⁹ Prav tam (op. 1), str. 320.

⁵⁰ Marija Makarovič, Klekljane čipke, vodnik po razstavi, Slovenski etnografski muzej in Mestni muzej Idrija, Ljubljana in Idrija 1970, b. n. s. Avtorica navaja, da je podatke pridobila v ZAL, Reg. I, fasc. 813, fol. 21, Uebersicht der Mittelpreise der vorzüglichsten Lebensbedürfnisse, jan. 1873.

⁵¹ Krainische Hausindustrie, Laibacher Zeitung, let. 109/št. 253, 4. 11. 1890, str. 2109.

⁵² Prav tam (op. 51), str. 2109.

⁵³ Javno naznanilo vsem prebivalcem Avstrije in Ogerske, Oglasnik, priloga Kmetijskih in rokodelskih novic, let. 12/št. 11, 18. 3. 1884, b.n.s.

goldinarjev, leta 1883 pa predvsem po zaslugi izvornih papircev domačih risarjev že čez 100.000 goldinarjev. Ob koncu desetletja je letni zaslužek dosegel celo 150.000 goldinarjev.⁵²

Moda v 80. in 90. letih je poleg cerkvenih čipk narekovala tudi izdelavo veliko ožjih in širših vrst čipk, posteljnega perila ter ženskih garnitur: ovratnikov in manšet v tedaj najmodernejši slonokoščeni barvi, klekljanih iz svile. Primerjava cen oblačilnih kosov in tekstilij na razprodaji iz leta 1884 v primerjavi z dnevnim zaslužkom klekljaric pokaže, kako malo je bilo njihovo delo v resnici cenjeno; tako je ženska srajca iz najfinejšega angleškega šifona s pristnimi švicarskimi vezeninami stala 1 goldinar 50 krajcarjev, ženska dolga nočna srajca 1 goldinar 50 krajcarjev, žensko spodnje perilo iz »najfinejšega sivega platna s pristnimi švicarskimi svilnatimi obšitki« 1 goldinar 40 krajcarjev, srajca iz »najfinejšega in najtežjega sukna, z najfinejšo pisano volno vezena, na okolu plisirana, z volanti in zobci (čipkami)« 2 goldinarja 50 krajcarjev, ženske spodnje hlače iz »najfinejšega barhanta, bogato okrašene, z zobci« pa 1 goldinar 50 krajcarjev.⁵³

V 80. letih so se idrijske čipke razvijale v smeri uporabe za namizno in posteljno perilo, predvsem po zaslugi domačih risarjev, saj papirci tujih avtorjev, ki niso poznali idrijske tehnike, domačim klekljaricam niso ustrezali. Takrat so idrijske čipke postale tudi huda konkurenca češkim čipkam in v večjih trgovskih središčih – predvsem na Saškem, kjer idrijska čipka kot takšna ni bila poznana – so jo prodajali kot čipko iz Rudogorja, zato so ob koncu stoletja sledile pobude za zaščito blagovne znamke za idrijsko čipko.⁵⁴

Cena čipk v 90. letih je zaradi velikega števila klekljaric – v Idriji, Spodnji Idriji in v prej omenjenih okoliških krajih je bilo leta 1894 približno 2800 oseb, ki so se ukvarjale s klekljanjem, pri tem sta bili skoraj 2/3 le-teh iz Idrije in Spodnje Idrije ter 1/3 iz okolice⁵⁵ – ter upada povpraševanja padla. Razen tega je

Cerkljanska družina pri večernem pletenju in klekljanju leta 1905. (Fototeka Cerkljanskega muzeja.)

kmečko prebivalstvo klekljalo le pozimi, ko je delo na poljih mirovalo, medtem ko so se žene in hčere rudniških delavcev v preostalem prostem času posvečale temu postranskemu zaslužku skozi vse leto. Zaradi tolikšne konkurence in zaradi spreminjajoče se mode so bile cene podvržene nihanjem in so bile od časa do časa občutno nizke. Dobra klekljarica je pri 14-dnevnem delavniku zaslužila le 30–35 krajcarjev, neizurjene klekljarice pa samo 10 krajcarjev.⁵⁶ Kako nizko je bilo plačilo, se še bolj izpostavi s primerjavo cen živil. Tako je leta 1881 liter mleka stal 8 krajcarjev, kg črne moke 14 krajcarjev, kg bele 15 krajcarjev, kg govejega mesa pa 48 krajcarjev.⁵⁷

Na prelomu 19. in 20. stoletja je na širšem idrijskem in cerkljanskem območju klekljalo od 2000 do 2400 ljudi, med njimi največ žena in hčera rudarjev.⁵⁸ Leta 1900 so prodali za približno 160.000–200.000 kron izdelkov, od tega je na Idrijo odpadlo 80.000 kron, prav toliko na

Železnike, v Žireh pa so proizvedli kar za 112.000 kron čipk.⁵⁹ Tudi 20. stoletje ni prineslo izboljšanja zaslužka in klekljanje je ostalo slabo plačano delo: najboljšo so leta 1901 za 12 ur dela zaslužile eno krono, v povprečju pa med 10 in 40 krajcarjev, otroci pa zgolj 20 krajcarjev. Od tega je morala delavka za papirc in sukanec odšteti še okoli 10 odstotkov.⁶⁰ Najbolje plačane so s celodnevnim izkupičkom lahko kupile kilogram mesa ali dva kilograma kruha.

Ženske na prelomu stoletja so dnevno klekljale od 11 do 13 ur, predšolski in šoloobvezni otroci, tudi dečki, pa kakšne 3 ure po pouku. Seveda so otroci izdelovali le lažje in pomožne vzorce. Otroci so s klekljanjem zaslužili za najnujnejšo obleko in obutev, mlada dekleta pa so klekljarsko znanje izkoristila tudi pri pripravi bale. To so poleg osebne perila sestavljali predvsem kosi stanovanjske tekstilne opreme, obrobjene s čipkami: rjuhe, vzglavnik, brisače,

Idrijske klekljarice pred 1. svetovno vojno. (Fototeka Mestnega muzeja Idrija.)

prti, prtiči, zavese. Večina opreme ni bila v vsakdanji rabi, temveč na ogled zgolj ob posebnih priložnostih, npr. ob cerkvenih praznikih. Odrasli in otroci so klekljali tudi ob nedeljah.

Za odtenek boljši je bil zaslužek klekljaric iz Selške in Poljanske doline, katerih prednost je bila večja prilagodljivost glede izdelave, saj so raje izdelovale nove vzorce, ker so z njimi več zaslužile.⁶¹ V tistem času so bili zelo iskani in med klekljaricami zelo priljubljeni tudi takrat moderni modni dodatki, saj so posamezen kos hitro izdelale in zato hitreje prodale, medtem ko je metrsko blago, posebej pri zahtevnejših vzorcih, terjalo dosti več časa. Kajti preden so idrijske klekljarice izdelke oddale naprej, so izdelale 5–7 metrov čipk, pri drobnih vzorcih pa celo do 30 metrov čipk. Pri tem so bile cene čipk zelo različne: od 14 vinarjev za preproste do 6 kron na meter za zahtevnejše čipke.⁶²

Češke umetelne svilene čipke, po katerih

je bilo mnogo povpraševanja v letih 1903–4, je v naslednjih letih zamenjalo povpraševanje po lanenih (platnenih) čipkah in modnih dodatkih, kar je prišlo prav tudi čipkarski industriji na Kranjskem. K dvigu je pripomogla tudi gospodarska rast ZDA, ki so bile največji in najboljši naročnik avstrijskih čipk. Komerčni pomen v Avstriji so imele predvsem čipke, javnosti poznane kot *guipure* in *torhon* čipke. Posebej so se uveljavile tudi v Idriji izdelane jeftane čipke. Cerkev je ostala najbolj množičen porabnik čipk še na začetku 20. stoletja. Čipke so potrebovali za obrobo cerkvene opreme: prticev in prtov, liturgičnih oblačil – alb in ministrantskih roketov, in drugih bogoslužnih kosov. Prebivalke Idrije so se pred 1. svetovno vojno pogosto oblačile v t. i. »*dendlne*«: modrc iz žameta, »*rdēča podlaga in rumene rože v vrstah – kiklo, štumfe z bcki iz bele pavole (naredila mama), belo bluzo iz batista...*«,⁶³ bolj gosposko so se po ohranjenih

⁵⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 1090, fond C. kr. Ministrstvo za bogočastje in uk, TE 56, 16 A1, 5. 7. 1901, št. 26255. (V nadaljevanju: ARS, AS 1090, TE 56, 16 A1, 5. 7. 1901, št. 26255.)

⁵⁵ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁵⁶ Laibacher Zeitung 1890 (op. 51), str. 2109.

⁵⁷ Handel und Volkswirtschaftliches, Laibacher Zeitung, št. 255, 9. 11. 1881, str. 2161.

⁵⁸ ZAL, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.

⁵⁹ H. Tauss 1900–1901 (op. 33), str. 340.

⁶⁰ Prav tam (op. 33), str. 341.

⁶¹ E. Cronbach 1907 (op. 3), str. 49.

⁶² H. Tauss 1900–1901 (op. 33), str. 341.

⁶³ Terenski zapisi (rkp.), informatorka: Marija Ferjančič (roj. 1894, Rozmanova 41, Idrija), zapis: Marija Makarovič, Mestni muzej Idrija, 1972, zv. 1, str. 46.

⁶⁴ Terenski zapisi 1972 (op. 63), str. 47.

⁶⁵ Die Kleiderfarben, Blätter aus Krain, 146. 8/ št. 7, 20. 2. 1864, str. 27–28.

⁶⁶ Anton Kogej, Čipkarice, Naša moč, št. 16, 19. 3. 1919, str. 1.

spominskih zapisih oblačile le žene idrijskih trgovcev, uradnikov, med lepše oblečenimi pa je izstopala tudi čipkarska učiteljica.⁶⁴ V obdobju secesije, v nemško govorečih deželah bolj poznani po imenu *Jugendstil*, ki ga je zaznamovalo iskanje popolnoma novih izraznih oblik, so idrijske čipke postale pogostejši okras tudi pri meščanskih oblačilih in v časniku iz 90. let najdemo navodilo, da lahko bolj groba dekleta obrazne poteze zmeščajo prav z uporabo mehkih čipk okrog vratu.⁶⁵

Število klekljaric je leta 1912 upadlo in se je gibalo med 600 in 700 klekljaricami, kar je bila posledica centralizacije čipkarskih šol v Avstro-Ogrski in posledično slabšega zaslužka. Tako je v letih pred 1. svetovno vojno čipkarica, ki je klekljala približno 14 ur na dan, zaslužila od 1 krome do največ 1 ½ krome dnevno, zelo redko do 2 kron.⁶⁶ Počasnejše so na teden naklekljale za pet kron čipk. Če primerjamo navedene zaslužke z nekaterimi živili, vidimo, da je klekljarica lahko za 2 krajcarja kupila 1 žemljo, 1 kg belega kruha za 20 krajcarjev in 1 kg teletine za 7 soldov,⁶⁷ cena navadne »židane rumenkaste rute« pa je bila 45 krajcarjev.⁶⁸ Neenakost v razmerju med ceno odkupljene čipke ter kasnejšo prodajno ceno najlaže ponazorimo s primeri, ko je klekljarica v Idriji preprodajalki čipko prodala za 30 vinarjev, ta pa jo je na Bledu prodala naprej za 1 krono 60 vinarjev.⁶⁹

Zaključek

Če povzamemo kratek pregled dnevnih zaslužkov idrijskih klekljaric za dobo približno 40 let (od 70. let 19. stoletja do 1. svetovne vojne), ugotovimo, da se je stanje le malo izboljšalo in se je povprečen zaslužek s 35 krajcarjev dvignil na približno 50 krajcarjev dnevno.⁷⁰ Kljub temu so si oblasti stalno prizadevale za izboljšanje položaja in zaslužka klekljaric, toda dejansko se razmere nikoli niso spremenile na bolje. Sredi 80. let so skušali konkurenco na trgu omejiti tako, da so na pobudo erzgebirškega in idrijskega klekljarskega okoliša podali idejo, da bi Osrednji čipkarski tečaj na Dunaju oblikovali kot ustanovo, ki bi izpopolnjevala zgolj dekleta iz Rudogorja in iz idrijske okolice. Učenke bi se morale zato obvezati, da bodo ostale v svoji deželi ter čipkarske obrti ne bodo širile drugod. Na ta način bi zaščitili naraščajočo konkurenco iz drugih krajev, toda pobuda ni bila sprejeta. V sami Idriji, kjer je bilo klekljanje predvsem delo žena in hčera rudarjev, so le-tem ob koncu 19. stoletja uredili zdravstveno zavarovanje. Samo ženam rudarjev je pripadalo družinsko zdravstveno zavarovanje pri delu in tako je bilo leta 1897 zavarovanih 778 žena in 1457 otrok, pri čemer je stopnja obolenosti prvih znašala 97,3 odstotkov, otrok pa 87,8 odstotkov.⁷¹ K izjalovljenim poskusom izboljšanja položaja klekljaric smemo šteti tudi ustanovitev prve čipkarske zadruge v Idriji, ki je bila pod okriljem Občega konsumnega društva in zaradi prizadevanj Antona Kristana ustanovljena leta 1905, a je kmalu propadla.

Tudi pogoji za delo in zdravstveno stanje idrijskih klekljaric niso bili najboljši. Prisilna sključena drža nad klekljarsko mizico, občasno celo od 15 do 16 ur nepretrgoma, ter slaba svetloba, ki so jima bile izpostavljene že od otroških let dalje, sta puščali posledice tudi na njihovem zdravju. To je bilo še dodatno razrahljano zaradi posledic onesnaženja okolja zaradi rudarjenja z živim srebrom.

⁶⁷ Makarovič 1970 (op. 52), b. n. s. Avtorica navaja, da je podatke pridobila v ZAL; Reg. I, fasc. 901, fol. 74, Marktpreise Tabelle, 20. 6. 1890.

⁶⁸ Terenski zapisi 1972 (op. 63), str. 62.

⁶⁹ A. Kogej 1919 (op. 66), str. 3.

⁷⁰ Do izračuna smo prišli na podlagi pretvorbe denarnih enot, saj 1 avstrijski goldinar, ki ga je v 90. letih 19. stoletja dokončno nadomestila avstro-ogrska krona, ustreza vrednosti 2 kron.

⁷¹ Prim. ARS, AS 1090, TE 56, 16 A1, 5. 7. 1901; H. Tauss 1900–1901 (op. 33), str. 341.

Tatjana Dizdarevič

POTAPLJANJE JAME RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA OD XV. DO IX. OBZORJA

UVOD

I drijsko rudišče se razteza pod mestom Idrija v smeri severozahod-jugovzhod, v dolžini 1.500 m, širini 400 do 600 m in globini 450 m. Idrijska jama je obsegala petnajst obzorij, najnižje je dosegalo globino 380 m (-36 m n.m.v.).

Iz gospodarskih, tehnično-tehnoloških in ekoloških razlogov je bil leta 1986 izdelan in 1988 leta sprejet Dolgoročni program postopnega, popolnega in trajnega zapiranja Rudnika živega srebra Idrija. Program je bil izdelan na podlagi takratnega poznavanja jame, stabilnostnih razmer na območju rudišča, ekoloških vplivov pridobivanja in proizvodnje živega srebra in splošne rudniške problematike vezane na zapiralna dela. Dolgoročni program je predstavljal podlago za leta 1987 sprejeti Zakon o preprečevanju posledic rudarjenja v RŽS Idrija (Ur. list SRS, št. 37/87), ki je bil leta 2004 dopolnjen (Ur. list RS, št. 86/04). Popolna in trajna ustavitev rudarjenja je zahtevala strokovno likvidacijo vseh jamskih objektov tako, da se obvaruje mesto Idrija, pred posedanjem in drugimi posledicami zaradi rudarjenja ter izvedbo sanacije okolja. Rezultati raziskav in analiza uspešnosti izvedenih zapiralnih del kažejo, da je bil koncept zapiranja rudnika pravilno izbran, da pa je bilo potrebno posamezne dele programa prilagajati novejšim rezultatom in spoznanjem (1), kar je predvideno tudi pri nadaljnjih aktivnostih.

ZAPIRALNA DELA

Velika nevarnost pri opustitvi in potopitvi Rudnika živega srebra Idrija je poslabšanje geomehanskih lastnosti hribin in zasipov, kar bi prav gotovo imelo neposredne negativne posledice za mesto nad njim. Dolgoročni program zapiranja, ki je bil leta 1995 dopolnjen in leta 2001 revidiran, je predvidel postopno likvidacijo jame od najnižjega obzorja do površine.

Skladno z Dolgoročnim programom (1988, 1995, 2001) in Rudarskim projektom "Zapiranje jame" (1996) so zapiralna dela v jami v zaključni fazi. V obdobju 1988 do 1992 smo, v spodnjem delu rudišča, ki ga gradijo trdne karbonatne kamnine, vse slepe jaške med XV. in XI. obzorjem zasuli z jamsko jalovino ali siromašnim betonom, ostale jamske objekte, ki so v trdnjših oz. v mehanskem pogledu stabilnejših hribinah pa pustili nezasute. Izdelano je bilo novo črpališče na XI. obzorju ter likvidirano glavno črpališče na XIV. obzorju. Sledilo je potapljanje jame od XV. do XI. obzorja.

Zgornji del rudišča, ki ga gradijo predvsem mehke, skrilave kamnine je bilo potrebno pred dokončno likvidacijo ustrezno utrditi s pnevmatskim zasipom in uporabo siromašnega betona (zasip odprtih prog in jaškov) ter injektiranjem nedostopnih območji starih rudnih teles, kjer je prišlo do gravitacijske komprimacije

zasipov in nastanka praznin nad njimi (2). Da bi preprečili vplive posedanja smo se odločili za izdelavo nosilnih stebrov z injektiranjem pretрте kamnine v krovlini teh rudnih teles. Izdelava nosilnih stebrov z injektiranjem je bil tehnično, tehnološko in finančno najzahtevnejši del zapiranja rudnika (3). Zaradi nedostopnosti je bilo potrebno injektirati tudi nedostopne rove in slepe jaške. Po izvedbi konsolidacijskih del v celotnem spodnjem delu jame se je jama v letih 2005 in 2006 potopilo do IX. obzorja. V Dolgoročnem programu preprečevanja je bilo predvideno, da bodo vsa dela končana do konca leta 2007. Z utrjenim zasipom smo zasuli 23.680 m prog od XI. obzorja do II. medobzorja, pri čemer smo porabili 142.075 m³ materiala - siromašnega detona (5). Dela so bila zaključena leta 2006, ko je bil agusta dokončno zasut oz. likvidiran eden od dveh glavnih izvoznih jaškov, jašek Delo. Večina planiranih del je zaključenih, jeseni 2010 bo končana tudi zadnja faza injektiranja s površine. Injektirna dela v jami so končana na vseh obzorjih v območju od IX. obzorja do površine, zapolniti je potrebno samo še del Petre rova od mešalno injektirne postaje (Barbare) do jaška Inzaghi, hkrati pa se bo zapolnil tudi jašek B blizu ventilacijskega jaška Inzaghi. Injektibilnost kamenin v tem območju je bila bistveno večja od planiranih, tako, da je bil načrtovan obseg

vrtnja in injektiranja presežen kar za 43%. Problem so predstavljali pomanjkljivi podatki o rudarskih delih pred II. svetovno vojno, tako, da se je dejanski obseg porušenih kamnin ugotavljal šele z vrtnjem. Dejstvo je, da je bilo potrebno in nujno vse prazne prostore v rudniku zasuti, pri zapolnjevanju praznih prostorov na zgornjih obzorjih pa še posebno paziti, da so bila dela izvedena kvalitetno in v maksimalnem obsegu (4).

Potopitev jame brez konsolidacijskih del in s tem omočitev zasipov ter nestabilnih območij bi utegnilo močno poslabšati situacijo, vezano na drsenje in premikanje hribinskih mas. Konsolidacija z zasipavanjem in injektiranjem zasipov ter zapolnjevanje praznih prostorov nad zasipi je moralo biti zato izvedeno tako, da ne more priti do premikanja jamskih kamninskih blokov tudi ob potopitvi jame. Potapljanje jame se izvaja postopno. V končni fazi program predvideva potopitev jame, ob stalni kontroli učinka zapiralnih del, do IV. obzorja (5). Končna globina bo določena v zadnji fazi zapiralnih del na podlagi rezultatov o posledicah že potopljenega dela jame (3).

POTAPLJANJE JAME

Potapljanje jame je dokaj zapleten proces in poseg v obstoječi prostor, kateremu sledijo določene spremembe v hribinah, ki sestavljajo dano območje. Pod vpliv potapljanja pridejo postopoma poleg osnovnega hribinskega ogrodja tudi stara rudarska dela skupaj z odprtimi in zasutimi prostori. Zasipni materiali, ki so jih uporabljali v času intenzivnega odkopavanja rude in kasneje, imajo drugačne fizikalne in mehanske lastnosti kot osnovne hribine (kamnine in zemljine), ki gradijo območje rudišča (6).

HIDROGEOLOŠKE RAZISKAVE

Sorazmerno malo težav s podzemno vodo pri petstoletnem rudarjenju v idrijskem rudniku, je bil vzrok, da pred odločitvijo o zaprtju rudnika obširnejših hidrogeoloških raziskav, razen tistih, ki so pojasnile osnovne hidrogeološke pogoje v rudišču in njegovi okolici, ni bilo. Šele v začetku devetdesetih let je bila izdelana obširnejša hidrogeološka študija v okviru projekta zapiranja rudnika. Zbrani so bili arhivski podatki o vodah, izdelan kataster izvirov v jami in na površini, izvedene kemične analize pomembnejših voda za ugotavljanje njihovega izvora, razčlenjena hidrogeološka struktura, izrisane hidrogeološke karte in prerezi ter ugotovljeni pogoji napajanja in praznjenja posameznih vodonosnikov. Aktivirane so bile starejše inklinometrično - piezometrične vrtnice, ki so bile v smislu spremljave premikov karbonatnega bloka izvrtane na obrobju in najbolj kritičnih območjih rudišča v obdobju 1988-1992, ter izvrtane nove. Hidrogeološke meritve so se izvajale na mreži 18 vrtin na površini, v jami pa stalno na dveh vodozbirnih mestih ter občasno na 11 merilnih mestih dotokov v rudišče. Pravideno je bilo, da bi se na tej mreži lahko opazovalo dogajanja in spremembe tudi po dokončnem zaprtju rudnika.

Pred začetkom zalivanja idrijske jame je bilo izdelanih nekaj temeljitih hidrogeoloških študij. Določena je bila količina vode, ki je dotekala v idrijsko jamo (7), (8) in izdelana prognoza zalivanja oz. naraščanja vode v rudišču (9). Prognoza je bila izdelana na podlagi predhodnega izračunavanja volumna starih jamskih zasipov, volumna odprtih jamskih prostorov in učinkovite poroznosti dolomita med XV. in XI. obzorjem (varianti z 0,5% in 1% poroznostjo) (8).

Prve ugotovitve po zalitju spodnjega dela jame so se dobro ujemale z napovedjo. Posebna pozornost je bila posvečena študiju hidrogeoloških razmer v površinskih vodonosnikih nad karbonskim skrilavcem, ki

prekriva rudišče, zaradi vpliva podtalnice na stabilnost površine. Glede na to, da so posebno kritični visoki nivoji podtalnice, se je preučila možnost drenažiranja le teh. Z nalivnimi poizkusi se je ugotovilo, da je koeficient propustnosti površinskih vodonosnikov zelo nizek. Zaradi majhne propustnosti dolomita v bloku nad rudiščem je drenažna sposobnost obstoječih rudarskih objektov (jaški) majhna. Nihanje nivojev podtalnice povzroča tudi spremembe geotehničnih pogojev zagotavljanja stabilnosti karbonatnega pokrova nad rudiščem. Rezultati hidroloških študij so eden glavnih pogojev, ki so in bodo odločali o nadaljnjem poteku in načinu zapiranja rudnika (1).

HIDROGEOLOŠKE ZNAČILNOSTI RUDIŠČA

Rudišče in njegovo okolico sestavlja več hidrogeoloških blokov in nepropustnih hidrogeoloških pregrad. Hidrogeološki blok idrijskega rudišča je specifičen saj moramo poleg kraških vodonosnikov ter razpoklinskih vodonosnikov, upoštevati tudi prisotnost jamskih zasipov (40% poroznost) in nezasutih rogov na nižjih nivojih rudišča. Neprepustne barijere, ki obdajajo stari del rudišča Idrija, so karbonski skrilavci v talninskem delu, naravnice na južnem obrobju, ter pokrov karbonskih plasti nad rudiščem. S severa je rudišče omejeno z nepropustno zaglinjeno cono Idrijskega preloma. V vseh vodonosnikih je nivo podzemne vode nad nivojem rudniške infrastrukture. Rudniške vode ne napajajo nobenega od vodonosnikov v okolici, temveč obratno, vode sosednjih vodonosnikov tečejo v rudnik.

Glede na geološko zgradbo idrijskega rudišča so dotoki vode v jamske objekte relativno majhni. V jamo priteka približno polovica vode iz karbonatnega pokrova nad rudiščem, ostalo pa so neposredni izviri iz obrobja jamske strukture (zgornjetriasi dolomit in zakraseli kredni apnenici). Površinski vodonosniki nad

rudiščem so ločeni od jamske strukture s karbonskimi plastmi zaradi narivne strukture. Na podlagi meritev in hidroloških raziskav delimo vodonosnik karbonatnega pokrova na tri ločena območja: okolica jaška Inzaghi, območje ob Idriji do jaška Delo in območje Poljančevega hriba za jaškom Delo (7). Površinska voda priteka v jamo predvsem po dveh glavnih izvornih jaških (j. Delo, zasut leta 2006 in j. Borba) ter treh zračilnih jaških (j. Pravica, zasut marca 2010, j. Inzaghi v Barbarah in j. št. 11 pri Antonijevem rovu). Zaradi majhne propustnosti dolomita nad rudiščem je drenažna sposobnost jaškov majhna. Voda, ki priteka v jamo se drenira iz zgornjega karbonatnega pokrova in je odvisna od količine padavin v posameznih letnih obdobjih. Zaradi nihanja nivojev podtalnice se spreminjajo tudi geotehnični pogoji zagotavljanja stabilnosti v karbonatnem pokrovu nad rudiščem. Posebno negativno vpliva na stabilnostne razmere visok nivo podtalnice v tektonsko dvignjenih karbonatnih kamninah nad jaškom Delo (3). Možnost dreniranja tega območja je minimalna. Večji jamski dotoki vode so omejeni predvsem na območja kjer se je z rudarskimi deli prebilo nepropustne plasti karbonskih skrilavcev, ki praktično obdajajo rudišče z vseh strani. Poleg teh pa se pojavljajo na posameznih obzorjih manjši dotoki v obstoječe proge, ki so predvsem v zgornjem delu jame povezani tako z površinskimi dotoki, kot z jamskimi dotoki in jih ne moremo natančneje opredeliti. Poleg merjenih dotokov vode obstajajo v rudišču tudi dotoki vode, ki so dokazani vendar jih zaradi nedostopnosti ne moremo meriti, tako, da merimo samo skupni dotok vode v črpališče (10). Pred zaustavitvijo dotoka vode iz rudišča Ljubevč je bil skupni dotok vode v črpališče na XIV. obzorju 36,5 l/s. Po zaprtju vodnih vrat v progah med rudiščem Ljubevč in starim delom rudišča Idrija na XIV. obzorju, se je dotok zmanjšal na 16,8 l/s. S potopitvijo spodnjega dela jame in s tem zalitjem dotokov

pod XI. obzorjem, se je zmanjševal tudi skupen dotok vode v črpališče na 15,1 l/s, verjetno kot posledica zalitja nižje ležečih izvirov v rudišču. Dogajanja v zvezi s potapljanjem in črpanjem vode iz jame so opisana v nadaljevanju.

OBJEKTI NAMENJENI ODVODNJAVANJU JAME

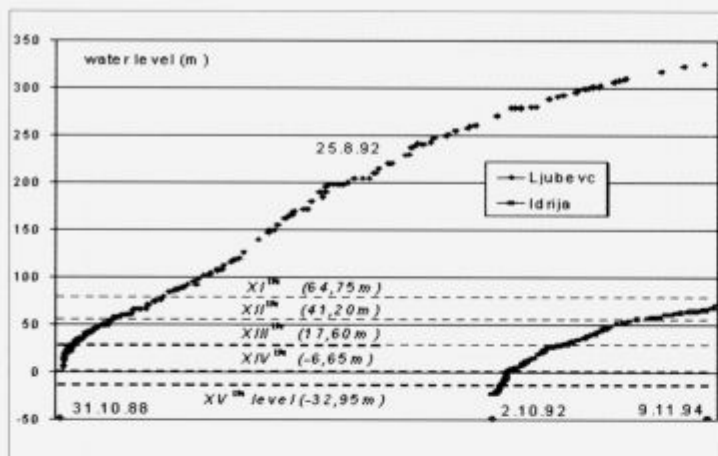
Projekt "Zapiranje jame Rudnika Idrija" (1996) opredeljuje, da bo potrebno vse glavne vodne vire, ki so v jami, speljati po cevovodih v črpališče na IV. obzorju. Vsi izviri jamske vode morajo biti skladno s predpisi dostopni in kontrolirani, prav tako jamski prostori po katerih bo speljana voda do črpališča. V območju jame, ki ne bo potopljena, bo potrebno pred dokončnim zaprtjem poskrbeti za kontrolirane odtokove posameznih izvirov. Vse dotoke, ki ne bodo dostopni zaradi zasutja prog (predvsem skozi karbonske skrilavce), bo potrebno zajeti in voditi po cevovodih do glavnega črpališča, izviri, kateri bodo dostopni z jamskimi progami pa bodo zajeti v odtočne kanale.

Po dokončnem zaprtju rudnika bo potrebno jamsko vodo neprekinjeno črpati, kar pa je povezano z določenimi finančnimi sredstvi. Da bi bili ti stroški čim nižji, je program zapiranja predvidel več variant zmanjšanja stroškov črpanja jamske vode. V prvi fazi je potrebno preprečiti dotok površinske vode v rudišče. V ta namen bodo zasuti vsi jaški, ki po zaprtju rudnika ne bodo več služili svojemu namenu ter uredili površinsko dreniranje jaškov, ki bodo še ostali odprti. Poleg tega bomo poizkusili zmanjšati stalne dotoke podzemne vode. Odločili smo se, da z injektirnimi deli poizkusimo zapreti oz. čimbolj zmanjšati dotok vode iz enega največjih izvirov na VII. obzorju, ki je posledica preboja obzorne proge skozi neprepustne plasti v talnini do vodonosnih krednih apnencev. Dotok predstavlja skoraj polovico vseh jamskih dotokov vode v rudišče. Z injektiranjem smo poizkusili začepiti vdorno

mesto, ki ni več dostopno, s pahljačo injektirnih vrtin pa dodatno izolirati tudi širše območje starega vdora od rudišča. Predvidevamo, da dotoka vode v jamske prostore sicer ne bo možno popolnoma ustaviti, pričakujemo pa, da se bo ta znatno zmanjšal, kar pomeni tudi zmanjšanje stroškov črpanja vode po zaprtju rudnika.

POTOPITEV SPODNJEGA DELA RUDIŠČA Zaprtje vodnih vrat Ljubevškega rudišča

Kompleksna geološka struktura na območju Idrije je posledica več tektonskih faz, ki so prvotno rudišče razdelile v idrijsko in ljubevško rudišče. Ljubevč, ob idrijskem prelomu premaknjen del rudišča, ki proti površini nima hidrološke bariere predstavlja odprt vodonosnik. Hidrogeološki pogoji v starejšem idrijskem rudišču so bili do odprtja ljubevškega rudišča relativno ugodni, z odprtjem slednjega pa so se dotoki v črpališče na XIV. obzorju povečali. V 70-tih letih prejšnjega stoletja je bil ta del rudišča s starim delom idrijskega rudišča povezan z raziskovalno progno (rov je služil kot edini dostop za kompletno rudarsko komunikacijo: dovoz, izvoz, zračenje, odvodnjavanje), ki je ob dreniranju prispeval večino vode, ki jo je bilo potrebno izčrpavati iz rudišča. V času preboja proge do rudišča Ljubevč je celokupen dotok vode dosegal povprečno 33 l/s. Ščasoma se je območje odcedilo in pred zaprtjem vodnih vrat je v črpališče dotekalo povprečno 26,6 l/s vode pretežno iz zgornjetriasnega dolomita, ki predstavlja odprt vodonosnik povezan z površinskimi vodami v zaledju nad rudiščem Ljubevč. Za preprečitev in ublažitev nenadnih vodnih vdorov v stari del rudišča v času odpiralnih del so se leta 1968 izdelala vodna vrata, zatesnitev okoliške prikamnine predvsem zaradi pretrtosti pa postopoma do leta 1972. Lokacija vodnih vrat je bila izbrana na geološko in hidrološko najugodnejšem delu proge – za kontaktom med rudiščno in talninsko strukturo (10),(11).

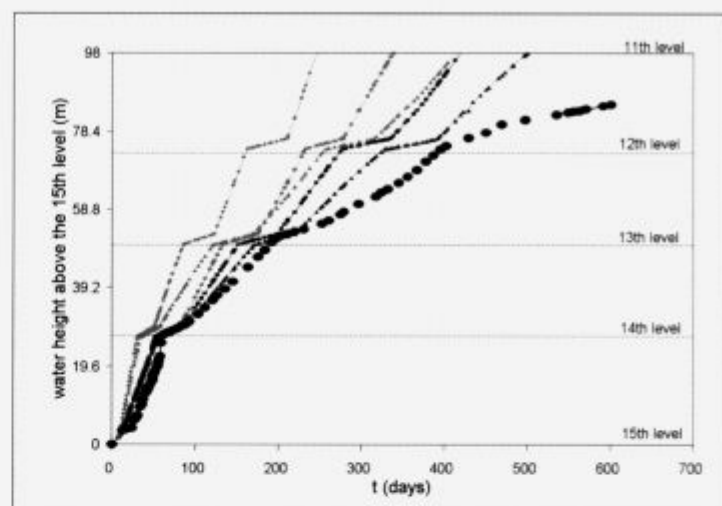
Naraščanje podzemne vode v rudišču Ljubevc in rudišču Idrija (B. Režun, T. Dizdarevič, J. Janež, 2001)

Zalivanje rudišča Ljubevc in potapljanje spodnjega dela idrijske jame med XV. in XI. obzorjem

V prvi fazi zapiralnih del je bilo predvideno zaprtje vodnih vrat in potopitev rudišča Ljubevc, istočasno pa tudi opustitev črpališča na XIV. obzorju in postopno zalitje starega Idrijskega rudišča do XI. obzorja (65 m n.m.v.), kjer je bilo zgrajeno začasno črpališče. Na podlagi meritev dotokov vode v preostalem delu rudišča, je bila kapaciteta črpalk prilagojena povprečnemu dotoku vode 30 l/s z obvezno predpisano rezervo. Pri projektiranju ni bila predvidena možnost ponovnega dotoka iz rudišča Ljubevc pred dokončnim zaprtjem jame (11).

Vodna vrata v ljubevški progi (-2 m n.m.v.) so bila zaprta 31. oktobra 1988 s čimer se je pričelo postopno zalivanje ljubevškega rudišča. Zalivanje se je spremljalo z manometrom, vgrajenim na vodnih vratih. Kasneje, po pričetku zalivanja spodnjega dela rudišča Idrija, smo manometer prestavili na XI. obzorje. Gladina podzemne vode v rudišču Ljubevc je naraščala do julija 1997, ko je bilo ob doseženem pritisku 36,5 bara (30+6,5: razlika med XIV. in XI obzorjem), zalivanje vodonosnika končano (voda se je dvignila do 363 m n.m.v.). Zalivanje ljubevškega rudišča je v vseh devetih letih potekalo brez zapletov oziroma brez opaznih posledic in vplivov na okolje (6).

Z dokončanjem začasnega črpališča na XI. obzorju in zasutjem jaškov med XV. in XI. obzorjem z betonom (tudi glavni izvozni j. Delo), se je 2. oktobra 1992 pričelo zalivanje spodnjega dela idrijske jame z ustavitvijo zadnje črpalke in demontažo črpališča na XIV. obzorju. Dvigovanje vode

Prognoze in merjena krivulja dvigovanja vode med XV. in XI. obzorjem (M. Petrič, J. Janež, 1997)

v rudišču je potekalo skladno s predvidevanji (9), (12). Do XII. obzorja sta bili prognozirana krivulja, ki je upoštevala 40% poroznost zasipov in 1% poroznost dolomita in dejanska krivulja dviganja vode povsem skladni. Manjši časovni zaostanek potopitve je nastal med XII. in XI. obzorjem kar je bilo posledica nekoliko slabšega poznavanja obsega starih zasipov v rudnih telesih, ki so bila odkopana pred prvo svetovno vojno (3), (12). V obdobju zalivanja obeh delov rudišča je gladina podzemne vode v rudišču Ljubevc rasla hitreje kot v idrijski jami. 9. novembra 1994, ko je voda dosegla višino XI. obzorja, so bile prvič vključene črpalke v novem črpališču.

V času potapljanja oz. postopnega dvigovanja jamske (hribinske) vode je bilo ugotovljenih nekaj sprememb v obnašanju kamninskega ogrodja s pomočjo meritev v sondah, ki so bile vgrajene na XIV. in XV. obzorju v različne kamnine in zasip. Tudi opazovanja na XI. obzorju so opozorila na manjše nestabilne pojave pri vertikalnih povezavah - slepih jaških, v času potapljanja. Vendar v spodnjem delu jame ni bilo zaznati večjih pomikov, kamninska zgradba je ostala stabilna, deformacije pa so se verjetno razvile le v območju zasipov. To potrjujejo meritve posejčkov na vseh obzorjih, ki so bile izvajane po končanem potapljanju spodnjega dela jame. Ocenjujemo, da v času potapljanja jame do XI. obzorja ni prišlo do večjih deformacijskih sprememb, ki bi imele znaten vpliv na poslabšanje stabilnostnih razmer v jami in posledično na širšem območju raziskovalnega prostora rudnika (6).

Potapljanje jame do XI. obzorja (B. Režun, 1994)

Ponovno povečanje dotokov vode v rudišče Idrija

Po zaprtju vodnih vrat v ljubevški proggi je več let znašal povprečni dotok vode v idrijsko rudišče 17,5 do 15,1 l/s. Nihanja dotokov so bila sezonska in odvisna od spreminjanja hidrometeoroloških razmer. Dotoki v rudišče so bili izračunani iz podatkov skupnih obratovalnih ur črpalk v črpališču na XI. obzorju, kamor so se stekale vse jamske vode. V avgustu 1998 se je začel dotok vode v staro idrijsko rudišče nepričakovano večati in dosegel aprila 1999 višek s 35 l/s. Zatem so se dotoki nekoliko zmanjšali a še vedno presegali 30 l/s. Varnostni ukrepi so zahtevali povečanje kapacitete črpališča (namestitev dodatnih črpalk). Vzporedno smo beležili tudi izredno hiter padec pritiska za vodnimi vrati v rudišču Ljubevč, ki se je od januarja do aprila 1999 znižal iz 28 barov na 9 barov (13). V času od julija 1999 do januarja 2000 smo nekajkrat beležili maksimalne dotoke vode, ki so v povprečju znašali 40 l/s, potem pa je do julija 2000 sledilo zniževanje dotoka, ki je v povprečju dosegel količino 35 l/s. Meritve pritokov v črpališče so kazala nadaljno tendenco padanja, istočasno pa smo beležili tudi konstanten padec pritiska, ki je julija 2000 znašal 0,23 bara in je nakazoval na popolno izpraznitev ljubevškega vodonosnika do nivoja že zalitega dela Idrijskega rudišča (11).

Dogajanja so bila kljub predhodnim strokovnim preučitvam posledic zalivanja spodnjega dela rudišča Idrija in predvsem rudišča Ljubevč presenečenje pa tudi neznanka. Analiza vzokov je na podlagi obstoječe dokumentacije in opazovanega ritma nihanja pritokov v črpališče, pokazala, da je edina realna razlaga, da je iz območja rudišča Ljubevč prišlo do

Spreminjanje pritiska na manometru Ljubevč od 27.10.88 do 24.5.99

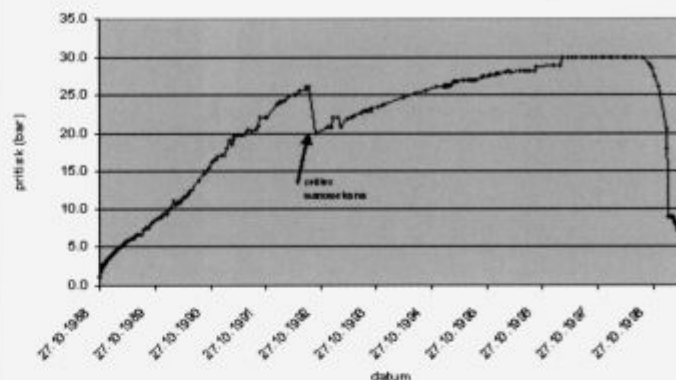

Diagram nivoja podzemne vode v ljubevškem rudišču (U. Eržen, 1999)

nepredvidljivega in nepričakovanega ponovnega dotoka vode, ki pa je najverjetneje posledica popustitve vodnih vrat oz. porušitve kamnine v območju ljubevških vodnih vrat, s tem pa povečanje dotokov vode v idrijsko jamo na račun dotokov iz ljubevške jame (13). Ne glede na vzrok se je ljubevški vodonosnik, ki je odprtega tipa, izpraznil do nivoja XI. obzorja, zato je bilo potrebno pri nadaljnjih prognozah potapljanja jame računati s konstantnim dotokom vode 30 do 35 l/s.

Potapljanje jame od XI. do IX. obzorja

Prognoza dviganja vode med XI. in IX. obzorjem ⁽⁶⁾

Prvi model zalivanja jame med XI. in IV. obzorjem je bil izdelan leta 1995 (14), (15). Efektivni volumen zalitega prostora je bil razdeljen na: efektivno poroznost vodonosnih kamnin, volumen odprtih jamskih prog in slepih jaškov ter efektivno poroznost zasipov. Za dolomitne kamnine je bila upoštevana povprečna efektivna poroznost 1%, ki se je izkazala za najustreznejšo in najverjetnejšo pri analizah dviganja vode med XV. in XI. obzorjem. Za poroznost zasipov so bile privzete tri variante s 30%, 40% in 50% poroznostjo (pri potapljanju jame med XV. in IX. obzorjem se je kot najustreznejša in najverjetnejša vrednost izkazala 40% poroznost zasipov). V modelu je bil privzet povprečni dotok v jamo leta 1995, ki je takrat znašal 15,1 l/s.

Za nov izračun je bilo potrebno upoštevati dva popravka:

- dotok vode v rudnik se je po letu 1998 povečal na povprečno 31 l/s

(podatki o količini načrpane vode za obdobje 1998-2004),

- v obdobju 1995-2003 je bilo na XI. obzorju vgrajenega 24.021 m³ in na X. obzorju 14.116 m³ zasipnega materiala za kolikor je bilo potrebno zmanjšati volumen odprtih jamskih prog.

Izračun trajanja zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem⁽⁶⁾

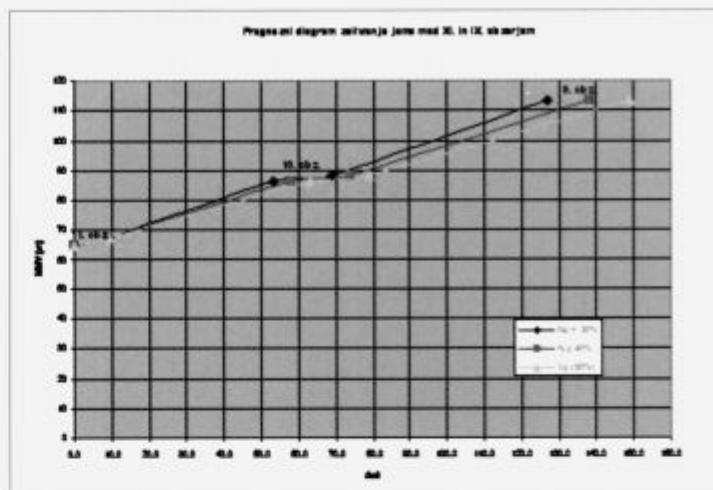
Primarno je bilo pri izračunu zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem potrebno upoštevati vhodni podatek t.j. zalivanje jame do IX. obzorja (kota 116 m). Čas trajanja zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem je bil ocenjen v odvisnosti od učinkovite poroznosti vodonosnih kamnin (1%; dolomiti), učinkovitega volumna jamskih zasipov (povpr. 40% poroznost in 1% poroznost za proge zasute s siromašnim betonom v obdobju 1995-2003) in volumna odprtih jamskih prostorov (rovi, jaški). Za zalitje osnovnega horizonta smo privzeli, da ostanejo proge nezasute, tako naj bi se v prvih 2,5 m potopitev jame precej upočasnila. Izračuni so pokazali, da bo zalivanje jame med XI. in IX. obzorjem trajalo 130 do 150 dni. Pri izračunu je bil upoštevan konstanten dotok vode v jamo. Predvidevali smo tudi, da se bo dotok v črpališče nekoliko zmanjšal zaradi zmanjšanja hidravličnega gradienta po dvigu vode v jami.

Dejanski potek zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem

Po zaključeni konsolidaciji rudišča med XI. in IX. obzorjem in izgradnjo vodnega zbiralnika na IX. obzorju, ki povezuje območje j. Delo z območjem j. Borba (junij 2004) ter izgradnjo novega črpališča v jašku Borba (junij 2005), se je 12. septembra 2005, z izklopom zadnje črpalke in predhodno demontažo ostalih črpalk v črpališču na XI. obzorju, pričelo potapljanje jame do IX. obzorja.

Vodni zbiralnik črpališča jašek Borba na IX. obzorju, v smislu veljavnih predpisov (16) predstavlja zgolj akumulator vode oziroma objekt za pretakanje vode med opuščeni progami in jaškom Borba, kjer so nameščene potopne črpalke, s čimer pa se zagotavlja črpanje vode tudi po končnem zaprtju jame. Prostornina nezasutih vendar saniranih in permaniziranih jamskih prog na nivoju IX. obzorja, ki služijo kot akumulator vode znaša 3094 m³, kjer se po pričakovanem srednjem dotoku vode v jamo v višini 35,7 l/s (128,4 m³/h) voda lahko nabira najmanj 24 ur, pri čemer je bilo predvideno, da usedlina oz. mulj v zbiralniku ne bi zavzela več kot 40% njegove prostornine (17).

Črpališče jašek Borba na IX. obzorju, z dvema avtomatsko delujočima črpalkama, cevovodi in opremo za napajanje in delovanje črpališča, je načrtovano za kapaciteto črpanja 273,6 m³/h (2 x 38 l/s). Maksimalen možen pritok vode v idrijsko jamo je ocenjen na 225,7 m³/h (62,8 l/s), dejansko pričakovani dotok vode pa je enak srednjemu ugotovljenemu dotoku v

Prognozni diagram zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem (J. Janež, T. Klemenčič, 1991)

Demontaža črpališča na XI. obzorju (M. Lukan, R. Majnik, 2005)

jamo v višini 35,7 l/s (128,4 m³/h). Načrtovana kapaciteta črpališča zagotavlja zanesljivo odvodnjavanje jame z eno črpalko pri normalnem pričakovanem dotoku vode v jamo, istočasno pa zagotavlja z istočasnim obratovanjem obeh črpalk odvodnjavanje tudi v izrednem primeru maksimalno možnega

Izgradnja vodnega zbiralnika na IX. obzorju (T. Dizdarevič, 2004)

dotoka vode v jamo (17).

Potapljanje jame od XI. do IX. obzorja se je spremljalo skladno z rudarskim projektom "Opazovanje predvidenega vplivnega območja v času potapljanja jame med XI. in IX. obzorjem v RŽS Idrija" (6). Skladno s projektom so bila na obstoječi inklinometriški-piezometriški mreži v obdobju 1988–2001 vgrajena piezometer in ekstenzometer v j. Borba in tik pred popolno likvidacijo tudi v j. Delo.

Dviganje nivoja vode v j. Borba je potekalo dokaj neenakomerno, medtem, ko je bil trend dviganja nivoja vode v jašku Delo dokaj konstanten. Izračun trajanja zalivanja jame med XI. in IX. obzorjem, po katerem naj bi voda dosegla nivo IX. obzorja v 130 do 150 dneh (med 3. in 23. februarjem 2006) pa se je izkazal za netočnega. Meritve nivoja podtalnice so pokazale, da se voda dviga bistveno počasneje, kot je bilo prvotno izračunano (18). Ponovni izračun, ki je bil narejen na podlagi rasti nivoja podtalnice od 12.09.2005 do 11.01.2006 in, ki je v povprečju znašal le 0,16 m/dan (v projektu je

Montaža novih potopnih črpalk in cevovoda v jašku Borba (R. Majnik, 2005)

bilo predvideno enkrat hitrejše dvigovanje vode in sicer 0,36 m/dan), je pokazal, da naj bi voda dosegla nivo IX. obzorja šele v 306 dneh oziroma 29.07.2006. Nivo vode v jašku Borba je dosegel višino 115,89 m n.m.v. (0,32 m nad IX. obzorjem) šele 14.10.2006 t.j. v 398 dneh. Potapljanje jame je bilo zaključeno s prvim zagonom črpalk v črpališču j. Borba 24.10.2006.

Rezultati analiz vzrokov daljšega potapljanja jame od predvidenega nam trenutno še niso na razpolago, najverjetnejši zaključek pa je, da je glavni vzrok v dejstvu, da je dejanska poroznost kamenin večja kot upoštevana pri prognoznem izračunu.

PROBLEMATIKA ONESNAŽENJA JAMSKIH IN POVRŠINSKIH VODA

V času obratovanja rudnika je samo v topilnici obstajal zaprt krogotok tehnološke vode, medtem, ko je bil izpust jamske vode direktno v reko Idrijco. V takratnem obdobju, pred potapljanjem jame, so bile analize kvalitete jamske vode izdelane samo za vsebnost živega

Potopna črpalka pred montažo v jašku Borba (R. Majnik, 2005)

srebra (Hg_{tot}) v izpustu, katerih vrednost je znašala 0,0002–0,8 mg/l, kar je v posameznih primerih presegalo, glede na takratno zakonodajo, največjo dovoljeno vrednost 0,01 mgHg/l. Jamska voda se je črpala na površino po cevovodu v jašku Delo in izpuščala v reko Idrijco na levem bregu pred nogometnim igriščem. Po prekinutvi proizvodnje in s pričetkom zapiralnih del ter zalitjem spodnjega dela jame pa smo poleg spremljave zalivanja rudišča pozornost namenili tudi kvaliteti izčrpane vode ki se izliva v reko Idrijco. Poleg vsebnosti Hg_{tot} smo pričeli spremljati tudi vsebnost železa (Fe_{tot}) in sulfatov (SO_4^{2-}) saj je kmalu po zagonu črpališča na XI. obzorju leta 1994 na novo reguliranem izpustu iz jaška Delo na levem bregu reke Idrijce pod teniškim igriščem v Mejci, začela iztekati močno rdečerjavo obarvana jamska voda. Analize vode so pokazale, da voda vsebuje zelo veliko količino železa in sulfatov. Vsebnosti živega srebra so dosegale vrednosti od 0,002 do 0,026 mg/l (MDK 0,01 mg/l), vsebnosti železa so se gibale od 0,02 do 15 mg/l in $pH > 6$ (MDK 2,0 mg/l) vsebnost sulfatov pa od 16 do

6400 mg/l (MDK 1000 mg/l), (19). Ugotovljeno je bilo da je vzrok povišani vsebnosti železa posledica povečanega dotoka vode v jamo in izpiranja produktov oksidacije v ležišču prisotnega pirita in ostankov metalnega železa, povišana vsebnost sulfatov pa je lahko posledica visoke topnosti prirodne kamnine (19). Od leta 1996 se kakovost vode v jami in nad rudiščem sistematično spremlja. Koncentracije živega srebra v vodi niso bile nikoli posebej problematične. Koncentracije železa in sulfatov so v naslednjih letih postopoma upadale. Medtem, ko je vsebnost železa upadla pod dopustno vrednost za izcedne vode, pa je ostala vsebnost sulfatov še vedno v zgornjih dovoljenih mejah ali oz. v glavnem previsoka.

Podrobnejša raziskava (IRGO, 1994) je pokazala, da je povečana vsebnost železa v vodi posledica izpiranja produktov oksidacije pirita in železa v rudi. Proces oksidacije je predvsem posledica žganja rude v procesu pridobivanja živega srebra v topilnici od kjer se je prežgana ruda vračala v jamo kot zasipni material (raztapljanje FeSO_4 iz starih zasipov). Po določenem času so se povišane koncentracije železa in sulfatov v izpustu jamske vode pričele zmanjševati (19).

Podobna situacija se je ponovila po potopitvi jame od XI. do IX. obzorja, ko smo ob pričetku črpanja iz črpališča jašek Borba (izpust jamske vode je na levem bregu reke Idrijce pri tovarni Kolektor, pred idrijsko čistilno napravo), ponovno beležili povišane koncentracije železa in sulfatov v izpustu jamske vode. Koncentracija železa je v izpustu dosegala povprečno vrednost 6,55 mg/l, sulfatov 1869 mg/l in živega srebra 0,009 mg/l. Rezultati analiz v zadnjem obdobju kažejo trend padanja.

Na osnovi laboratorijskih testov in konstrukcije bazenov ter postavitve črpalk na XI. obzorju, je bilo predlagano reševanje problematike po naslednji tehnološki shemi: obdelava primarne vode v prvi fazi z apnenim mlekom in nato v drugi fazi obarjanje sulfatov v prelivu sedimentacije z barijevim kloridodom, pri čemer pa se je izpostavil problem visokih stroškov postopka in lokacije deponiranja dobljenega voluminoznega sedimenta (19).

Kot alternativno rešitev klasičnim metodam regulacije pH ter obarjanja prisotnih ionov void je bila predlagana možnost raziskave za uvedbo t.i. pasivnih postopkov čiščenja jamske vode, predvsem za znižanje vsebnosti sulfatnih anionov. Sistemi zahtevajo malo operativnega vzdrževanja in upravljanja, večje investicijske stroške predstavlja le pridobitev dovolj velike površine terena, ki bi zagotavljala tisto hidravlično prevodnost sistema, pri kateri bi iztekajoča voda v recipient ustrezala zahtevam normativov. Dobljeni podatki raziskav naj bi upravičili vlaganja sredstev v sanacijo kot dolgoročen ukrep, ki bi ob nizkih investicijskih in obratovalnih stroških zagotavljal neoporečnost izpusta v reko Idrijco ter omogočal konstantno vzorčenje ter kvaliteto kontrole jamske vode (19).

Z prestavitvijo črpališča ob potopitvi jame do IX. obzorja in samega

Izpust jamske vode iz črpališča na IX. obzorju jaška Borba v Vodni rov (T. Dizdarevič, 2006)

izpusta na novo lokacijo za čiščenje izcedne jamske vode še nimamo ustrezne rešitve, ki pa jo pričakujemo z nadaljnji študijami, saj pričakujemo težave z onesnaženjem jamske tudi pri nadaljnem potapljanju jame do VII. oz. IV. obzorja (+192m) pri čemer bodo rudniške vode ostale omejene le na opuščeno rudišče in bo kot tako edini možni vir onesnaženja z izčrpano jamsko vodo na izpustu v površinski vodotok - reko Idrijco (10).

ZAKLJUČEK

Obsežen program postopnega, popolnega in trajnega zapiranja Rudnika živega srebra Idrija, ki se nahaja neposredno pod delom mesta Idrija, je zahteven dolgoročen in kompleksen projekt, ki zajema več različnih vplivnih dejavnikov, kateri ob nestrokovnem in nekvalitetnem pristopu ter nepravilni izvedbi lahko pustijo daljnosežne posledice na mesto Idrija z bližnjo okolico. Voda, ki doteka v rudišče je eden glavnih dejavnikov, ki je odločilno vplival na program dokončnega zaprtja rudnika in, ki bo tudi v bodoče zahteval stalno kontrolo. Projekt potopitve rudišča Ljubevč je pokazal, da kljub zelo dobremu geološkemu poznavanju območja, še vedno lahko pride do presenečenj, ki v primeru Rudnika Idrija na srečo niso in ne bodo imele trajnega vpliva na zapiralna dela. Pridobljena izkušnja nam daje ponoven dokaz, kako

pomembno je dolgoročno in kontinuirano upoštevanje geoloških, hidrogeoloških in geomehanskih razmer pri zapiranju rudnikov. Program zapiranja rudnika predvideva v zaključni fazi potopitev jame do IV. obzorja in s tem omočitev zasipov in drsnih kontaktov med krovnskimi pokrovom in rudiščno strukturo, kar lahko močno poslabša situacijo vezano na drsenje in premikanje hribinskih mas nad rudiščem. Konsolidacijsko zasipavanje in injektiranje zasipov ter zapolnjevanje praznih prostorov je moralo biti izvedeno tako, da ne more priti do premikanja jamskih kamninskih blokov tudi ob potopitvi jame. Trenutno je jama potopljena do IX. obzorja (235 m globine). V kolikor opazovanja in meritve ne bodo pokazale negativnih posledic potopitve, bo sledila potopitev jame do VII. (206 m globine) oziroma do IV. obzorja (192 m globine). V projektnih rešitvah smo upoštevali varnostni ukrep, da se jama lahko potopi le do nivoja IV. obzorja, na katerem bo stalno obratovalo črpališče. Monitoring kvalitete jamske vode nam dokazuje, da je konstantna in zadostna spremljava nujno potrebna, saj lahko le s kvalitetnimi rezultati dokažemo smiselnost že izvedenih in predvidenih zapiralnih del. Skladno z določili "Zakona o preprečevanju posledic rudarjenja v Rudniku živega srebra Idrija (Ur. list RS, št. 26/2005), rudarskim projektom "Opazovanje (monitoring) vplivnega območja Rudnika živega srebra Idrija po končanih delih" (2006), "Programom vzdrževanja nezalitega dela jame in monitoring po končanih zapiralnih delih v Rudniku živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., za obdobje 2008-2012" (2007) ter določili Uredbe o spremembah in dopolnitvah Uredbe o preoblikovanju podjetja Rudnik živega srebra Idrija, p.o. (Ur. list RS, št. 41/2008) bodo spremljava in opazovanja posledic izvedenih zapiralnih del trajala še najmanj 5 let po dokončnem zaprtju jame Rudnika Idrija.

Viri:

1. Dizdarevič T., Režun B. (1998): Environmental problems related to the closing down of the Idrija Mercury Mine. Mine water and the environment: IMWA proceedings, vol. 2, str. 367-374, Johannesburg, South Africa.
2. Režun B., Dizdarevič T. (1999): Zapiralna dela v RŽS Idrija s tehnologijo injektiranja. RMZ-mater.geoenviron., let. 64, št. 2. str. 303-310, Ljubljana, Slovenija.
3. Režun B., Dizdarevič T. (1997): The Influence of the surface Waters and the mine Waters on the Closing Down of the Idrija Mercury Mine. 6th IMWA Congress, Vol. 1, p. 85-94, Bled, Slovenija.
4. Program vzdrževanja nezalitega dela jame in monitoring po končanih zapiralnih delih v RŽS Idrija, za obdobje 2008-2012; RŽS Idrija, februar 2007.
5. Rudarski projekt "Zapiranje jame Rudnika Idrija", RŽS Idrija, št. proj. UB-1/96, marec 1996.
6. Rudarski projekt "Opazovanje predvidenega vplivnega območja v času potapljanja jame med XI. in IX. obzorjem v Rudniku živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o.", RŽS Idrija, št. proj. 2/04, november 2004.
7. Janež J. (1990): Poročilo o dotokih vode v Rudnik živega srebra Idrija. RŽS Idrija, št. proj. 108/90.
8. Janež J., Klemenčič T. (1991): Dopolnitev k poročilu o dotokih vode v Rudnik živega srebra Idrija. RŽS Idrija, št. proj. 132/91.
9. Petrič M. (1992): Izračun zalivanja jame RŽS med XV. in XI. obzorjem. RŽS Idrija, št. proj. 235-61/92.
10. Režun B., Dizdarevič T. (2003): Recent findings on the influence of pit waters on the shutdown of the Idrija Mercury Mine, IMWA proceedings, Johannesburg, South Africa.
11. Režun B., Janež J., Dizdarevič T. (2001): Hydrogeological aspects of the shutdown of the Idrija Mercury Mine. IMWA proceedings, Rio de Janeiro, Brazil.
12. Petrič M., Janež J. (1997): The use of hydrogeological forecasting in the process of shutdown of the Idrija mercury mine. 6th IMWA Congress, Vol. 1, p. 73-83, Bled, Slovenija.
13. Čar J., Janež J. (1999): Analiza vzrokov za povečanje dotokov vode v idrijski rudnik, Geologija d.o.o. Idrija, 18 p.
14. Režun B. (1995): Izračun zalivanja jame med XI. in IV. obzorjem. Arhiv RŽS Idrija.
15. Janež J., Režun B., Likar I., Albreht A., Petrič M. (1995): Raziskave pogojev, načina in posledic zapiranja idrijskega rudnika. Hidrogeološke raziskave za leto 1995. Geologija d.o.o. Idrija, št. proj. 82-47/95.
16. Pravilnik o zahtevah za zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu ter o tehničnih ukrepih za dela pri raziskovanju in izkoriščanju mineralnih surovin pod zemljo, Ur. list RS, št. 68/2003.
17. Rudarski projekt "Permanizacija jamskih prog na IX. obzorju - Vodni zbiralnik črpališča jašek Borba", št. proj. RP-0301/UB, GEMING d.o.o., Ljubljana, oktober 2003.
18. Eržen U. (2005): Nihanje nivojev jamske vode v jaških Delo in Frančiške - vmesno poročilo. Arhiv RŽS Idrija.
19. Obal M., Rozman S., Miklavčič V. (1996): Problematika voda (jamske, deponijske) Rudnika Hg v fazi zapiranja. Zbornik referatov Srečanje raziskovalcev "Idrija kot naravni in antropogeni laboratorij - živo srebro kot glavni onesnaževalec", str. 44-49, Idrija.

NIKOLAJ PIRNAT – ILUSTRATOR

Kipar, ilustrator, slikar in grafik Nikolaj Pirnat je bil rojen 10. decembra 1903 v Idriji. Njegova mati Ana (1881–1929, dekliški priimek Lapajne) je izvirala iz znane idrijske družine, ki je trgovala s čipkami. Oče Makso Pirnat (1887–1933), profesor slavistike in poljudnoznanstveni pisatelj, je bil rojen v Zgornjem Tuštanju pri Moravčah. Ko je bil Nikolaj Pirnat star dve leti, je bil oče prestavljen v Kranj. Tu je Nikolaj Pirnat končal osnovno šolo in pet razredov gimnazije. Leta 1919 se je družina vrnila v Idrijo. Leta 1921 je Nikolaj z odliko maturiral na idrijski realki.

Nikolaj Pirnat se je naslednje leto vpisal na slikarski oddelek zagrebske Akademije za likovno umetnost (prof. J. Kljaković, M. Vanka in L. Babić). Študij je zaključil kot akademski kipar (prof. R. Frangeš - Mihanović). Leta 1925 je uspešno končal tudi kiparsko specialko pri Ivanu Meštroviću, ki je učencu izkazal priznanje s tem, da je Pirnatov kip Drug Vanja oziroma Živa revolucija (portret sošolca Vanje Raduša) dal na svoje stroške odliti v bron. Pirnat se je naselil v Mariboru, kamor se je zaradi preместitve očeta preselila njegova družina. V zameno za kip generala Rudolfa Maistra iz leta 1926, ki ga je poklonil mariborski mestni občini, je dobil manjšo podporo. Z njeno pomočjo je od aprila do decembra 1927 bival v Parizu, kjer se je lahko v galerijah in muzejih поближе seznanil z deli sodobnih evropskih umetnikov. Največji vtis

sta nanj naredila Pablo Picasso, predvsem z risbo in umetniško univerzalnostjo, ter Émile - Antoine Bourdelle. Pirnat je poleg zasebne Académie Colarossi morda obiskoval tudi Bourdellov atelje v La grande Chaumière. Slikarja in kiparja Bourdella je Pirnat poleg Meštrovića najbolj cenil.

Leta 1928 je Pirnat z nekdanjimi gojenci zagrebske akademije Miro Pregelj, Olafom Globočnikom, Janezom Mežanom in Francetom Pavlovcem ter praškim absolventom Mihom Malešo pripravil razstavo v Jakopičevem paviljonu. Likovni javnosti se je po impresionistih, vesnanih in ekspresionistih predstavila t. i. »četrt generacija« slovenskih likovnih ustvarjalcev, ki se je od ekspresionističnih snovanj in nove stvarnosti odmaknila v slikarsko barvitost in posegala zlasti po krajinski in portretni motiviki ter tihožitju. Razstava je bila prelomna tudi za Pirnata, ki je sodeloval s plastikami in risbami, vendar je likovna kritika opozorila predvsem na njegove risbe. Tudi na skupni razstavi z Antejem Trstenjakom v galeriji Carmine v Parizu leto poprej, na kateri je Pirnat razstavil plastike, oljne slike in risbe, so bile najbolj opažene Pirnatove risbe.

Pirnat se je v slovensko likovno umetnost v večji meri kot z monumentalnim kiparstvom, prežetim s herojsko meštrovičevsko stilizacijo, uspel zapisati po zaslugi risb, ilustracij, karikatur in akvarelov. Čeprav je večkrat dejal, »da je zanj

kiparjenje fizično prenaporno delo in da zato raje riše»,¹ se Pirnatu kiparskega opusa ni bilo treba sramovati. Poleg kipov I. Cankarja (1926, 1938), L. N. Tolstoja (1928), A. Aškerca (1932), Kralja Matjaža (1932, Peca), Janeza Krstnika (1932, Trnovski most v Ljubljani, 1932), D. Cerarja (1933), kralja Aleksandra I. Karadjordjevića (1934, za Sv. Jurij ob Ščavnici), M. Gorkega (1936, bronast odlitek kipa je leta 1940 podaril sovjetskemu veleposlaniku), A. S. Puškina (1937), dr. Ivana Laha (1939) in drugih znanih osebnosti je izdelal tudi več portretov znancev in reliefov. Toda Pirnatova glavna ustvarjalna domena je postala risba. »Nemara je prav kiparsko obvladovanje forme največ pripomoglo, da so Pirnatove risbe ob vsej skoposti izraznih sredstev bile tako enostavne, linearno jasne, konstruktivne in učinkovite,« je zapisal slikar France Uršič.² Tudi pri Pirnatovem slikarstvu (slike, akvareli) so poudarjeni risarski elementi.

Mojstrsko obvladovanje risbe, dobra likovna izobrazba, pa tudi osebna duhovitost, šaljivost, sarkazem, jedkost, predrznost in nagnjenost k zabavljaštvu in veseljačenju, o katerih pričajo anekdote,³ so bile kvalitete, ki so iz Pirnata oblikovale dobrega karikaturista. Zanimivo je, da je najstarejša ohranjena Pirnatova risba satirične narave (karikatura očeta v vojaški uniformi kot jezdeca na kljusetu iz leta 1915).⁴

Ciciban in čebela, ilustracija za O. Župančič, Ciciban, 1932

Uspeh na razstavi »četrte generacije«, karikature, objavljene v nemško pisanem časniku Marburger Zeitung, in predvsem izvrstna risba so petindvajsetletnemu Pirnatu konec leta 1928 utrli pot do mesta glavnega ilustratorja liberalnega časnika Jutro. Zaposlitev pri Jutru je bila sprva najbrž mišljena kot možnost pridobitve dodatnega zasluga. Pirnat je za liberalni dnevnik začel risati tudi politične karikature, vendar po uvedbi osebne kraljeve diktature na začetku leta 1929 kritični komentarji političnih in družbenih razmer niso bili več zaželeni. Pirnat je ilustriral predvsem nedeljsko prilogo Mlado Jutro. Za mladinsko prilogo je prispeval množico drobnih ilustracij v stilizirani, karikirani ali bolj realistični risbi. Mnogo Pirnatovih ilustracij ima šaljiv značaj. Pirnat je risal tudi ilustracije za romane, ki so v Jutru izhajali v nadaljevanjih. Včasih ga je uredništvo poslalo na teren, kjer je nastalo nekaj dokumentarnih ilustracij (npr. prizori s sodnih procesov). Občasno je v Jutru objavjal podlistke.

Bralci Jutra so ga poznali tudi pod psevdonimom »Peen.«. Med »poročila s terena« v Jutru bi lahko spadala vrsta Pirnatovih portretnih risb in karikatur gledaliških igralcev, ki so za razliko od člankov praviloma podpisane z »np.«.

Leta 1931 je Pirnat izstopil iz Cerkve in se poročil z Nado, rojeno Kraigher. Leta 1933 je napisal libreto v verzih za Bravničarjevo muzikalno satiro »Stoji, stoji Ljubljanca« (uprizorjena 2.12.1933, režiser Bratko Kreft). Leta 1937 je sodeloval na prvi razstavi kluba Neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov. Leta 1939 je postal predsednik Društva slovenskih likovnih umetnikov.

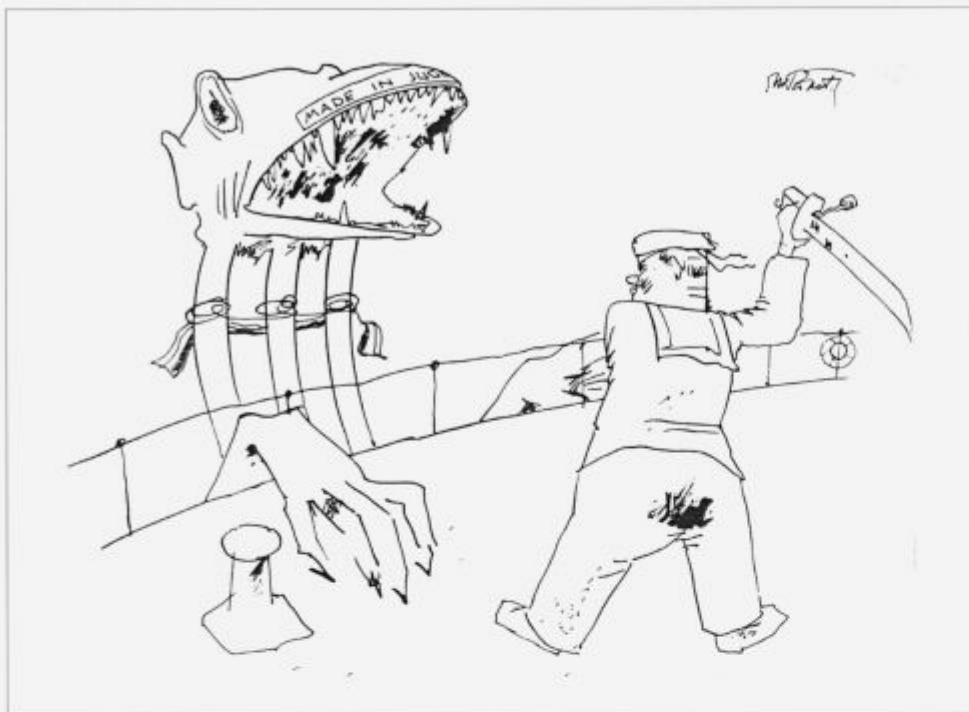
Pirnat je bil ilustrator Jutra, toda srečamo ga tudi v drugih vlogah – v skladu z epigramom, v katerem je zapisal, da je »slikar, kipar, pisatelj, feljtonist, / poklicni risar, pesnik, humorist / – oblek sedmero moje garderobe – / zdaj pa izberi, da ne bo narobe«. Odgovor na vprašanje, zakaj je Pirnat samo k risarju prilepil pridevnik »poklicni«, najbrž lahko poiščemo v dejstvu, da je do sredine tridesetih let dajal prednost kiparstvu pred novinarsko-illustratorsko zaposlitvijo in da mu je služba pri Jutru sčasoma začela presedati. Svoje je prispevala nemirna umetniška narava, ki Pirnata ni spodbujala k rednemu risanju ilustracij za Jutro, Življenje in svet (tedenska ilustrirana priloga Jutra, izhajala 1927–1939), Slovenski narod, Naš val, Naš rod, Odmeve, Ilustracijo in druge revije in časnike, s katerimi je občasno sodeloval. »Vse zavisí od umetnikovega temperamenta,« se glasi pogosto citirano Pirnatovo razmišljanje o lastnem ustvarjalnem nazoru. »Poznam v bistvu le dve vrsti umetnikov: prvič eruptivne, impulzivne, ki delajo – kadar sploh delajo – naglo, strastno, divje in potrebujejo potem dneve in dneve lenarjenja, ki nam ga svobodni ljudje tolikanj očitajo; drugi: mirne, uravnovešene, počasne ustvarjalce, ki neprestano, uro na uro, od poteze do poteze grade svoje delo ... Jaz sem med prvimi in bom tak kajpak tudi ostal, ne morem pa za to prav nič.«⁵

Ilustracija k Diogen Mak Par, Prisega novincev, objava v Življenje in svet, 1929, št. 17

Ne glede na novinarsko tlako in kiparska hotenja je Pirnat cenil svoje ilustracije. Zavedal se je velikega truda, ki ga je vložil vanje. Takole je Pirnat leta 1934 razlagal radijskim poslušalcem: »... če me vprašaš po ilustracijah, potem jaz razumem risbe za Mlado Jutro – teh je namreč precej! To je moje poglavitno delo, moj kruh, moja ljubezen in moja muka! Ti – seve, in še marsikdo si misli: a 'glikskind' – tale Pirnat, malo pomaže, malo se zlaže – i gotovo! ne boš, Jaka! Zadnjič sem pregledoval risbe od dveh let nazaj, odbral sem najboljše in jih potem preštel – veš, da jih je kakih dvesto, ki bi jih upal razstaviti? Pomisliti moraš, da je delo novinskega ilustratorja presneto naporno, če hočeš čuvati kvaliteto. /.../ Čista linija, ploskve: bela, siva, črna, ornamentirana – to je pet elementov, ki so mi kot novinskemu risarju na razpolago. To je malo, a dovolj.«⁶

Letniki Jutra in drugih periodičnih publikacij skrivajo množico izvrstnih Pirnatovih risb, izdelanih s peresom, svinčnikom ali kredo, kar je

Krjavelj preseka pošast, ilustracija za I. Rob, Deseti brat, 1938

ustrezalo tedanjim tiskarskim zmožnostim. Pirnat je najraje posegal po skopi, čisti, jasni, tekoči, trdni ali živahno lomljeni risbi s peresom ali svinčnikom. Črna risba je bila lahko senčena. Vendar je Pirnat fino senčenje, s katerim je ponazarjal plastičnost narisanih oblik, zaradi časnikarskega rastra in papirja opustil. Samo z nekaj potezami peresa ali svinčnika mu je uspelo mojstrsko opredeliti značaj upodobljenca ali prepričljivo upodobiti zamišljeni prizor.

Pri Pirnatovi risbi lahko zasledimo odmeve ekspresionizma in Picassojeve »klasicistične« faze, futurističnega in »polkubističnega« oblikovanja⁷ ter vpliv hrvaške skupine Zemlja in sočasne evropske revialne oziroma časopisne ilustracije.

Pomemben vpliv na Pirnata je imela *nova stvarnost*, umetniška smer, ki se je v dvajsetih in tridesetih letih v nekaj različicah uveljavila po vsej Evropi. V okviru *nove stvarnosti* sta nastali dve vodilni struji: neoklasicistična (Picasso, francoski slikarji Gris, Metzinger, Derain, Italijani okrog revije Valori Plastici, de Chirico, Carrà, Morandi, Severini, skupina Novecento, nemški slikarji Kanoldt, Mense, Schrimpf) in veristična (nemški slikarji Grosz, Schlichter, Schad, Dix, Beckmann idr., Belgijec Masereel). Umetniki druge struje, ki je delovala predvsem v času Weimarske republike (od 1919 do 1933), »so se neposredno soočali predvsem s konfliktnimi situacijami in zavzemali do njih humano stališče,« poudarja Jure Mikuž. »Štiske

prevladujoče gospodarske krize in neurejenega političnega stanja so upodabljali s sočustvovanjem, pa tudi s skepsjo in ironijo, vsekakor pa v vsej ostrini in neposrednosti, brez lažnih utvar.«⁸

V tridesetih letih se je Pirnat začel intenzivno posvečati knjižni ilustraciji. Leta 1932 je ilustriral drugo izdajo Župančičeve pesniške zbirke za otroke Ciciban, ki velja za prvi uspeli primer moderne opreme domačih mladinskih knjižnih izdaj. Pirnat je večino ilustracij izdelal na podlagi osnutkov Otona Župančiča.

Pirnatov največji ilustratorski dosežek je 33 ilustracij za štiri knjige Cervantesovega »Bistroumnega plemiča Don Kihota iz Manče« (1935–1937), s katerimi se je uvrstil med najboljše ilustratorje znamenitega satiričnega romana. Med njimi je bil leta 1863 tudi francoski grafik in slikar Gustav Doré (1832–1883), na katerega se je delno oprl Pirnat.

Pirnatove ilustracije najdemo tudi v drugih knjigah: 1929 – Vladimir Kapus: Pesmice iz prirode, 1933 – Hermynia Zur Mühlen: knjiga pravljic Včeraj je bilo, jutri bo, 1935 – France Bevk: Pastirci in Adam Milkovič: Potepuhi, 1936 – Janko Kač: Moloh, Gustav Strniša: Harmonikar Binček, Josip Korban: Kralja sta se razveselila, 1937 – Gustav Strniša: Sveti Miklavž in Manica Koman: Mož s košem, 1938 – Manica Koman: Teta s cekarjem, Fran Lipah: Gledališke zgodbe in Ivan Rob: travestija Jurčičevega Desetega brata, 1940 – Rudolf Kresal: Vejica španskega bezga, 1941 – Fran Saleški Finžgar: Gospod Hudournik.

Blazni Kronos 1940

Konec junija 1940 se je na knjižnem trgu pojavila drobna knjiga »Blazni Kronos 1940«, prvenec – prva pesniška zbirka Igorja Torkarja (1913–2004, pravo ime Boris Fakin) s Torkarjevimi soneti in Pirnatovimi risbami. Avtorja sta jo izdala v samozaložbi. Natisnila jo je Tiskarna »Slovenija« v Ljubljani. Klišeje je pripravilo podjetje Jugografika.

Igralka Ita Rina, objavljeno v *Ilustracija*, 1929, str. 96

Igor Torkar je v tridesetih letih sodeloval pri vseh pomembnejših akcijah družbenopolitično aktivnih študentov, bil je član akcije za univerzitetno knjižnico v Ljubljani, urednik levičarskega študentskega lista »1551«, soustanovitelj nacionalno usmerjenega Slovenskega kluba in nosilec neodvisne liste na univerzitetnih volitvah leta 1936.

Zaradi drznosti Torkarjevih protestnih sonetov in Pirnatovih satiričnih ilustracij je bila knjižica na zahtevo bana Dravske banovine kmalu po izidu zaplenjena, kar je dodatno prispevalo k njenemu uspehu pri sodobnikih in poznejši znamenitosti. V starogrški mitologiji je bil Kronos eden izmed šestih Titanov, najmlajši sin Urana in Gee, bog časa in žetve. Skopil je svojega očeta in ga vrgel s prestola ter enega za drugim požiral lastne otroke, ker se je hotel izogniti podobni usodi. Prerokovano je bilo namreč, da bo tudi njega strmoglavil eden od potomcev. Pred Kronosom je sestra skrila le najmlajšega sina Zevs, ki je Kronosa strmoglavil in vrgel v Tartar. Mit opisuje grški pesnik Heziod (ok. 700 pr. n. š.) v epu Teogonija in se najbrž delno opira na prednjeazijske (huritske) nauke o stvarjenju sveta. Kronosa so kasneje enačili s semitskim Baalom in rimskim Saturnom.⁹

Naslov Torkar-Pirnatove zbirke družbeno-kritičnih sonetov in risb Blazni Kronos 1940 ni bil samo metaforičen, saj je bila blaznost dejansko vpeta v čas okrog leta 1940. V brezskrbni vsakdanjik so vdirale zlovesče slutnje. Zavladala je vojna psihoza. Na treh Pirnatovih risbah gostilniška omizja vneto razglabljujejo («Avtentično, iz prvega vira», «Prognoza pri štamtišu», «Džungla politizira in prisluškuje»), na risbi »Živčna bomba« so ljudje razgrabili svež časnik z vznemirljivimi novicami.

Pisec recenzije v Jutru je Torkarjevo in Pirnatovo zbirko označil za »satirično porogljivko«, ki predstavlja »enega najprikladnejših umetniških izrazov časa«. »Njuna knjiga je legitimen otrok teh

Prognoza pri štamtišu

Prognoza pri štamtišu, Blazni Kronos 1940

*dni, ko najhladnejša resničnost ustreza fantastičnim prividom in ko je v vsakdanjih stolpcih listov več predstavljive groze, kakor nekoč v najbolj 'krvavih romanih'.*¹⁰

Marca 1938 je Avstrija doživela anšlus, nemški rajh je segel do Karavank. Z Münchenskim sporazumom septembra 1938 sta Francija in Velika Britanija dovolili Hitlerju, da je uničil Češkoslovaško. Marca 1939 so bili poraženi republikanci v Španiji. Spomladi 1939 je Italija zasedla Abesinijo. 23. avgusta 1939 je bil podpisan nemško-sovjetski pakt o nenapadanju. 1. septembra 1939 se je z napadom Nemčije na Poljsko uradno začela druga svetovna vojna. Konec novembra 1939 je Sovjetska zveza napadla

Finsko. Aprila 1940 je Nemčija brez boja zasedla Dansko. Maja 1940 je Nemčija osvojila Norveško, maja Nizozemsko in Belgijo. 10. junija 1940 so nemške čete zasedle Pariz. 15. junija je premier Petain zaprosil Nemčijo za premirje.

Karel Dobida je ob razstavi skupine Neodvisnih leto poprej poudaril, da je iz Pirnatovih karikatur, »ki so edine na vsej razstavi opozarjale, da živimo v krvavi jeseni 1939, odsevala vsa zmedena groza današnjih dni, podana s spačenim smehom na ustih, zato pa tako živo in resnično, kakor v ogledalu.«¹¹

Nikolaj Pirnat je likovni spremljevalec življenja, postal je »likovni kronist«. Njegovi satirični listi so neusmiljeno razgaljali stvarnost.

Pisatelj in publicist Ludvik Mrzel, objava v *Življenje in svet*, 1931, št. 25

V Blaznem Kronosu je bilo leto 1940 dobesedno vizualizirano, »duh časa je na simbolični ravni nenavadno transparenten in informativen, in to predvsem zaradi jasnega satiričnega koncepta«. ¹²

Pri Blaznem Kronosu se je Pirnat oddaljil od Picassove risbe in se približal nemškemu grafiku Georgeu Groszu (1893–1959), ki je risbe, akvarele in grafike pogosto izdajal v albumih ali knjigah. Groszov vpliv na Pirnatovo risbo je bil opazen že na razstavi »četrte generacije«. ¹³ Groszovi skopi, zgolj obrisni, konstruktivno precizni in h grotesknemu izrazu stremeči risbi je Pirnat sledil tudi pri nekaterih ilustracijah za Jutra. »Groszovski« likovni satiri se je morda najbolj približal pri risbah v nekaterih revijah (npr. Koledar

Cankarjeve družbe, 1933). Tu so poleg Pirnatovih objavljena tudi Groszova dela. Podobnost je tolikšna, da bi avtorja lahko zamenjali med seboj.

Večina ilustracij v Blaznem Kronosu ima trpek satiričen podton. Groszovi vplivi so očitni. »Te risbe se lahko polnovredno pridružijo satiričnim listom kakšnega G. Grosza,« je zapisal kritik Jutra. ¹⁴ Referenčno Groszovo delo bi lahko predstavljal ciklus »Ecce homo« iz let 1922/1923.

Pirnatova ilustracija »Spet fant, piši! Dobro – pišem!« prikazuje zdravniško vizito. Okostnjaka v zdravniških haljah sta prišla pogledat pravkar rojeno dete. Fant je, torej bo iz njega vojak, sta zadovoljna zdravnika. Groszova risba »Sposoben za vojaško službo« iz leta 1918 prikazuje naslednji prizor: v rekrutni pisarni je zdravnik preiskal gnijoči skelet in ga razglasil za uporabnega za vojaško službo. Pirnat se je približal tudi značilnim Groszovim fiziognomičnim tipom, npr. ilustracija »Debeli vamp, kameradje, ni moj ideal!«, s katero se je lotil pogoltnosti in samopovelečevanja vladajoče družbene plasti.

Nekatero satirične ilustracije je Pirnat zasnoval v parihi. Ilustraciji »Papa in –«, »Sinko« prikazujeta očeta in sina s prijateljico noči. »Straussov valček ...« je starejši ženski pričaral prijetno, nostalgično vzdušje, »Druga muzika!« pa je zadonela, ko so po radijskih valovih pripotovale razburljive novice. Tudi ilustraciji z naslovom »Počitek« sta zasnovani kontrastno: fant in dekle med objemom – razpadajoče moško truplo v vojaški uniformi. Antimilitaristični značaj ima tudi ilustracija »Pros't« (smrt v vojaški uniformi). Prvi verz Torkarjevega soneta »Vizija 1940« se glasi: »Moderni Dioniz pijano cinca, / drdra v pohodu norem prek planeta, / glej, voz njegov – dva topa, skupaj speta, / in grozd v rokah – krvava zrna svinca.«

Dvema ilustracijama je Pirnat dal naslov »L'art pour l'art«. Na prvi slikar zatiska oči pred resnico, saj je podobno kot noj pred golim modelom skril glavo v zabojček gline. Na drugi se je slikar z zavezanimi očmi odločil pojesti barve.

Pesnik v rovih kemičnega inštituta, ilustracija za I. Rob, *Deseti brat*, 1938

Vendar se Nikolaj Pirnat ni opredelil za »umetnost zaradi umetnosti«, temveč za družbeno angažirani likovni nagovor, kakršnega je zagovarjala omenjena veristična usmeritev v okviru nemške *nove stvarnosti*, na Hrvaškem pa ga je uveljavila skupina Zemlja, ki se je oblikovala okrog Krste Hegedušiča (1901–1975), avtorja ciklusa Podravskega motivi iz 1933. Pirnat je študiral na zagrebški akademiji v istem času kot Hegedušič. Leta 1927 se je v Parizu družil s slovenskimi intelektualci ter Hegedušičem in Leom Junkom (1899–1993), ki sta snovala revolucionarno skupino mladih hrvaških umetnikov. Borila naj bi se proti nesamostojnosti in posnemanju v hrvaškem slikarstvu, vanjo naj

Papa in -, Blazni Kronos 1940

bi uvedla motive delavcev in kmetov. Podobno skupino se je tedaj odločil ustanoviti tudi Pirnat.¹⁵

Slikar France Mihelič poudarja, da sta bili med osrednjimi komponentami Pirnatovega likovnega nagovora globoka človečnost in borbenost. »Neomajno je stal na braniku pravic ponižanih in razžaljenih. Za človeka, s tako notranjo konstelacijo, je razumljivo, da je bila njegova umetnost daleč stran od kakega formalizma in l'art pour l'artizma, daleč od kakršnekoli umetnosti, ki služi malomeščanu za razvedrilo in ki buržuja ob pogledu nanjo ne moti pri popoldanskem prebavljanju.«¹⁶

Po vsebinski plati so na Pirnata poleg Grosza, ki je »upravičen potencirati življenjsko stvarnost

do skoraj karikaturne, kretenske zverženosti«,¹⁷ vplivali tudi drugi umetniki, mdr. belgijski grafik in slikar Frans Masereel (1889–1972). »Formalno je njegov način podajanja večkrat blizu načinu Georga Grosza, čeprav je v Groszovi satiri večkrat vse breznažno in črno. Po svetovno-nazorski konceptiji in po tisti globoki veri v človeka je Pirnat bliže Fransu Masereelu,« je bil prepričan Mihelič.¹⁸

Med domačimi zgledi velja opozoriti tudi na mapo socialnokritičnih linorezov Maksima Sedeja »Predmestje« iz 1933 ter lesorezno ilustracijo istega avtorja za Mrzelovo zbirko novel Bog v Trbovljah iz 1937.

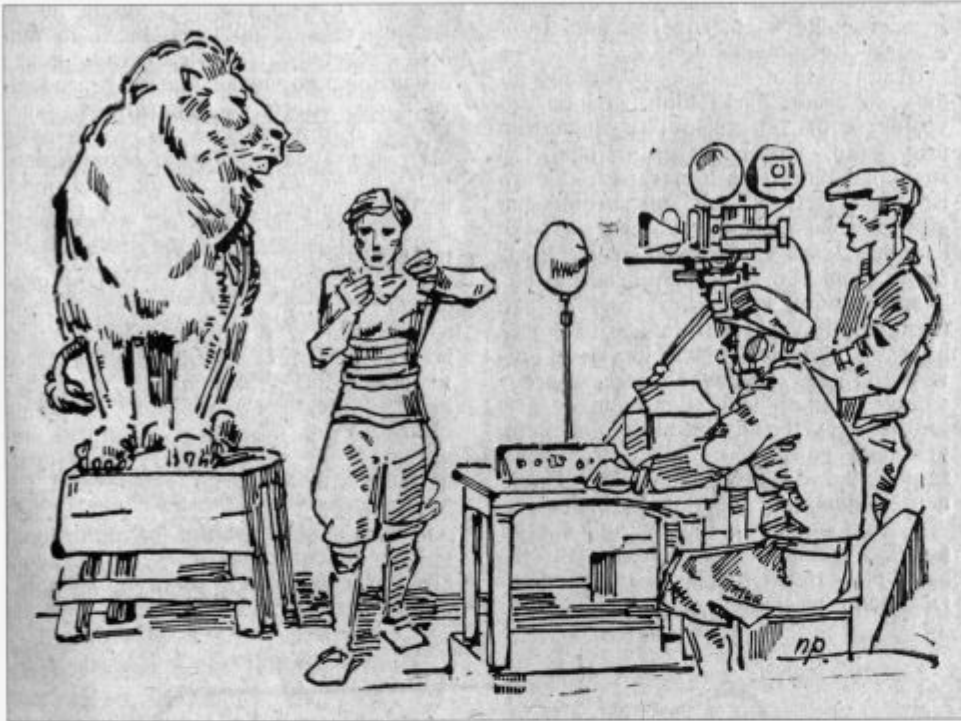
Kar zadeva družbeno satiro je bil Pirnat tudi Cankarjev in Smrekarjev naslednik. Hinko

Smrekar in Pirnat veljata za najpomembnejša predvojna karikaturista. Oba sta narisala tudi vrsto avtoportretnih karikatur. Povezuje ju izvrstna risba, razgledanost in civilni pogum. Njuna politična satira se ni porajala predvsem kot rezultat udinjanja tej ali oni stranki oziroma njenemu časopisnemu glasilu.

Pirnat, ki je odkrito simpatiziral z levičarji in se kot eden prvih Slovencev včlanil v Društvo prijateljev Sovjetske zveze ter nastopal kot igralec na ljubljanskem Delavskem odru, je naposled postal preradikalen za liberalni tabor. Avgusta 1940 je izgubil redno zaposlitev pri Jutru.

Pirnat se je ob napadu na Jugoslavijo pridružil prostovoljcem, ki so jih v Zagrebu zajeli Nemci in ustaši. Nekaj časa se je skrival v Iškem Vintgarju pri Ljubljani. Sodeloval je z Osvobodilno fronto. Pozimi 1941/1942 je pripravil ilustracije za pesniško zbirko Mateja Bora Previharimo viharje, ki pa so se izgubile, ko je kurir zašel v blokado. Od marca 1942 do maja 1943 je bil v italijanski internaciji v Gonarsu. Tu je nastal sorazmerno obsežen likovni opus (oljni portreti, portretne študije, prizori iz taboriščnega življenja, osnutki za manjše plastike in spomenike, karikature). Njegov vrhunec so bili akvareli in cikel risb Dekla Ančka (junij 1942) z erotično motiviko.

Pirnat je sodeloval pri grafični mapi oziroma zbirki karikatur V Kristusovem imenu, ki jo je avgusta 1943 v okupirani Ljubljani izdala Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije. Na začetku avgusta 1943 je odšel v partizane, kjer je bil dodeljen Glavnemu štabu. Do jesenske ofenzive je z drugimi slikarji pripravljaval propagandne letake. Sodeloval je pri okrasitvi slavnostne dvorane za Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Kmalu zatem je dal Boris Kidrič pobudo, da bi izdajali razne umetniške mape in sistematično krasili partizanski tisk. Pirnatu je bila zaupana organizacija izdajanja map.¹⁹ Na kongresu kulturnikov januarja 1944 v Semiču je Pirnat postal šef slikarske sekcije

Rjoveči lev v govorečem filmu, objavljeno v Življenje in svet, 1929, št. 1

Živčna bomba, Blazni Kronos 1940

pri propagandnem oddelku Glavnega štaba Slovenije. Zgodaj spomladi je nastala mapa Naša borba, za katero sta vsak po šest linorezov prispevala Pirnat in France Mihelič.

Decembra 1944 je izšla Pirnatova samostojna mapa Domovi, ječe, gozdovi, v kateri so liki okupatorjev in njihovih sodelavcev prikazani na karikiran način. Za razliko od linorezov v prvi mapi so dela v samostojni mapi reprezentativnejša in psihološko poglobljena.²⁰

Pirnat je na konec leta 1944 in na začetku 1945 v osvobojenem Beogradu risal politične karikature za Borbo. Skupaj z Miloradom Čiričem in Vladom Kristlom je pri Borbi leta 1946 izdal mapo karikatur *Gdje je Hitler?* Po vrnitvi v Ljubljano avgusta 1945 je začel risati politične karikature za Ljudsko pravico.²¹ Leta 1945 je bil imenovan za profesorja na novoustanovljeni Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Leta 1946 je ilustriral drugo Torkarjevo pesniško zbirko Kurent. Sodeloval je pri ustanovitvi satiričnega lista Pavliha. Umrl je januarja 1948 star le nekaj več kot 44 let.

Literatura

Ljerka Menaše, uvod v katalog spominke razstave Nikolaja Pirnata, Moderna galerija v Ljubljani, 1954.

Nikolaj Pirnat, monografija v zbirki Slovenski likovni umetniki (spremna besedila Ljerka Menaše, Filip Kalan in Zoran Kržišnik), Ljubljana 1960.

Filip Kalan, Veseli veter, Ljubljana 1975.

Nikolaj Pirnat, Retrospektivna razstava (spremni besedili Ivan Sedej in Iztok Durjava), Mestni muzej Idrija, Likovno razstavišče Rihard Jakopič v Ljubljani, Umetnostna galerija Maribor, Galerija Veno Pilon, Ajdovščina, 1984.

Nikolaj Pirnat, katalog razstav ob 100-letnici rojstva (spremno besedilo Jure Mikuž), Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Galerija Cankarjevega doma, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Mestni muzej Idrija - Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, 2003/2004.

Martin Krpan, naslovnica revije Življenje in svet, 1931, št. 21

Opombe:

- ¹ Po: Igor Torkar, »Domače anekdote / Zgode Nikolaja Pirnata«, Srce in oko, 1991/25.
- ² France Uršič, »Kipar in grafik Nikolaj Pirnat«, Ljudska pravica, 1948/5.
- ³ Igor Torkar, Deseti bratje, Ljubljana 1979, Igor Torkar, Zgodbe o znanih Slovencih, Ljubljana 1992.
- ⁴ Po: Ljerka Menaše, Nikolaj Pirnat (1954, uvod v razstavnih katalog), v: Ljerka in Luc Menaše, Med ljudmi in spomeniki, Prva knjiga, Trst 1984, str. 71–72.
- ⁵ Po: Artem, »Portreti Nikolaja Pirnata«, Prijatelj, 1939/6.
- ⁶ Iz radijskega intervjuja, 1934, po: Ljerka Menaše, »Umetnikovo življenje in delo«, Nikolaj Pirnat, Ljubljana 1960, str. 11. Avtor intervjuja je bil Ferdo Delak.
- ⁷ Po: France Uršič, »Kipar in grafik Nikolaj Pirnat«, Ljudska pravica, 1948/5.
- ⁸ Po: Jure Mikuž, besedilo v katalogu razstav ob 100-letnici rojstva N. Pirnata, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Galerija Cankarjevega doma, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Mestni muzej Idrija – Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, 2003/2004, str. 13–14.
- ⁹ Po: Veliki splošni leksikon, 4. knjiga Ka-Ma, Ljubljana 1997, str. 2151.
- ¹⁰ »-o-«, »Blazni Kronos 1940«, Jutro, 1940/126.
- ¹¹ Karel Dobida, »Razstava neodvisnih«, Ljubljanski zvon, 1939, str. 512.
- ¹² Po: Peter Kolšek, »Ponatis 1989 / Igor Torkar, Nikolaj Pirnat: Blazni Kronos 1940«, Delo, 1989/119.
- ¹³ Po: Karel Dobida, »Umetnostna razstava četrte generacije«, Ljubljanski zvon XLIX, 1929, str. 63.
- ¹⁴ »-o-«, »Blazni Kronos 1940«, Jutro, 1940/126.
- ¹⁵ Po: Jure Mikuž, besedilo v katalogu razstav ob 100-letnici rojstva N. Pirnata, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Galerija Cankarjevega doma, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Mestni muzej Idrija – Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, 2003/2004, str. 17.
- ¹⁶ France Mihelič, »Nikolaj Pirnat – umetnik in borec«, Slovenski poročevalec, 1948/13.
- ¹⁷ Ivo Brnčić, iz spremnega besedila grafične mape Ljuba Ravnikarja »Ogledalo«, 1937.
- ¹⁸ France Mihelič, »Nikolaj Pirnat – umetnik in borec«, Slovenski poročevalec, 1948/13.
- ¹⁹ Po: Ljerka Menaše, besedilo v katalogu: Nikolaj Pirnat, Spominna razstava, Moderna galerija, Ljubljana 1954, str. 16.
- ²⁰ Po: Vera Visočnik, »Nastajanje in nastanek grafičnih map«, Borec, 1969/10, str. 810–811 in 824.
- ²¹ Po: Ljerka Menaše, besedilo v katalogu: Nikolaj Pirnat, Spominna razstava, Moderna galerija, Ljubljana 1954, str. 16–17.

Ivica Kavčič, Janko Kostnapfel, Milan Vončina

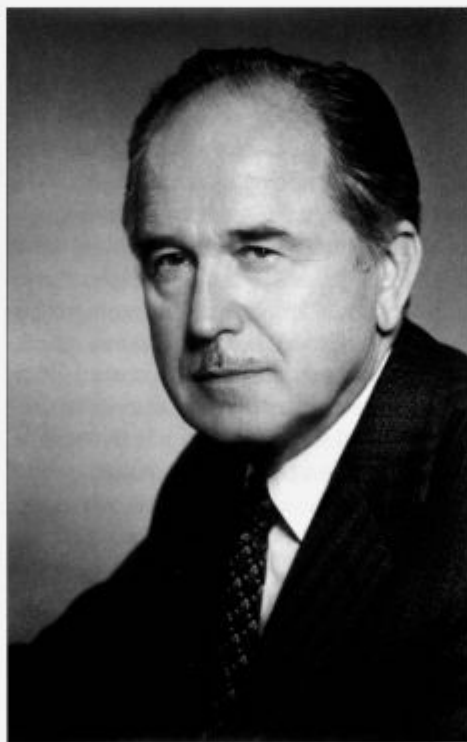
Prof. dr. BOJAN FORTIČ

IDRIJSKE KORENINE

Dne 19. marca 2009 je na svojem domu v Ljubljani preminil znani slovenski zdravnik, Idričan po rodu, profesor dr. Bojan Fortič. Bil je specialist za pljučno tuberkulozo, redni profesor na Medicinski fakulteti v Ljubljani ter dolgoletni ravnatelj bolnišnice za tuberkulozo na Golniku.

Rodil se je 25. 7. 1921 v Idriji materi Vidi Kogovšek, poročeni Fortič, in očetu Ivanu Fortiču. Njegove rojstne, Kogovškove, hiše ob desnem bregu Idrije takoj za mostom »Na Vagi«, že dolgo ni več. V letih 1970–75 so jo podrli, skupaj s sosednjimi stavbami vzdolž reke, zaradi širitve Gregorčičeve ulice. Da bi spoznali idrijske korenine dr. Fortiča, naj prav na kratko predstavimo znano idrijsko podjetniško družino Kogovškovih. Rafko Terpin je v svojih raziskavah (Idrijski razgledi, 1/2009) dognal, da je imel Jurij Kogovšek velik mlin ob Idrijci že leta 1835. Leta 1896 pa je Bojanov stari oče Josip Kogovšek začel, na tesnem prostoru ob levem bregu Idrije, graditi novo žago. Leta 1903 je bila v njegovi hiši urejena strojnica za prvo idrijsko hidrocentralo s Peltonovo turbino, za razsvetlavo mestnih ulic. Na idrijskih ulicah je prvič posvetila luč leta 1914 v Gasi, današnji Rožni ulici.

Bojanov oče Ivan Fortič je prišel v Idrijo iz Železnikov leta 1920, se poročil z Vido Kogovškovo in postal ob njeni materi, vdovi

Prof. dr. Bojan Fortič

Ivanki, solastnik podjetja z imenom »Josip Kogovšek, Električne centrale in trgovina z lesom in lastno žago«. V kroniki Fortičeve družine, ki mi jo je posredoval Bojanov brat Dušan Fortič (nekdanji direktor RTV Slovenije in RTV Koper), je zapisano, da se je s prihodom očeta Ivana začela pospešena modernizacija podjetja. Zaradi hitro naraščajočih potreb po električnem toku za mesto Idrija je Ivan Fortič v Avstriji kupil dva dieslova generatorja za elektrarno in francisovo vodno turbino ter razširil in moderniziral žagarski obrat. Po mestu je napeljal nizkonapetostne vode s ciljem, da bi vsaka hiša dobila »Kogovškovo razsvetlavo«. Nadaljnji razvoj podjetja je prekinila italijanska okupacija in nastop fašizma. Leta 1934 so Italijani v eni noči pozaprli in konfinirali ugledne, narodno zavedne idrijske izobražence, Ivana Fortiča, ki je ohranil jugoslovansko državljanstvo, pa so izgnali v Kraljevino Jugoslavijo. Že pred tem je Ivan leta 1931 poslal oba sinova, Bojana in dve leti mlajšega Dušana, v šolo v Ljubljano, da bi se šolala v slovenskem jeziku. V Idrijo sta do leta 1935 prihajala le ob počitnicah. Po izgonu očeta se je leta 1935 vsa družina – mama Vida, oba sinova Bojan in Dušan ter deset let mlajša hči Andra (kasneje poročena Starič, dolgoletna glavna medicinska sestra v bolnici Trnovo) – preselila v Maribor. Ivan Fortič je postal provizijski zastopnik dveh nemških tovarn,

Kogovškova žaga

sinova pa sta nadaljevala šolanje na mariborski gimnaziji. Po dveh letih so se preselili v Ljubljano. V Idriji je ostala le stara mama Ivanka Kogovšek in sama vodila žagarsko podjetje vse do leta 1939, ko je tudi ona odšla k družini v Ljubljano. Tik pred koncem druge svetovne vojne so angleška letala bombardirala Idrijo in med drugim porušila del njihove rojstne hiše. V prvem letu po osvoboditvi je bila celotna nepremičnina Ivanke Kogovšek v Idriji brez odškodnine nacionalizirana. Iz družinske kronike razberemo, da je gospa Ivanka, kljub temu da ni bila več lastnica, zaradi čustvene navezanosti popravila svojo nekdanjo hišo s svojimi sredstvi. Hišo je občina Idrija, kot že rečeno, v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja podrla. Čeprav v Idriji niso imeli več doma, je ostala navezanost Fortičevih do njihovega rojstnega kraja živa vse do današnjih dni. Spoštljive in iskrene prijateljske vezi vzdržuje z družino že več kot štirideset let gospa Milena Lipušček.

V letih po drugi svetovni vojni, ko je bila pljučna tuberkuloza, povezana z rudarsko silikozo in merkuralizmom, v Idriji zelo pereč problem, je dr. Bojan Fortič kot direktor protituberkuloznega

Domača hiša

inštituta na Golniku tesno sodeloval z zdravnikom dr. Ivanom Hribernikom, medicinsko sestro Jerico Kašča in drugimi predstavniki idrijskega protituberkuloznega dispanzerja. Dr. Alfred Kobal, ki je nasledil dr. Ivana Hribernika, je zapisal, da je za obratno ambulanto Rudnika živega srebra Golnik predstavljal stalno konzultativno ustanovo na področju diagnostike silikoznih obolenj rudarjev. Njemu osebno pa je profesor dr. Bojan Fortič pripravil strokovni program za šestmesečno izpopolnjevanje v tej ustanovi in mu omogočil, da je dodobra spoznal diagnostiko in obravnavo obolelih za poklicnimi in drugimi pljučnimi boleznimi.

Ivica Kavčič

STROKOVNO DELO

Ko pišem te vrstice, je minilo že več mesecev, odkar smo se v mučni tišini poslovili od življenja dobrega človeka in velikega zdravnika Bojana Fortiča. Leta 1949 je bil promoviran za doktorja celokupne medicine, 1975 je obranil doktorat znanosti in postal redni profesor za ftiziologijo na Medicinski fakulteti v Ljubljani.

V povojnih letih je bilo naše zdravstvo obubožano. Še kar je bilo prej dobrega, je vojna opustošila. Nemški nacisti so že junija 1941 začeli uničevati npr. sorazmerno dobro urejeno psihiatrično službo. Ukinili so psihiatrično bolnišnico v Novem Celju, odpeljali 370 bolnikov in jih po njihovem evtanazijskem programu kruto pokončali. Med narodnoosvobodilno borbo je padlo 45 zdravnikov in 55 medicincev. Po vojni so na naših tleh razsajale mnoge bolezni, zlasti infekcijske in tuberkuloza je na široko kosila. V Sarajevu je bil edini leprozorij v Evropi, kjer so za visokimi mrežastimi ograjami živeli gobavci brez prstov in z izrazom »facies leonina« – levji obraz. Po cestah so se pri hoji gugale mnoge deklice s prirojenim izpahom kolka ...

Tedaj je bilo treba v zdravstvu marsikaj postoriti, še zlasti v preventivnem pogledu. Hrvat dr. Andrija Štampar, predsednik Svetovne zdravstvene organizacije (WHO), je že med obema vojnima organiziral zdravstvene domove in dispanzerje, tudi specialistične in posebej antituberkulozne (neposreden dostop do zdravnika 's ceste', prva diagnostika, hitra terapija, povezava s pacientovim okoljem). Širil je nazor, da naj zdravnik poišče bolnika in ne obratno. Ta koncept je Bojan Fortič zagrabil z obema rokama. Kasneje so organizacijo naših zdravstvenih domov neprikrito občudovali strokovnjaki iz razvitih dežel Anglije, Francije, Amerike ... V Bosni pa je izgoreval za zdravstveno prosveto epidemiolog akademik dr. Jakob Gaon, ki je pokopan v Ljubljani. Kdo še ve zanj?! Ampak bolezni ne poznajo meja.

Ko je Bojan Fortič končal študij, si je želel postati kirurg, ampak v tistih časih so se osebne želje morale podrediti družbenim potrebam. Takole so mu dejali: »Tuberkuloza je hud problem, zdravnikov primanjkuje, z njim se boš moral spopasti. In Bojan, ne zlahka, je odvrnil: »Sprejemam izziv.« Potem se je poglobil v vprašanja te bolezni s srcem in dušo, kot se reče. Starejši ljudje se še spomnijo velikega prirejenega avtobusa, s katerim so prekrizirali vse predele naše dežele in izvrševali sestavni del epidemioloških postopkov, sistematično radiografijo celokupnega prebivalstva – fluorografijo. Na tej osnovi so bistveno zmanjšali obolevnost za pljučno tuberkulozo oziroma jo domala zatrli. Za to delo ima velike zasluge zlasti Bojan Fortič. A ne samo v Sloveniji, marveč tudi v jugovzhodnih predelih nekdanje Jugoslavije so Fortiča za to delovanje dobesedno častili. In to njegovo veliko delo je treba današnjemu rodu – brez tuberkuloze – vendar prikazati!

Po smrti ftiziologa in ravnatelja povojnega zveznega inštituta za tuberkulozo na Golniku, primarija dr. Tomaža Furlana, je postal direktor te

pomembne ustanove Bojan Fortič. To odgovorno mesto mu je pripadlo zaradi njegove odlične strokovne izobraženosti in široke razgledanosti ter osebnih vrlin. Bolnišnico na Golniku je vodil 27 let! Ko sva z otorinolaringologom, prof. dr. Dušanom Vidmarjem na povabilo Bojana Fortiča mnoga leta enkrat tedensko obiskovala inštitut na Golniku, sva lahko opazovala razvoj in napredek te ustanove. Tudi angažiranje psihiatrije dokazuje, kakšen vizionar je bil Fortič, ko je tuberkuloza prenehala biti glavni problem. Delovanje inštituta je usmerjal v raziskovanje in zdravljenje mnogih pljučnih in srčnih bolezni, kjer psihiatrija seveda ni brez pomena (bronhialna astma, alergije, pljučni rak, srčne motnje). Fortič je strokovno zelo sodobno vodil svojo ustanovo mnoga leta. Vendar kaže povedati, da se je prav tako z veliko vnemo trudil in zavzemal za svoje osebje v socialnem pogledu. Sicer pa se je Fortič posvetil in posvečal bolnikom in medicini ves svoj čas in vse svoje življenje. Deloval je med pacienti, bral in predaval, študiral in raziskoval. Vodil je vrsto raziskav, zlasti o tuberkulozi in pljučnem raku. Še posebej je raziskoval uživanje tobaka kot velikega zla. Njegova strokovno-znanstvena bibliografija obsega 400 enot.

Bojan Fortič je bil mirne narave, znal je poslušati druge. Pri svojem delu je bil sistematičen. Že v mladosti je veliko bral, posebej leposlovje. Svoje telo je krepil v telovadnici. Proti koncu vojne se mu je uspelo izvleči iz obroča okupirane Ljubljane in priključil se je partizanom. Njegovi etično-moralni standardi so bili visoki. Slovensko zdravniško društvo se mu je za njegovo delo zahvalilo z visokim priznanjem, s plaketo velikega humanista dr. Jožeta Potrča.

prof. dr. Janko Kostnapfel

SPOMINI NA SREČANJA IN DELO S PROF. DR. BOJANOM FORTIČEM

Bojanu Fortiču sem slišal že zelo zgodaj pred vstopom v medicinski svet po pripovedi moje mame Stanislave. Rojena sta bila namreč istega leta in v zgodnjem osnovnošolskem obdobju nekaj časa istočasno hodila v idrijsko osnovno šolo, ona s Prejnute, on pa od Kogovškove žage na Idriji izpod idrijske bolnišnice.

Prva osebna srečanja so se zgodila na medicinski fakulteti, ko mi je kot takratni docent v času študija medicine, v sedemdesetih letih, predaval ftiziologijo (veda o pljučni tuberkulozi in njenem zdravljenju) in seveda bil tudi izpraševalec.

Pravo srečanje in praktično vsakodnevno dveletno strokovno sodelovanje pa je z Bojanom Fortičem potekalo v času moje specializacije iz interne medicine na Golniku v letih 1981–1993. Takrat je bil v več vlogah: kot profesor interne medicine in vodja podiplomskega študija, kot strokovni vodja Inštituta za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik, na jutranjih strokovnih zdravniških sestankih, kot supervizor na glavnih oddelčnih vizitah in kot direktor bolnišnice.

Jeseni 1980 je Notranjski zdravstveni dom Vrhnika (ki je združeval zdravstvene domove za Idrijsko-Cerkljansko, Vrhniko, Logatec in Cerknico) razpisal specializacijo za študij interne medicine s poudarkom na pulmologiji s ftiziologijo. To je bilo v času, ko je bila osnovna naloga takratnih antituberkuloznih dispanzerjev (v nadaljevanju ATD) že dovršena, tuberkuloza obvladana, pokazala pa se je širša pljučna patologija, v prvi vrsti problemi s pljučnim rakom, kroničnim bronhitisom, astmo, še aktivnimi poklicnimi obolenji (pnevmokonioze, azbestoze ...) in kompleksna obolenja srčno-žilnega sistema v povezavi z dihali, kar je zahtevalo širše poznavanje notranjih bolezni in ne samo

Uvodni nagovor Bojana Fortiča na podiplomskem dvosemestrskem študiju iz ftiziopnevmologije

Udeleženci IX. podiplomskega dvosemestrskega študija iz ftiziopnevmologije, ki ga je vodil prof. dr. Bojan Fortič

ftiziološkega znanja. ATD-ji so se preoblikovali v specialistične internistične ambulante, dotedanje specialiste ftiziologe so zamenjali specialisti interne medicine.

Na razpis so se javili trije kandidati, poleg mene še eden iz Cerknice in eden z Vrhnike. Direktorju dr. Kogojju je bilo s strani Golnika jasno sporočeno, da želijo kandidata iz Idrije. Prvič zato, ker je bil zdravstveni okoliš Idrije takrat največji, in drugič, ker je po mnenju dr. Bojana Fortiča idrijsko okolje z vodečimi kroničnimi obolenji dihal kot posledico življenja v rudarskem okolju zahtevalo prav tak strokovni profil.

Na predhodnem obisku na Golniku pozimi 1980/81 je direktorju NZD Vrhnika in meni kot kandidatu specializantu prof. Fortič dokončno obrazložil svojo zahtevo za šolanje kandidata iz Idrije. Pozneje sem izvedel, da se je že takrat pozanimal zame pri svojih idrijskih prijateljih,

večinoma bivših tuberkuloznih bolnikov. Slučaj je nanese, da je bilo to ravno pri sestrični moje mame, Pavli Trajkovi izpod gimnazije. Do tedaj sem namreč že par let delal v splošni ambulanti. Glede na takratno Fortičevo strokovno in upravno avtoriteto, ne samo v Sloveniji, ampak v vsej Jugoslaviji, so bili nadaljnji postopki uprave NZD le še rutina, moja strokovna pot pa jasno začrtana.

Že prvo leto sicer obsežnega specialističnega študija se je začel IX. podiplomski dvosemestrski študij iz ftiziopnevmologije, ki ga je vodil B. Fortič osebno (študij je bil razpisan za celotno Jugoslavijo, v 10-letnem obdobju je na njem diplomiral 201 zdravnik, 59 % iz Slovenije, 35 % iz Hrvaške, ostali iz drugih republik).

Uvodni nagovor je imel dr. Fortič, ki nas je z avtoritativno skromnostjo, na gentlemanski način in v lepem slogu prekaljenega govornika klasične akademske komunikacije pozval k resnemu

študijskemu pristopu. Nekako tako po spominu: »Ne glede na to, da ste vsi že izšolani strokovnjaki različnih vej medicine, z nekaj- ali večletno prakso, vas povabim, da za dva semestra ponovno postanete učenci, pozabite na dosedanje delovno okolje, že dosežene akademske naslove in se prepustite novim vedenjem. Študij je zahteven, nekateri ga morda ne boste zmogli do konca, vendar naj vam že sama udeležba in bivanje v naši vrhunski ustanovi za pljučne bolezni pusti dober občutek, da ste za svojo strokovnost nekaj naredili.« Povprečen osip je bil okoli 15 %.

Sledile so organizacijske zadeve, med katerimi je bilo treba izbrati vodjo skupine z nalogo, da koordinira delo skupine z vodstvom študija in upravo Golnika. Po tako dramatičnem uvodu nobenemu izmed nas 19, ki se niti poznali nismo, ni padlo na pamet, da bi se javil. Profesor Fortič ni dolgo čakal, pokazal je na mene, provokativno

UDK 616-003.662:616-002.5-057-622.349

Pluć. Bol. Tuberk. 1982, 3

Silikotuberkuloza u rudara rudnika Idrja**Silicetuberculosis in miners of the Idrja mine**

Milan Vončina i Bojan Fortič

Prihajajo: 23. 9. 1982.

Sahetak: Članak obradjuje silikotuberkulozno obolenje u rudara u rudniku Idrja u kojem su kopali živinu rudu od 1483. do 1977. godine. Glavni zdravstveni problem rudara bio je za sve vreme akutno i hronično trvanje živom — merkurizizam. Poslednjih 150 godina bila je među rudarima jako raširena tuberkuloza, a poslednjih 10 godina još i silikoza i silikotuberkuloza. Prevalencija silikotuberkuloze među rudarima obolelim od silikoze bila je 1981. godine 7%. Opisani su glavni uzročnici za nastanak silikotuberkuloze u rudara i prikazano zdravstveno stanje među idrijskim rudarima. Prikazane su kliničke slike i dugogodišnji tok bolesti u pet rudara i izvršeno upoređenje ovog oboljenja u rudara iz drugih industrijskih bazena.

Silikotuberkuloza je klinički već dugo poznato obolenje. Postanak bolesti vezan je na udisanje silikogene prašine uz istovremeno povećanu osetljivost za infekciju uzročnim bacilom i razvojem speci-

Abstract: The study deals with silicotubercular miners of the Idrja mine in which the mercurialism was the main health problem. During the last 150 years tuberculosis mostly present while in the last few decades and silicotuberculosis as well. In 1981 prevalence of silicotuberculosis was 7%. The causes for the development of silicotuberculosis in miners are described and circumstances with long term course of disease are shown in 5 miners.

Prema Popovcu (1970) silikotuberkuloza se pojavljuje kao jedinstvena klinička u dva oblika. Prva je hronična, akutno protražovani oblik benignog toka, a druga terminalan oblik malignog toka.

Članek Silikotuberkuloza pri idrijskih rudarjih Milana Vončine in Bojana Fortiča

rekoč: »Kako kaj, kolega Vončina, ali smo ta pravi Idrjičani ali ne?« Seveda mi ni ostalo drugega, kot da sem v to vlogo privolil, Fortič pa mi je kot sokrajanu že drugič izkazal zaupanje.

Sledil je dveletni študij ob delu na oddelkih.

Vsako jutro ob 7,15 je bil zdravniški sestanek in poročilo o sprejetih bolnikih. Dr. Fortič je točno ob navedenem času vstopil v posvetovalnico, vsi drugi smo morali biti tam že prej. Veljalo je pravilo, bolje ne na sestanek kot priti z zamudo, kajti prej ali slej je sledil individualni zagovor pri predstojniku, torej pri Fortiču. Osebo tega ne pomnim, toda po videzu, ki ga je kazal kolega ali kolegica, odhajajoč iz njegove pisarne, pa naj je bil to sobni zdravnik ali vodja oddelka, taka srečanja niso mogla biti prijetna. Ker sem redno mesečno preko sobote in nedelje ta čas dežural v Idrji, sem v primeru kasnega prihoda na Golnik raje predhodno telefonsko obvestil tajnico, da me

na sestanek ne bo, in predstojnik je to upošteval, čemur sem se še sam čudil. Nikomur drugemu namreč ni dovolil odsotnosti z zdravniškega sestanka. Mislim, da je bila ta posebna naklonjenost meni Idrjičanu namenjena zato, ker je dobro vedel, v kakšnih razmerah potekajo dežurstva v naših krajih.

V vlogi šefa – zdravnika je na oddelek hodil bolj poredko, večinoma na tako imenovane glavne vizite, kjer se je živo zanimal za vsakega bolnika. Sobni zdravniki smo mu morali poročati o stanju, ukrepih, načrtih zdravljenja vsakega posameznika. To so bile dokaj utrujajoče vizite, bolj inšpekcije, predvsem za oddelčne šefe. Zahteval je namreč skrajno natančnost tako v strokovnem kot v organizacijskem smislu. Po kakšnem letu in pol, ko sva se že dodobra spoznala, mi je kar mimogrede popoldne ali zvečer izven bolnišničnih prostorov namignil:

»Poglejte malo na tistega Idrjičana na oddelku tem in tem.« Navadno je bil to kakšen njegov bivši bolnik, stari znanec Golnika. Včasih sem dobil vtis, da kakšnemu kolegu kar ni bilo prav, da se s profesorjem vidno dobro razumeva in mi je očital protekcijo. Drugi je zopet želel preko mene doseči kaj, česar po običajni poti ni mogel. Večinoma pa so sprejeli dejstvo, da sva rojaka in da tako pač je, česar pa seveda nisem želel niti nisem izkoriščal.

Skoraj vsak teden se je ob srečanju izven bolnišnice (stanovala sva le par metrov narazen) domislil, naj poizvem, kako je kaj s kakšnim Idrjičanom. Bili so to bolj njegovi letniki, ki jih sam nisem dobro poznal, bivši bolniki (ki so se pred leti zdravili na Golniku tudi po 2 leti in več), sodelavci v zdravstvenem domu, sorodnikov v Idrji pa ni imel več.

Večkrat je z vsem spoštovanjem omenjal dr. Ivana Hribernika kot vzor strokovnega dela v

Podelitev diplome podiplomskega študija na Medicinski fakulteti v Ljubljani. V sredini prof. dr. Bojan Fortič

dispanzerski pnevmoftiziološki službi in poudaril njuno odlično preteklo sodelovanje, tako v ftizioloških kot v pulmoloških zadevah v zvezi z obolenjem rudarjev; prav tako višjo med. sestro Jerico Kašca in ji preko mene izročal pozdrave. Škoda, da ni dočakal njenega vrhunskega priznanja s strani mednarodnega rdečega križa, saj ga je prejela za odlično delo, ki ga je daljše obdobje strokovno usmerjal prav prof. Fortič.

Izbirali smo teme po predloženem seznamu za diplomsko nalogo, ki je veljala kot prvi del magistrskega dela. Ne spomnim se natančno, katero temo sem sam predlagal, a Fortič je moj predlog gladko zavrnil, rekoč: »Za Idrijčana se spodobi, da obdela nekaj v zvezi z bogato zdravstveno tradicijo svojega kraja, razmislite kolega.« Nekaj dni sem razmišljal, ne vedoč, da je imel profesor temo zame že izbrano. Ob prvem strokovnem sestanku me je sicer zvito vprašal, če sem se česa domislil, pa je že prehitel samega sebe: »Obdelali boste dve bolezni, značilni za najin rodni kraj in tamkajšnje delavce, to pa je silikotuberkulozo pri idrijskih rudarjih, in jaz vam bom mentor.« Spet presenečenje, toda po skoraj dveletnem vsakodnevnem srečevanju niti ne več. Dobro sem že spoznal njegov pronicljiv, natančen, občasnno brezkompromisen in visoko strokoven način dela. Ni bilo drugega kot zapreči v začrtano in odločeno delo ter ga predvsem uspešno končati. Delo sem potem objavil tudi v tedanjem krovnem pnevmoftiziološkem jugoslovanskem strokovnem časopisu Plučne bolezni i tuberkuloza konec leta 1982.

S podelitvijo diplome podiplomskega študija na Medicinski fakulteti v Ljubljani se je moje tesnejše sodelovanje s profesorjem dr. Bojanom Fortičem zaključilo. Formalno strokovno pa še dve leti pozneje na specialističnem izpitu na Interni kliniki v Trnovem, ko je bil predsedujoči tričlanski profesorski izpitni komisiji. Povabil me je, naj po končani specializaciji ostanem na Inštitutu Golnik, vendar sem povabilo hvaležno odklonil, saj me je

tako v Idriji kot deloma na Vrhniki čakalo prosto delovno mesto internista pnevmoftiziologa. Dotedanja ftiziologinja Justina Vozelj Molka, ki je do leta 1968 delala na Golniku, je v NZD le začasno reševala kadrovski problem. Internist pnevmoftiziolog Peter Kavčič pa vsega območja ni zmozel pokriti.

Tudi pozneje se je preko mene dr. Fortič živo zanimal za zdravstveno delo na Idrijskem. Nikoli ni pozabil na dobro medsebojno sodelovanje z dispanzerskimi zdravniki na terenu ali na obletnice kakšnega predhodnega strokovnega sodelovanja.

Kmalu po preselitvi v nov zdravstveni dom nas je leta 1985 obiskal v Idriji med delovnim časom. Kot takratni strokovni vodja zavoda sem mu želel razkazati nove pridobitve idrijskega zdravstva, pa ga nova zgradba ni kaj dosti zanimala. Želel je, da ga pospremim v zapuščene prostore idrijske bolnišnice in sanatorija, v kletne prostore ATD-ja, kjer je še stal star rentgenski aparat za diaskopijo, sestrška pisalna mizica z rdečo lučko in nekaj podrtih stolov. Na tem delovnem mestu sem tudi sam začel svojo internistično pot, Fortič pa ga je prepoznaval kot nostalgični spomin na otroštvo. Tokrat ni bil več strogi profesor, še manj dolgoletni direktor ugledne velike zdravstvene ustanove, hotel je biti samo Idrijčan in nič več. Sedel je na pisalni mizici, zamišljen, očitno v spominih, ko je kot otrok iz soseščine neposredno spremljal življenje okoli tuberkuloznega sanatorija. Ni veliko govoril, le nekaj o dr. Hribniku in njegovih sodelavcih, o slikanju pljuč, ki so mu domačini rekli »pregled z žarki«, o fluorografranju na terenu v za to prirejenem avtobusu, o rudarjih. Spominjal se je tudi znancev, ki so se kot težki tuberkulozni bolniki leta zdravili na Golniku in bili prvič s svojo hudo boleznijo soočeni prav v teh prostorih. Zdelo se mi je, da se dokončno poslavlja od neke dobe, dobe izkoreninjenja tuberkuloze, v kateri je bil sam aktiven igralec. Pri odhodu je rekel le

»ja ja, to je bilo to« in vedel sem, da je s tem mislil na svoje življenjsko delo, posvečeno boju proti tuberkulozi.

S tem zapisom sem želel potrditi, da dr. Bojan Fortič kot idrijski rojak in ugleden strokovnjak takratnega jugoslovanskega zdravstva nikoli ni pozabil na svoje korenine. Poleg obsežnih državnih zdravstvenih zadolžitev je tenkočutno in diskretno vseskozi spremljal tudi idrijsko zdravstvo. Podpiral je delovno ekipo dispanzerja za pljučne bolezni in tuberkulozo ter ji izkazoval zaupanje in priznanje za dobro opravljeno strokovno delo. Vse od leta 1949, ko je prišel kot mlad zdravnik na Golnik, do upokojitve 1988 je gojil tesne vezi z našim zdravstvom. To so zaznali tudi njegovi stalni golniški sodelavci – zdravniki. Tudi zato je bilo v tem obdobju sodelovanje idrijskega zdravstva z golniško ustanovo več kot z gledno.

Milan Vončina

Gaja Rupnik Caruso

PESMI

Mir

Ni več vetra. – Hočem orkan!
Ni več sanj. – Ljubim strah!
Ni več trenutka,
ki bi trdil,
da te ima kdo rad ... – Vztrajam: Sovražim te!

Dan je tema. – pretemna ...
Ponoči te stiska od obupa. – priznam ...
Samota je tvoj glas. – moč tišine ...
Ljubezen, tvoj prezir. – veličastnost in čast: Pozabljena!

"Nočem več spominov!,
načičkanih sanj,
papirnatih src ..."

mir ... – mir ...

Juliet – pozabljena muza

Z bridkostjo spisal nek poet.
Ljubil te je, Juliet.

Vidim te, Juliet.
V požganem skednju.
V pozabljenih travah.

Tako mila.
Tako mila
si jih poslala v smrt.
Spomni se, Juliet!
Bilo jih je na tisoče,
ki s tvojim pogledom objemajoč
padli so v grenke smrtne trate.

Upret' se ti ni mogel noben poet,
segajoč za tvojim pogledom, Juliet.
Vsak je znal svoj konec zapet',
a omamljen – od tvojih ustnic ves zadet.

Demon

Kmalu mi ni več jasno,
katera pesem najbolj diši.
In vem,
da se nekdo temu smeji.
Ubijem ga.
Upajoč, da vem,
kako Nekdo zdaj kriči.

Gimnopedija: Telesno gostišče teles

Vse svoje življenje
sem počela napačne stvari.

Ko so mi rekli, naj ležim,
sem vstala.

Ko so mi rekli, naj se smejim,
sem zajokala.

Ko so mi rekli, naj govorim,
sem molčala.

Vedno sem hodila v napačno stran.

Toda zakaj mrki pogledi,
grenak vam nasmeh?

Če bi imeli samo še hišo,
bi jo spremenili v gostišče.
Nič sramotnega
tako kot jaz.
Le da sem imela samo še telo.

Vsak večer
se je tvoj obris utopil
v oblakih mraka,
da z jutrom ostal je le
tisti mamljivi
svet, ki je dišal.

Z rosnimi prsti
pretipal sem prostor,
kjer si spala,
da začutil bi vsaj medel vonj
najine sladke grešnosti.

Z obupanimi koraki
hodil sem tvoje stopinje,
da bi si lahko predstavljal,
kako si čutila,
ko ti je vlažen jutranji žarek
oplazil lice.

Vsak večer
v nočnih sanjskih oblakih
božam tvoj obraz,
te mirno ljubim
in z globokim vdihom uživam
svet, ki je dišal.

Dokler tvoji prsti
za večno
ne zaspijo med mojimi.

Bogata

Tam stojiš.
Pod poljubom sonca.
Že več dni bediš,
bojiš se ljubezni konca.
Zavedaš se.
Zaželiš si lažnega letenja.

Kaj boš z mano?
Podarim ti lahko le dve stvari:
poljub in srce.

Poljub za ta večer.
Srce za vedno.

Genevieve

Park, pozna lepa jesen.
Divji letalec naravo kleše.
Drevje, zrak, nebo
počasi tonejo v sen.
Listje zadnjič z vetrom pleše.

Smrt za cvet,
ki ga je veter odnašal.
Smrt za listje,
šumeče pod nogami.

Mar je treba sprejeti prihodnost,
v kateri ne najdemo sebe?

Kot otrok sem si prisegla,
da bom vzgojila blodnjak.
Takega iz vrtnic vsega sveta.
Dosegla tega seveda nisem.
A zadostuje že spomin.

Kaj naj sploh naredim
ob prvi roži na pomlad,
če ne tega, da si želim
živeti tako preprosto kot ona?

Lahko bi jo vzljubila,
a kaj, ko je le preveč minljiva ...
V resnici nikoli ne vem,
kaj hočem. Vsaka misel
pravi: »Ti bohem!«
Torej ne verjamem,
da bi v čemerkoli našla smisel.

Da, to je občutek nesreče.
Predvsem zaradi duše trpeče
in ker še nikoli nisem okusila
niti kaplje svoje sreče.

Pozneje sem spoznala
zoper to jezo in upor.

Počnem stvari,
ki jih prej nisem znala –
rada objemam drevje ljubeče,
skočim na kak vrtiljak.
Le zavoljo lastne sreče.

In takrat sem prvič
res vdihnila zrak.

Sijaj

Tukaj bom ostal,
da se ne bi bal
darov svojih očetov,
te težke preklete dediščine.

Vseeno priznam,
da mi je sladka.
Premami me njen opoj,
obleče me v zvezdni kraj.
In potem letim!
In se smejim,
požrešno tone krojnim in ...

To je prekletstvo.
Oj, duše moje, drugačne in čiste,
saj vem.
Pa še kako vem.

Pa vendar nisem ostal.
Oj, duše moje,
jaz sem vas izdal.
In zdaj letim
in se smejim,
požrešno tone krojnim in ...

Bom kar priznal:
ves čas sem vam lagal.
To, kar počnem,
to ... to, duše moje drage,
ni prekletstvo.

To je sijaj.

Gaina pesem

Človek je po naravi preprost.

Živi med živečimi.
Strada med sestradanimi.
Sovraži med sovražnimi.
Ljubi med ljubljenimi.
Mrtev leži med mrtvimi.

Če bi bili brez vsake šibkosti,
bi bili bogovi,
a smo le ljudje.

In življenje samo je naša šibkost.
Misel,
da živimo samo enkrat.

To je laž.
Govori se,
da je kakovost življenja
odsev duše posameznika.
A to je le izgovor,
da bi živeli polnejše.

Smo v zemlji,
v koreninah,
v zelenicah,
v srcih.

Tam živimo večno.

Mi smo svet velikih tihih junakov.

Ljubiti življenje življenja

Vam je pretežko?
Srca vzeti,
brez dovoljenja hrepeneti?
Da z roko v roki
par sprehaja se kdaj,
pa čeprav ko ni še maj.

Vam je pretežko?
Zamere pokopati,
ljubezen zasejati?
Ljubo njivo življenja
vendar nuja je orati.

A vi le sedite,
se svojemu bogatemu (?) življenju smejite.
Po moje
tak življenjski standard je nizki.
Saj vendar
samo v razkošju pijete viski!

Vem, da je prepričan vsak bedak,
stavek »Ljubiti življenje življenja«
za nas je pretežak.

Jaz pa vem,
da vsak od nas molči.
A zavoljo tega,
prosim,
ne mislite, da nas ni.

LIKOVNO DRUŠTVO CINOBER IDRİJA

»Kjer so barve, so mavrične sanje in kjer se slika je sreča velika.«

V vsej svoji zgodovini se idrijski človek kaže kot velik ljubitelj narave in vsega lepega. Očitno ga je vse do danes prav to držalo v ravnovesju s samim seboj, svojimi bližnjimi, težkim delom in odmaknjenostjo domačih krajev od velikih središč.

Pomembno življenjsko vlogo je igralo tudi likovno ustvarjanje predvsem za lastne hišne potrebe, za okrasitev lastnega doma in okolice.

Prva skupna razstava idrijskih slikarjev je bila že leta 1977 v PB Idrija, kjer je bila dana pobuda o ustanovitvi društva. Uresničila se je šele po ponovni skupni razstavi v Galeriji Idrija leta 1983, ko je bil predlagan odbor za ustanovitev likovne skupine.

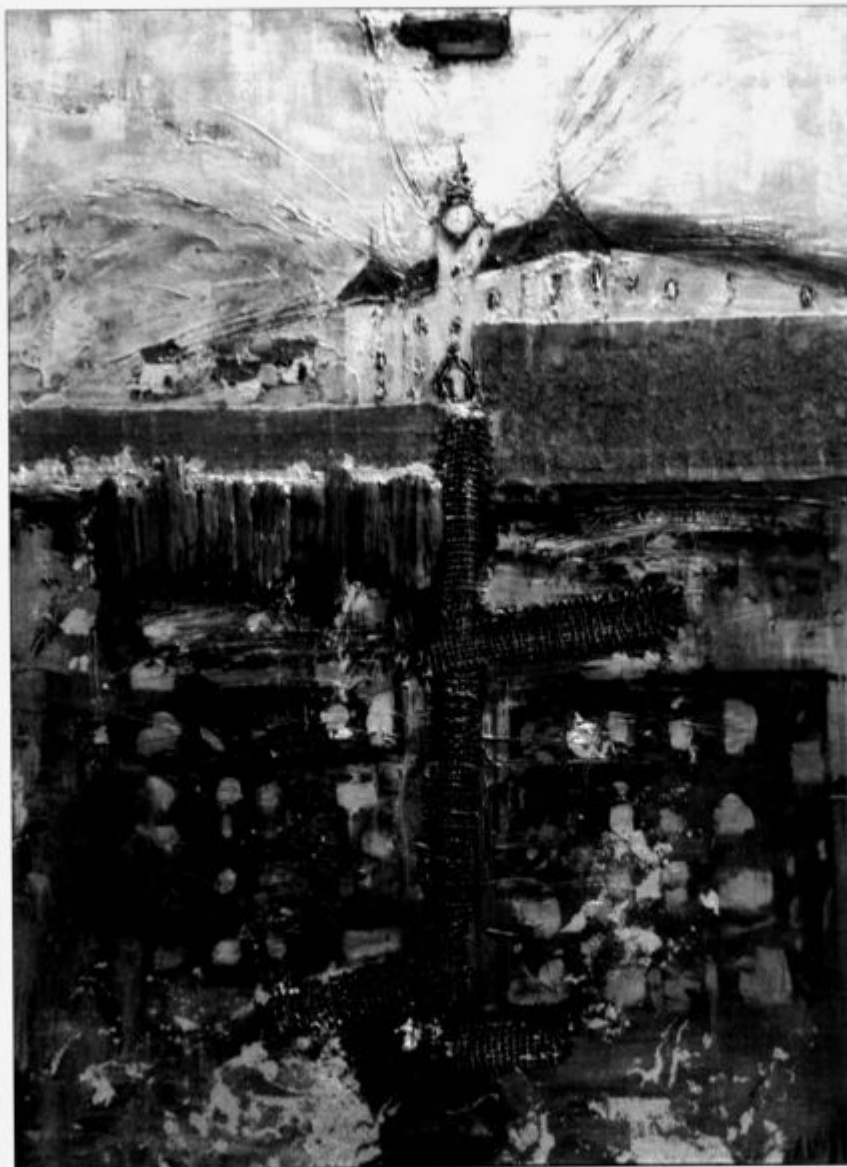
Likovna skupina Idrija je bila ustanovljena 1984 leta in je pod okriljem Zveze kulturnih organizacij Idrija delovala do 2004, ko se je preoblikovala v LIKOVNO DRUŠTVO CINOBER IDRİJA. Vključuje likovne ustvarjalce predvsem ljubitelje od višjih letnikov srednje šole, zaposlene v različnih poklicih do upokojencev. Žal se je bogata ustvarjalna pot 4 naših senjorjev (Alojzija Preglja, Jožeta Rupnika, Alojza Zidariča in Janeza Poljanca) v zadnjem dobrem letu dni prekinila. Zelo jih bomo pogrešali, v spomin nam bodo ostala njihova ustvarjena likovna dela.

Namen in smisel društva so spremljanje in spoznavanje domače in tuje ustvarjalnosti, pri svojih članih in v svoji sredini razvijati pravilen odnos do likovne umetnosti; izobraževanje, ter vzpodbujanje svojih članov za čim kvalitetnejše in plodno likovno delo, ter skrb za samostojne in skupinske predstavitve likovne ustvarjalnosti svojih in gostujočih članov doma in v drugih krajih.

Poleg samostojnih in skupinskih razstav po raznih razstaviščih v Idriji in drugih krajih, se radi udeležujemo likovnih prireditvev po Sloveniji in zamejstvu.

Zadnja leta nekateri naši člani dosegajo uspehe na likovnih natečajih Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, saj so preko selekcije naša dela uvrščena na regijske in državne razstave.

Najodmevnejši in najbolj poznani pa sta naši dve tradicionalni likovni prireditvi: BIENALE LIKOVNIH USTVARJALCEV OBČINE IDRİJA - pregledna razstava likovnih ustvarjalcev organizirana vsako drugo leto od 1983 dalje, ter SLIKARSKI EX-TEMPORE, s katerim skušamo v Idrijo privabiti čim več slikarjev iz vse Slovenije, ki bi s svojim videnjem in pristopi ustvarili nove likovne upodobitve našega mesta in zanimivosti.

DANILO JEREB:
V SOŽITJU TEME IN SVETLOBE,
2009, mešana tehnika na platnu, 60x80 cm. Prva nagrada na Ex-temporu Cinober09 v Idriji 2009

SLAVICA URŠIČ:
VODNJAK NA AHAC PLACU,
2008, akvarel na papirju, 70x70 cm. Diploma za odlično delo Ex-tempore Cinober08 v Idriji 2008

**NANDE RUPNIK:
NAD RUDNIKOM,**

2007, akrilna mešana tehnika na lesu, 70x70 cm. Izbrana na državno tematsko razstavo projekta JSKD: TUDI ČRNA JE BARVA

ZDRAVKA RASPET:
IDRIJA V GLINI,
2009, glinen relief na pleksi plošči, 30x40 cm

SILVESTER BAJC:
POTOK I,
2008, jajčna tempera na papirju, 46X60 cm

IVAN INTIHAR:
CERKEV SV. TROJICE, 2007, olje na platnu, 50x70 cm,
Diploma za odlično delo Ex-tempore Cinober07 v Idriji 2007

SANJA REJC:
SAULES MEITAS / SONČEVE HČERE, 2007, keramika-raku,
20x20x10 cm (premeri krogel: 3,4,6,9, cm)

GREGOR KOŽELJ:

GRAPE, 2009, akril na platnu, 60x80 cm

Priznanje mlademu ustvarjalcu, Ex-tempore Cinober09 v Idriji 2009

JANEZ POLJANEC:
VODNARKA,
2005, lipov les, višina 47 cm

ALOJZ ZIDARIČ:
ŠKAFAR, KNAP, RUDAR,
1985 patiniran mavec, višina 45 cm

STANE ŠAVELJ:
PORTRETI,
patinirana glina in mavec

IDILE NAD CERKNIM IN RAZMIŠLJANJA O NARAVI

Umik iz mestnega vrvenja, divjanja in nemira v tiho, včasih skoraj skrivnostno, kolikor toliko ohranjeno naravo je za mnoge pravi blagoslov, za druge duševni pretres. Slišal sem mestno gospo, ki je sredi šumečih samotnih cerkljanskih gozdov rekla, da tu ne bi mogla živeti, ker bi jo bilo strah miru, tišine. Takšnih ljudi ne potrebujemo v tisti tihoti, v tistem miru.

Narava se začne prebujati zgodaj, ob prvem svitu! Po drevju je vse več čivkanja, žvrgolenja, prepevanja čudovitih melodij, samospevov in ubranih simfonij, prhutanja in preletavanja pisanih in manj barvitih ptic. Ene pripravijo pravi jutranji koncert. Druge se oglašajo manj melodično, včasih skoraj odbijajoče, pa vendar v naravi niso moteče. Sonce leze nad obzorje in živahni ptiči se počasi umirjajo. Sence postajajo krajše in krajše, žarki prodirajo globlje in globlje med debela drevesa. Počasi se zbujajo vsakovrstni zaspanci, živali in živalce vseh vrst, drobne in velike, leteče, plazeče, tekajoče. Tu in tam se pretegne zaspana cvetka, potresena z jutranjo roso, ki se blesti na listih kot drobni dragulji. Na travniku se pase srnjad, ki budno pazi na svojo varnost in srnjaki še posebej na svojo izvoljenko. Po priboljšek skočijo na kak vrt, kjer se jim ponudi slasten fižol, solata in še marsikaj, ob velikem navdušenju gospodarja ali gospodinje! Pri hiši zalaja pes, morda ga vznemiri maček, ki

preteguje svoje ude. Petelin se prešerno, glasno in domišljavo postavlja pred svojim haremom, ki ga vabi na prvo zobjanje. Iz hlevov odkorakajo krave, da napolnijo lačne želodčke s svežo zeleno travo. Bik z otopelim pogledom globoko muka. Morda opozarja nase svoje ljubice, morda se samo postavlja, da ga opazijo. Na drugem koncu je bela lisa, kakor bi ostala pozabljena zaplata snega. To so ovce, ki v skupinah mulijo travo, meketajo meeee. Njihovi majhni sinčki in hčerke tekajo za mamicami in prosijo svežega mleka. Koze jim delajo družbo.

Narava je vedno bolj prebujena. Sončni žarki oblivajo Blegoš, Porezen, v daljavi Ratitovec in bohinjske gore. Na Kojci se pokažejo sredi zelenega pobočja sive skale. Tam jih je pustil sam hudič, ki je zapeljivo gledal lepo dekle. Končno se ga je usmilila pod pogojem, da mora do opoldanskega zvonjenja prinesti skale na vrh Kojce. Skoraj mu je uspelo, kar je opazilo dekle in je začelo zvoniti ob enajstih. Premagani hudič je moral pustiti skale sredi Kojce, na kraju, do kamor jih je privlekel in kjer so še danes.

Toplo sonce priključuje na plano milijone pridnih mravelj, ki si povečujejo ali obnavljajo grad iz smrekovih iglic, iščejo hrano in imajo veliko dela ter skrbi. Kakor da brez miru in načrtov begajo sem ter tja. V resnici pa natančno vedo, kaj morajo početi in kakšna naloga čaka

posameznico. Zlasti skrbno popravljajo mravljišča pomladi, če sta jim medved ali črna žolna razbrskala dom in uničila del prebivalstva. Črne žolne ne razkopavajo samo mravljišč, ampak izdolbejo marsikatero luknjo v deblo, bodisi da iščejo hrano ali si pripravljajo gnezdo. Njihovi sledovi so vidni marsikje po Cerkljanskem. V zraku brenčijo čebelnice, ki hitijo s cveta na cvet, čim bolj pisan in poln medicine je, hitreje ga opazijo. Z zamolklim nizkim basom se jim pridružijo čmrlji. Ti kosmati debeluharji obdelujejo tudi tiste cvetove, ki jih čebele s krajšim lizalom ne morejo. Posebnih preprirov med njimi ni, saj imajo čebele in čmrlji precej določeno vsak svoje delovno področje. Sem ter tja prileti kot majhno brenčeče letalo grozeči sršen. Iz same hudobije preganja s cvetov čebele, ose in druge žuželke. Ne zaveda pa se, kaj mu preti, če si v svoji predrznosti upa v čebelji panj. Marljive živalice ga dobesedno skušajo. Po zraku se prešerno in živahno spreletavajo ptički, najrazličnejših oblik, vrst in velikosti, eni pisani, kot bi šli na svatbo, drugi preprosteje oblečeni ali celo zaviti v dolgočasno črmino.

Na višjih, preglednejših točkah sedijo ujede in z ostrim pogledom iščejo žrtve. Od časa do časa mirno, skoraj brez plahutanja preletijo svoje ozemlje, bolj jadrajajo kot letajo in nenadoma strmoglavijo do plena. Pametne so postale te živali in vse pogosteje posedajo ob cestah,

Pogled na Cerkljansko kotlino. (Foto: Helena Škrli)

kjer jim avtomobili pripravijo pojedino, ki jo dobijo brez truda. Domačini različne ujede radi imenujejo kar orli, saj je slišati bolj veličastno, pa vendar povsem narobe.

Tudi v gozdu je vedno bolj živahno. Gozdni policaji – šoje preverjajo, ali je vse v redu, in se derejo s svarečim vreščecim, grdim glasom, ki se nič kaj ne poda k njihovi precej pisani obleki. Rade imajo sadje in druge sadeže, zagrižejo v jabolko ali ga odnesejo s seboj, čeprav večji del potem odvržejo. Če ostane zagrizeno jabolko na drevesu, žalostno zgnije. Še nešteto drugih ptičev se klati po gozdovih, grmičevju in travnikih okrog Cerknega. Jeseni občasno preletijo jate velikih žerjavov, ki se selijo v toplejše kraje. Vračajo se zgodaj pomladi. V zraku se glasno derejo. Obletavajo nas ali se v gozdu spretno skrivajo še drugi najrazličnejši ptiči. Nič kaj redko ni oglašanje kukavic. Pravijo, da nam slabo kaže, če ob prvem njihovem kukanju nimamo denarja s seboj. Pogosto slišimo tolčenje žoln po drevju, ko iščejo slastnega črva. Delajo po različnih taktih in sistemih, prav poseben način oglašanja imajo ob ženitvi.

Poleti se v gozdu sprostimo in uživamo ob nabiranju borovnic, jagod, malin, robid, vabijo nas različne gobe. Hlastanje po gozdnih dobrotah je postalo prava strast in malokdo se zaveda, da s tem rušimo naravno ravnovesje. Če gobo odtrgamo in je ne odrežemo, vsaj nekaj časa tam ne bo zrasla nova, morda nikoli več. Tako narobe delajo mnogi nabiralci pa tudi nepoučeni domačini. V gozdovih, v mejah, kot jim pravijo, ali na robu grmičevja uspevajo najrazličnejše gobe. Veliko jih je, če je dovolj moče, če je prava luna in če je še marsikateri če. Gobe in gobarji so pogosti na Cerkljanskem vrhu. Najbolj nevarni in brezobzirni so zahodni sosedje. Mimogrede nas v gozdu zvedavo in poredno pogleda ververica, pomaha s košatim repom, se zapodi po deblu ali skače z veje na vejo, včasih pa spusti na glavo kak pozdravček, ki ni vedno najbolj ljubezniv.

Proti opoldnevu vročina narašča in življenje se umirja. Mnoge živali počivajo ali se skrijejo pred sončnimi žarki. Nekatere ljubijo prav takšno toploto, kateri se rade nastavljajo kobilice, in tudi murni veselo cvrčijo pred svojimi luknjami. Kako zelo so živali in rastline povezane z dogajanjem v naravi! Pred leti smo opazovali, kako je ob popolnem sončnem mrku postalo mračno, skoraj temno. In glej, začeli so prepevati ptički s svojimi večernimi melodijami. Malo jih je zaneslo.

Opoldanski navidezni mir prekine zvon iz cerkva v Cerknem, Novi Oselici, Planini in drugod. Oznanja dvanajsto uro. Miran Sattler in France Stele v knjigi »Stare slovenske lipe« iz leta 1973 skoraj čustveno opisujeta bronasti zvon. Pravita, da sta s prsti bobnala po njem in je brundal kot starec z globokim basom. Božala sta ga in se spraševala, kdo je prvi odkril, da bron poje. »In kdo je bil tisti, ki se je spomnil, naj bo bron tudi zven, ki bo klical ljudi, jim oznanjal čas, veselje, žalost, nevarnost?«

V mladosti sem zagrešil občuteno pesem brez umetniške vrednosti:

*Zvonovi donijo v daljavi,
prazniku bije v pozdrav,
ko sredi snežnih planjav
se klanjajo bori sanjavi.*

*Tiho pozvanjanje belih cerkva iz dolin
se izpreminja v mogočno kipenje.
Tisoč pozdravov se druži v zvonjenje,
tisoč nadvse čudovitih odmevov planin.*

*Pravljičen mir zakrije kráse narave,
jelka odrese še enkrat si sneg,
srna beži v svoj domek čez breg,
dokler ne spoje še zadnji ptič svoje oktave.*

Zanimivo! Glas zvona je res nekaj lepega, svečanega. Če ne razbija blizu našega ušesa, se njegov glas lepo ujame z naravo. To je čisto

nekaj drugega kot hupanje avtomobilov, tuljenje siren in veliko pretirano navijanje zvočnikov z grozečo glasbo na raznih »kulturnih« prireditvah. Pravzaprav je vse to, tudi premočno zvonjenje, škodljiva zvočna polucija, na katero bo treba čim prej pomisliti in nekaj ukreniti. Prav pred takšnimi nevsječnimi stvarmi beži človek v tišino narave.

Dan se obrača, sonce je vse niže in niže, sence so daljše in daljše. Žareča obla je že nizko nad obzorjem, na nebu se v oblačkih razlijejo čudovite barve. V zahajajočem soncu tu in tam zagorijo smrekova debela v rdečih barvah. Dolgouhi zajec hiti, da si še enkrat napolni želodček. Srnjad misli enako in se na večer ponovno poda na pašo. Pregovor pravi, da ima še pes pri jedi rad mir. Tako tudi srnjak. Kar poskusite ga zmotiti med njegovim obedom. Zbežal bo, vmes pa strašno jezno, skoraj strašljivo lajal. Drugačno, malo hripavo srnjakovo lajanje je opozorilo dva dneva pred dežjem na bližajočo se spremembo vremena. Srnam in srnjakom se skoraj dostojanstveno pridružijo jeleni in košute. Oglašanje jelenov je čisto nekaj drugega kot srnjakovo lajanje, bolj zamolklo je, bolj odločno.

Življenje na videz ugaša in tudi sami si zaželimo počitka. Dejansko pa se v naravi začne novo, drugačno življenje. Na plan pridejo dnevni zaspanci, dihur, jazbec, tudi divji prašiči se odpravijo na raziskave in mimogrede prekopljejo večje površine okrog Bevkovega vrha, Lajš in drugod, da pridejo do slastne hrane – tudi to na veliko veselje domačinov! Lačna lisica se odpravlja na tatinski pohod, včasih z igrivim naraščajem vred. Zvito in tiho se plazi okrog domov. Dobro ve, kje jo čaka slastna kokoš. Tudi roparske podlasice hitro najdejo večerni obrok. Od časa do časa na Cerkljansko prikorakata medved ali medvedka, tu in tam kar z mladičem.

Noč je že in po gozdovih se zasliši čudno cviljenje in pihanje. To so sivi polhi s košatim repom, tako veliki zaspanci so, da jim Nemci pravijo kar »Siebenschläfer«, to je sedmero

zaspanci. Morda ne spijo ravno sedem mesecev, dolgo pa res. S posebnim veseljem se podijo po drevju tam, kjer obrodi žir ali kak drug sadež. Radi poiščejo zatočišče v podstrehah, senikih in hlevih. Neverjetna je usklajenost narave. Polhi čutijo, da bo v nekem letu hrane dovolj in takrat se bolj razmnožujejo.

Še in še bi lahko naštevati lepa, idilična doživetja in videnja. Zgodaj pomladi so negozdne površine po Cerkljanskem vrhu in drugod vijolične od žafrana, kot bi bile prekrte z veliko, umetniško tkano preprogo. Maja belo zacveto travniki, spremeni se barva tepiha. Na Lajšah imajo takrat praznik šmarnic. Množice se zgrinjajo in postajajo vse bolj prešerno razpoložene, kar nič kaj ne veseli tistih nekaj gamsov, ki raje uživajo svoj mir in ki so se kdo ve od kod priklatili v to, zanje ne najbolj tipično pokrajino. Poleti zacvetijo travniki v nešteti barvah, krasijo jih cvetovi najrazličnejših oblik in velikosti. Med njimi je dolga vrsta zdravilnih zelišč, ki jih ljudje vse bolj uporabljajo in jim upravičeno zaupajo marsikdaj bolj kot zdravilom, polnim kemije. Takšne lepote in pestrosti travnikov so po svetu že kar redke. Do kdaj bodo ostale pri nas? Tudi sicer je narava pri nas ponekod še kolikor toliko ohranjena, vendar z vsem nikakor ne moremo biti zadovoljni. Pa vendar, v primerjavi z mnogimi tujimi deželami je pri nas še dokaj dobro, čeprav je po izbruhu demokracije marsikje pretirana sečnja že načela gozdove. Drevje je res treba čistiti, pomladiti, vendar gre to marsikje predaleč. Tudi to je treba delati s pametjo, s poslušom, občutkom za naravo in ne misliti samo na trenutno korist in dobiček. Pred kratkim smo brali v Poletu, prilogi Dela, lepo misel: Obdrži v srcu zeleno drevo in morda bo nanj sedla ptica pevka.

Tujci nam – vsaj zaenkrat – še marsikaj zavidajo. V bregovih nad Cerknim sta se pred leti ustavila na nekajdnevnem oddihu Nizozemca. Zjutraj sta presenečena vzkliknila: »Ali pri vas še vedno tako lepo pojejo ptički?« Na žalost povsod

po svetu človek uničuje naravo in misli le na svojo korist. Ponekod poteka ta proces hitreje, drugod počasneje. Ponekod se tega še ne zavedajo ali so se začeli prepozno zavedati, da bi zavrli propad. Zadnji čas je, da so začeli resno opozarjati na spremembe v ozračju, na vse strupe in škodljive snovi, ki se dvigajo v atmosfero. Nič hudega, če pri tem glede ogrevanja ozračja precej pretiravajo ali vsaj preveč vse naptijo človeku. Vemo, da se je ozračje vedno spreminjalo, segrevalo in ohlajalo. Samo pomislimo na ledene in medledene dobe, glaciale in interglaciale, na interstadiale in stadiale. Tudi iz zgodovinskih časov poznamo spreminjanje podnebja, čeprav teh podatkov ni veliko in niso vedno zanesljivi. Toda še premalo tulimo, saj se politikov in tistih, ki so najbolj krivi za uničevanje našega planeta v raznih oblikah, nič ne prime.

V naravi se prepletajo mir in mnogi glasovi, ki tega spokoja ne motijo, ubrano se povezujejo z njim. Včasih preletita sraka ali vrana in se dereta z nič kaj prijetnim vreščanjem. Pa še to se nekako zliva z naravo. Nekje se oglašča kukavica, v soncu veselo čirikajo murni, drugod skovika sova. To ubranost narave človek marsikdaj vznemiri. Ne samo s čudnim, glasnim obnašanjem, ne samo z bučečimi motorji ali drvenjem z gorskimi kolesi, tudi smrt prihaja v ta mir. Prav neprijetno je sredi tega miru in ubranosti videti zelenega moža s puško na rami, ki preži, da bo upihnil življenje ljubki živalci. Priznajmo, da radi vidimo na krožniku košček prašička, telička, pečeno kokoš, srno ali kako drugo žival. Vendar je pri lovu nekaj drugega: tu gre za užitek, za nekakšen šport. Lovci menda skrbijo predvsem za odstrel bolnih in starih živali. Tudi to je res. Vprašamo pa se, zakaj se potem ponašajo z najlepšimi trofejami. Ali imajo samo bolni in stari jeleni najlepše rogovje? Vsekakor je v ljudeh skrita želja po ubijanju. To dokazujejo vojne, ropi in vse, kar se dnevno dogaja po cestah, domovih, celo v šolah, kjer se vedno pogosteje nasilno končujejo življenja. Ali

je človek res najbolj pokvarjena žival na svetu? Morijo tudi mnoge živali. Vendar delajo to zaradi potrebe po preživetju, v obrambo ali zaradi drugih naravnih nagonov in ne iz morebitnega veselja in uživanja.

Vse več ljudi si želi miru v naravi, želi si doživljati in živeti z naravo, sodoživljati z rastlinami in živalmi lepoto in mir. Vse več jih išče pravi mir sredi gozdov, proč od naseljenih krajev in brnečih cest. Mnogi ugledniki so siti mondenih hotelov, orokavičenih strežajev, raje se zatečejo v tiho gora, v preproste kočice, v enostavnejša prenočišča in bivališča. Prav je, da privabljammo v naravo vse več ljudi, včasih z organiziranimi množičnimi pohodi, ki se jih udeleži na desetine ali celo stotine ljudi. Nič slabega ni, če podpiramo množični turizem. Vendar pri tem ne delamo vselej prav. Ljudje so veseli, prešerni, morda imajo s seboj glasno harmoniko, da ne govorimo o obvezni pogostitvi, ki je največkrat zalita s preobilno pijačo. In na koncu ostanejo kupi smeti, vrečk, steklenic in druge navlake, morda sramežljivo skrite v grmovje. S tem se oddaljujemo od idilične narave, ki jo lahko doživimo v miru, sami ali skupaj s tistimi, ki to razumejo in si to želijo. Na žalost organizatorji takšnih množičnih prireditev pogosto samo hlastajo za denarjem, ki ga trosijo udeleženci, namesto da bi ljudi ozaveščali o pravilnem delovanju in obnašanju.

Če si zaželimo v višine, se vzpnemo na Porezen, Blegoš, Kojco, morda samo na Bevkov vrh ali kak drug hrib. Tam srečamo zopet drugačno življenje, lahko žareč rododendron, če smo tiho morda divjega petelina, ki je zašel celo v cerkljanski grb. Ta plemenita in lepa žival je vredna, da jo občudujemo. France Avčin je zapisal takole: »Veliki petelin je utripajoče srce velikega gozda. Bolj kot katera koli gozdna žival ume izpovedati usodno moč sle po ljubezni vsega živega.«

Okoli se v višinah naučijo prelepega pogleda

proti skalnim velikanom na severu ali zelenim gričem na jugu. Tudi ohlajajoč veter ali tuleča burja nas poživita. Pozimi gazimo v visoke, včasih skoraj neprehodne kupe snega, pa tudi to ima svoje čare. Že drobcene stvari nas lahko osrečijo. En sam pogled na skupine brez, katerih bela debela so ovita v svečano zelenilo. Franc Miklavčič v knjigi »Drevesa posebneži Poljanske doline« iz leta 2007 omenja vrsto brez na grebenu od Matjažka proti Novi Oselici. Kliče, naj ostanejo kot okras ob poti. V knjigi »Naše drevesne vrste« iz leta 1999 beremo, da je breza lepota med drevesi, še zlasti priljubljena med Slovenci, med katerimi velja za daleč najlepše drevo. Na Cerkljanskem brez ni toliko kot v Beli krajini, vendar vseeno polepšujejo, poživljajo robove trat in pašnikov. Pod njimi radi pogledajo na dan brezov ded ali brezovec s tankim betom in rjavim pokrivalom.

Drugod so skupine ali majhni gozdiči macesnov, svojevrstnih iglavcev, ki se pozimi slečejo. Pod njimi se nakopičijo mehke preproge iglic, po katerih menda najraje plešejo vile. Pod macesni se rojevajo slastni macesnovi gobani. Ob kmečkih domovih, cerkvah ali tudi sredi vasi so pogoste stare, častitljive lipe, ki so pri nas med najbolj spoštovanimi in čaščenimi drevesi. Menda – po ljudskem verovanju – so jih sadili tudi zato, ker naj vanje ne bi nikoli udarila strela. Pod lipo – ne sicer na Cerkljanskem – se vsako leto prijateljsko zbirajo politiki, da se pozneje skozi vse leto lahko veselo prepirajo in obdelujejo.

Narava sama je nepokvarjena, živi svoje ustaljeno življenje, ima svoja stroga pravila, svoje povezave, rojevanje, življenje in umiranje, kar velja že stoletja, tisočletja in »milionletja«. V naravi se nenehno spreminja vse, kar je ustvarila narava in kar je naredil človek. Imenitno je to izrazil potopisec, zgodovinar in glasbenik Josip Lavtižar, ko je mislil na grad Kamen pri Begunjah: »Velikokrat zamislim se na davne slavne dni, ko bile groblje so le-te zidovi še močni.« V Idrijskih razgledih smo leta 2009 že pisali, da je Filip Funke

pred dvesto leti pri organizmih ločil nastanek, prehranjevanje, rast, razmnoževanje in smrt, pri neorganskih snoveh pa samo nastanek, rast in razpad. To velja za vse, tudi za »mrtvo naravo«, kakor jo včasih nepravilno označujemo. Tudi kamnine in minerali se spreminjajo. Kakih pet stoletij pred našim štetjem je grški filozof Heraklit to povedal takole: »Kar nastaja, to prehaja, kar pričinja, to preneha. Bodi žival, bodi rastlina, bodi gora ali dolina, bodi del ali celota, bodi radost ali trpljenje.« Tako imenovana mrtva narava spremlja človeka od rojstva do groba, od krstnega do nagrobnega kamna.

Na takšne stvari je mislil tudi Ferdinand Seidl, pisec prve slovenske poljudnoznanstvene knjige z geološko vsebino. Nekoč je tam valovilo morje, kjer so sedaj dežele z gorovji. Spremenila se je torej razdelitev morja in suhe zemlje in po nekaterih fosilih sklepamo, da je bilo morje nekoč precej toplo – tako razmišlja Seidl. Na stalno spreminjanje v naravi je v svojih člankih nekajkrat opozarjal frančiškan in geolog Janez Žurga, ki je bil do konca druge svetovne vojne asistent na ljubljanski univerzi. Pravi, da je vse, kar vidimo – tudi kamni –, le bežeča trenutna slika iz zgodovine drobne kapljice v vsemirju – naše Zemlje.

Na žalost človek vedno bolj grobo posega v naravo, jo uničuje ali nasilno spreminja. Prava, nepokvarjena narava je tista tiha, usklajena, živeča po svojih zakonih. To so kraji, »kjer tišina šepeta«, kot je napisal France Avčin. Pesnica, pisateljica in skladateljica Josipina Turnograjska iz gradu Turn pri Preddvoru je to izrazila z besedami: »Zmerom lepa je narava.« In truditi se moramo, da bo takšna ostala. Koristi od tega bomo imeli vsi. Imenitno je to izrazil Milan Kučan v govoru pri Škocjanskih jamah leta 1996: »Vse, kar nam je dala narava, nam je dano po milosti narave. In nam je vse, kar nam je dano kot kulturno izročilo, dano kot izročilo rodov, ki so živeli pred nami. Zato nimamo s tem ravnati neodgovorno.«

Ana Vehar

DIJAŠKI ODNOS DO DESK GLEDALIŠKEGA ODRA

Kot dijakinja zadnjega letnika gimnazije Jurija Vege v Idriji, sem v preteklih šolskih obdobjih kar večkrat stopila v stik z gledališkim svetom in njegovimi čari. V času mojega šolanja so profesorji velikokrat prisluhnili tistim, ki smo izrazili željo po gledaliških dejavnostih. Tako je na gimnaziji več obšolskih dejavnosti svojo pozornost namenilo gledališkemu odru. Sama sem se udeležila skorajda vseh in tako spoznavala osnove in zakonitosti igranega sveta.

Bolj ko sem bila seznanjena s tem, kaj pomeni biti opazovan, tem bolj sem se poglobljala v misli, ki so se navezovale na gledalca oz. opazovalca dogajanja na odru. Med gledalci sem zaznavala različne odzive, ki so se najbolj razlikovali znotraj dijaške publike. Ta vsekakor šteje za eno izmed publik, katere pozornost je najtežje pritegniti in katere pričakovanja je zelo težko zadovoljiti. Po mojih izkušnjah sodeč dijaki do gledališča samega in njegovih akterjev ne gojijo spoštovanja. Priča sem bila marsikateremu dogodku, ki je okrepil moje mnenje, da dijakom gledališče ne predstavlja užitka in sprostitve, temveč jim je zgolj neprijetna šolska obveznost.

Dijaki, ki v dvorani poslušajo glasbo na MP3 predvajalnikih, dijaki, ki uporabljajo mobilne telefone in z njihovo svetlobo motijo druge gledalce, dijaki, ki se v dvorani glasno

prehranjujejo in embalažne odpadke z lož mečejo v parter ter med gledališko igro iz hudega dolgčasa uživajo alkoholne pijače, so zame lep primer nespoštljivega gledalca.

Zaradi majhne udeležbe na gledaliških delavnica in vedno ponavljajočega se problema, ko se ne nabere dovolj prostovoljcev za ogled gledališča, vzdihljajev trpečih posameznikov, ki so v okviru šolskega programa prisiljeni obiskati gledališče enkrat letno ter presenetljivo nepričakovanega velikega števila prijav na letni dijaški abonma v ljubljanski Drami, sem se odločila, da problem natančneje raziščem ter za mnenje povprašam same dijake.

Na pobudo profesorice sociologije Milade Švab sem se odločila, da izvedem raziskovalno nalogo v okviru Gibanja znanost mladini, s pomočjo katere bi si razjasnila mnenje dijakov, ki ga gojijo do gledališča. Pri moji odločitvi in samem izvajanju raziskave je pomembno vlogo predstavljalo tudi moje zanimanje za sociološka področja, ki je med drugim postalo eno najpomembnejših dejstev, ki usmerjajo moje nadaljne izobraževanje. Tako sem se raziskovanja odnosa dijakov do gledališkega odra lotila s sociološkega vidika.

Ker menim, da lahko na njihov odnos vpliva tudi aktivnost in pestrost kulturnega področja in

njegova zgodovina v njihovem domačem kraju, sem nekaj pozornosti namenila tudi zgodovini gledališča v domačem kraju Idrija, katere se bom dotaknila v prispevku. Odločilnega pomena je vsekakor tudi vpliv možnosti udeleženosti na gledališkem področju, ki so dijakom ponujene s strani šole, zato jih bom v nekaj besedah tudi predstavila.

Idrijsko gledališče od včeraj do danes

Mesto Idrija se je skozi zgodovino gospodarsko in kulturno razvijalo odmaknjeno od preostalih večjih centrov nekdanje habsburške monarhije. Že sama lega mesta v težko prehodnem hribovitem svetu določa odrezanost od preostalega sveta. Posebnosti nekdanjega gospodarskega in kulturnega centra so se kazale prav na vseh področjih vsakdanjega življenja prebivalcev, med drugim tudi na področju umetnosti in kulture. Žal nimamo prijemljivih virov, ki bi poročali o kulturnem dogajanju do 17. stoletja. Šele v drugi polovici 17. stol. in začetku 18. stol. je možno zaslediti poročila o pojavu prvih nemških igralskih skupin na Slovenskem. Potovali so po našem ozemlju in se ustavljale v večjih centrih, kot sta bili Ljubljana in Idrija, kjer je lep del prebivalstva predstavljala priseljena nemška gospoda. Gibanje gostujočih dramskih

skupin se je pričelo okrog leta 1662. Obstajajo domneve o tem, da so na naše ozemlje že 100 let prej čez Gorico prihajale benečanske skupine pevcev in nastopačev. Pomembno je poudariti, da kljub zametkom nacionalne zavesti, ki je bila gašena s strani močnih vladajočih slojev tuje gospode, v teh primerih še ni možno govoriti o domači gledališki dejavnosti. Celotno kulturno dogajanje je bilo v rokah tujcev, ki so si v svojem razkošju bogastva zaželeli duhovne hrane, ki jim ni bila zagotovljena z vsakodnevnimi odhodi v globine podzemlja. Na podeželje so želeli priliti vsaj delček dobrot, ki jih je gospodi drugod nudilo mesto. S tem je bila germanizacija Idrije in njene okolice le še povečana. Sicer je morala fevdalna gospoda znotraj družbenega reda v nekaterih primerih dopuščati domačo slovensko besedo, vendar ta ni imela podlage niti opore za razvoj. V tem obdobju se lahko ponašamo le z nekaterimi revnimi neuspešnimi poskusi razvoja slovenske dramske literature.

Idrijsko gledališče je bilo postavljeno v času vladavine Marije Terezije, ki sama sicer ni kazala posebne naklonjenosti tej umetnostni veji. Natančnih podatkov o tem, kdaj je bilo zgrajeno, nimamo. Na podlagi pričanj večine idrijskih zgodovinarjev je možno sklepati, da je bilo slučajno postavljeno ob gradnji mestnega žitnega skladišča - magazina, ki je bilo zgrajeno leta 1769. Nekateri viri omenjajo letnico 1770. Sezidano je bilo v baročnem stilu. Slike poročajo o razkošni notranjosti s primerno velikim odrom in ložami.

Leta 1792 se je v Idrijo priselil in se tu tudi poročil Jožef Schikanneder, ki je bil eden izmed potujočih igralcev in vodja gledališke skupine. Skupaj z domačini je pričel trikrat letno uprizarjati gledališke igrice. Po njegovi smrti je gledališka dejavnost mesta popolnoma zamrla do leta 1844, ko so že skorajda razpadlo gledališče obnovili.

Idrija se lahko ponaša s prvo postavitvijo slovenske besede na oder leta 1850 s predstavo Tat v mlinu, ki ji je sledilo kar nekaj ponovitev.

V začetku 18. stol. se tudi drugod pojavijo prve gledališke igrice in prve gledališke ustanove. Odmev prevratnih dogodkov francoske revolucije je bilo možno zaslediti v idejah našega meščanstva, ki je svoje napredne misli izražalo tudi v umetnosti. Tako dobimo Linhartovo Županovo Micko in Ta veseli dan ali Matiček se ženi, ki je bil prvič v slovenskem jeziku uprizorjen prav na idrijskem odru leta 1853. Sledila je Županova Micka in še nekatera dela slovenskih literatov. Delovanje je potekalo nemoteno do leta 1869, ko ga je rudniški ravnatelj Lipold prepovedal. Ponovna vrnitev v idrijsko gledališko življenje se je zgodila leta 1883, ko se je z dunajske dramatke šole vrnil Vincent Lapajne – Cene, pod roko katerega se je dramska dejavnost razmahnila do najvišje mere. Leta 1889 je ustanovil Dramatično društvo, ki ga je uspešno vodil do smrti.

Od takrat naprej je gledališče vodilo Dramatično društvo. Vrstili so se naslovi uspešno uprizorjenih iger in leta 1902 je ponovno možno zaslediti razmah navdušenja nad gledališčem. Na odru so se dogajala različna gostovanja društev iz drugih slovenskih gledališč. Dve leti kasneje so se selili v čitalniške prostore, saj gledališka stavba ni bila več sposobna služiti svojemu namenu. V skrajno slabem stanju je tako več let služila kot shramba rudniškega gasilnega orodja. Leta 1913 je znanemu političnemu in kulturnemu delavcu, pisatelju in dramatikumu Ganglu, ki je učil tudi na mestni realki, uspelo izboriti dovoljenje za ponovno uporabo in prenovo. Otvoritvena predstava je bila uprizorjena 14. maja 1914.

V času 1. svetovne vojne je kot opozicija meščanskemu dramatičnemu društvu delovala splošna mladinska zveza, ki je bila socialno-demokratsko usmerjeno in je uprizarjala tudi zahtevnejše drame kot Kralj na Betajnovi, Jakob Ruda in Na dnu. Nastopali so v pivnici Pri črnem orlu. Sledili so še nekateri priseljeni spodbujevalci dramske dejavnosti, ko je ta morala s prvo

svetovno vojno utoniti v zatišje. Oder gledališča je bil odstranjen in stavba je bila uporabljena kot zatočišče vojnih ujetnikov.

Povojno obdobje je zaradi tuje oblasti ponovno pomenilo boj za slovenski jezik. Šele leta 1920 je lahko slovenska beseda nastopila poleg italijanske. Viri poročajo o številnih gostovanjih tujih gledaliških društev, ki so v Idrijo zahajali celo iz Moskve in drugih oddaljenih centrov umetnosti.

Med drugo svetovno vojno se je gledališko poslopje spremenilo v skladišče, kasneje pa v konjski hlev. Za obuditev prvotne funkcije gledališke stavbe se ni zavzel nihče, kljub temu da je bilo v Idriji kar nekaj vplivnih bivših in bodočih gledališčnikov. Stavbi je grozilo rušenje, vendar ga je preprečil Zavod za spomeniško varstvo LRS. (Kasneje, leta 1952, je bila tudi njena notranjost prenovljena v kino dvorano.)

Ljudstva, lačnega slovenske besede, po kapitulaciji Italije gledališče ni uspelo pritegniti na svojo stran. V vaseh okrog Idrije so tako delovale le manjše gledališke skupine, med katerimi je bila najbolj odmevna skupina IX. korpusa.

Po osvoboditvi je v mestu ostalo le nekaj bivših članov slavnega Dramatičnega društva, ki je delovalo na revni podlagi komaj ohranjenega arhiva in pomanjkljive dramske literature. Preglavice je povzročalo tudi prizorišče izvajanje iger, saj temu namenjenega prostora v Idriji ni bilo več. Gledališka stavba je bila spremenjena v skladišče, tako je postala glavna dvorana za takšne prireditve Didičev kino v istoimenskem hotelu Nanos.

Enega izmed večjih problemov je predstavljala primerna izbira ustreznih del. Primanjkovalo je dobrih režiserjev, amaterski igralci pa so bili zaradi slabe splošne podlage nesposobni odigrati zahtevnejše drame. Tako so se posluževali preprostejših in estetsko ne tako zahtevnih krajših del. Veliko so tudi recitali in prepevali. Celotno društvo je delovalo na

precej nižjem ljudskem nivoju kot v predvojnih obdobjih. Sledilo je obdobje še večje nesreče. Člani društva so aktivno delali na svojih izbranih besedilih, katerih uprizoritve jim zaradi nepričakovanih spletov okoliščin ni uspelo izvesti. Omejeni so bili tudi z odrskim prostorom, saj je bil oder v filmski dvorani premajhen. Tako je bilo skorajda črtano tudi gostujoče gledališče. Ljubljanska drama še dolgo ni mogla na idrijski oder.

Sledilo je reševanje problema. Idrijski vplivneži so se zavzeto potegovali za postavitve nove gledališke dvorane, saj so se zavedali problematične situacije, ki mestnemu prebivalstvu ni omogočala primerne mestnega kulturnega dogajanja. V letu 1947 se je pričela prenova nekdanjega hlevskega poslopja. Tako je tri leta kasneje nastala Rudniška dvorana. Otvorjena je bila s Cankarjevo dramo *Kralj na Betajnovi*. Sledile so ji še mnoge znane in priznane drame, ki so se na odru uprizarjale z več uspešnimi ponovitvami.

V brošuri, izdani ob 200-letnici idrijskega gledališča, je v zadnjih 50-ih letih možno zaslediti uspešno delovanje različnih dramskih društev, med katerimi se najdejo tudi različne dijaške skupine, z rahlimi premori in tišino na idrijskem odru. Leta 1970 je Rudniška dvorana zadnjič doživela obnovo in do danes ostala v isti podobi.

Zadnje obdobje delovanja Dramatičnega društva, ki se bliža 120 obletnici so zaznamovale igre »Komaj do srednjih vej« in »Opalo ima vsakdo rad« pod vodstvom Jožeta Voznyja. Leta 2005 je sledila igra z naslovom *Vaja zbora Vinka Möderndorferja*, katere režiser je bil ponovno Jože Vozny. Letnica zadnje premiere idrijskih gledališčnikov seže že 5 let nazaj. Vmes oder polnijo le gostovanja ljubljanske Drame in nekaterih drugih slovenskih priznanih gledališč. V domači produkciji so bile na oder postavljene le dijaške predstave, med katerimi je bila leta 2008 uprizorjena tragedija *Vladimir* v režiji Ane Kržišnik.

Vladimir (Foto: Nina Filipič)

Na premiero so bili povabljeni vsi člani »rahlo« razpadlega Dramatičnega društva in navdušeni nad projektom in zagnanostjo dijakov napovedali ponovno združitev in obuditev idrijske gledališke dejavnosti. Leto kasneje pa je Mala gledališka šola Gimnazije Jurija Vege v dijaški zasedbi in v koprodukciji s KUD Avgust uprizorila še gledališko igro *Bejbe in Jabolka spora ali kako spoznati svojo sanjsko žensko in pri tem uničiti kraljestvo*.

Ponovno se soočamo s problemom dvorane. Dvorana je v zelo slabem stanju in že skorajda črni ugled celotnega mesta. Cela Slovenija se boji gostovanj v idrijski Rudniški dvorani, saj se širijo govornice o groznem mrazu in prepihu na odru. Marsikdo se spotakne ob nove odrske zavese, ki so bile izbrane v škrlatno rdeči barvi, kar otežuje snovanje odrske scene.

Prvotna gledališka stavba že skorajda več kot pol desetletja sameva v prahu in je obujena le ob posebnih priložnostih, kot so festivali in različne prireditve v okviru drugih kulturnih organizacij in

društev v Idriji. Filmska in gledališka kultura imata v Idriji težke pogoje za razvoj. Večina idrijskih umetnikov deluje izven Idrije in se le redkokdaj vrača nazaj, čeprav so v zadnjem času nekatera kulturna društva ponovno pričela obujati dogajanje na idrijski sceni.

Občani so s strani trenutnega župana občine Idrija Bojana Severja deležni obljube, ki narekuje zaprtje Rudniške dvorane in obnovo dvorane Filmskega gledališča v centru mesta. Upajmo na uresničitev.

Gledališke dejavnosti na Gimnaziji Jurija Vege Idrija

V sledečem delu prispevka se bom dotaknila možnosti udejstvovanja dijakov na gledališkem področju na Gimnaziji Jurija Vege. Profesorica Maje Justin Jerman kar nekaj časa posveti organizaciji prostovoljnih odhodov v ljubljansko Dramo in Malo dramo. Kar tri gledališke aktivnosti, ki se jih udeležujejo sicer vedno isti dijaki in ponovna obuditev udeležbe idrijskih dijakov na Dijaškem abonmaju v Drami so vsekakor pomembna dejstva, ki pričajo o zanimanju dijakov za to področje.

Obvezni in izbirni ogledi gledaliških predstav

Maja Justin Jerman, prof. slovenščine na GJV pravi: »Naš cilj je, da v vsakem letniku obiščemo po eno obvezno predstavo na leto, pri čemer želimo zadostiti vsem dramskim vrstam in različnim gledališkim hišam. Pri izbirnih ponavadi poslušamo priporočila oz. predloge dijakov, če se to le da, sicer jih organiziramo glede na razpoložljiv čas, ki nam ostane. Letos je bil omogočen en sam obisk Male drame v Ljubljani in odziv dijakov je bil tako slab, da sem kar izgubila voljo.«

Gledališka predstava *Bejbe*
(Foto: Borut Hvalec)

Mala gledališka šola, dramska dejavnost Ane Kržišnik

Mala gledališka šola je za dijake Gimnazije Jurija Vege Idrija priložnost, da se izobražujejo na področju uprizoritvenih umetnosti, predvsem v gledališkem mediju. Glavni namen Male gledališke šole je gradnja ustvarjalne dijaške sredine, avtonomne in svobodne cone, v kateri imajo dijaki možnost prostega izražanja in učenja javnega nastopanja.

Pod vodstvom mentorice Ane Kržišnik je ekipa dvanajstih dijakov spoznavala zakonitosti gledališča. Celo šolsko leto 2007/08 je delala na tragediji Vladimir, ki jo je konec aprila uprizorila na odru Rudniške dvorane, kasneje še na 13. srečanju šolskih gledaliških skupin v okviru projekta Mladi ob meji in na poletnem festivalu Dobimo se pred Škucem. V šolskem letu 2008/09 je spremenjena zasedba pod istim vodstvom v koprodukciji s KUD Avgust na oder Mestne kavarne v Idriji postavila gledališko igro, ameriško komedijo z naslovom *Bejbe*, katero so v idrijskem okolju odigrali kar enajstkrat. Med drugim so jo

Bejbe. Uprizoritev na festivalu Vizije v Novi Gorici
(Foto: Borut Hvalec)

uprizorili tudi v Cankarjevem domu na festivalu Transgeneracije in v novogoriškem gledališču na festivalu Vizije. V šolskem letu 2009/2010 pa so v veliko večji zasedbi akterjev v Rudniški dvorani na oder postavili komedijo z naslovom *Jabolko spora ali kako spoznati svojo sanjsko žensko in pri tem uničiti kraljestvo*, s katero so poželi kar nekaj pozitivnih kritik.

Gledališki atelje Jaše Koceli in Yulie Roschina

Osrednje teme na vajah, ki so potekale enkrat tedensko, so fizična in psihična priprava igralca za delo na odru, relaksacija, prisotnost na odru, pozornost in zbranost, samopočutje, uporaba arhetipskih človeških gest, uporaba telesnih centrov, improvizacije, razgradnja in analiza osnovne enote gledališke predstave – prizora, oblikovanje prizorov, realizem, občutek za resnično, gib kot izrazno sredstvo, zaupanje vase in v igralske kolege, stik med partnerjema, gojenje občutka za lahkoto, imaginacija in substitucija kot osnovni sredstvi doživljanja, podajanje osebnih zgodb – iskrenost izpovedi, akcija kot izvor dejanj.

Delo v ateljeju pod vodstvom Jaše Koceli ni bilo usmerjeno na rezultat, ampak na proces dela, na smiselne in uporabne tehnike, ki jih dijaki lahko uporabijo pri vsaki vrsti javnega nastopanja in tudi za širše opazovanje in razmišljanje o vsakdanjih življenjskih dogodkih, rutinah, odnosih in pojavih.

Delo celotnega šolskega leta so zaključili s produkcijo celotnega dela in atelje nadaljevali v prenovljeni zasedbi z novo mentorico Yulio Roschino, ki je žal po prvih treh mesecih delovanja razpadel zaradi premajhne udeležbe dijakov.

ŠILA - Šolska improvizacijska liga

Na naši šoli že več let deluje ekipa dijakov (Eastmeday, še prej Kešpice), ki se podaja v vode improvizacijskega teatra. Na podlagi vnaprej določenih disciplin se improvizatorji s pomočjo mentorice Maše Pfeifer pripravljajo na impro tekme, ki potekajo v Ljubljani v KUD-u France Prešeren v Trnovem. Na impro tekmi se dve ekipi iz različnih gimnazij pomerita v spretnosti

*Predstava Jabolko spora ali kako spoznati svojo sanjsko žensko in pri tem uničiti kraljestvo
(Foto: Robert Zabukovec)*

gibanja, govora in splošne iznajdljivosti v situaciji, v katero te s predlogi postavi sama publika, ki igra vlogo navijačev. Po odigrani disciplini prepričano ali razočarano občinstvo ocenjuje uspešnost izvedenosti naloge s ploskanje, svojo oceno pristavijo tudi sodniki. Na ŠILO bi lahko gledali kot na neke vrste gledališki šport. Tu imaš ekipe, trenerje (mentorje), sodnike, navijače, več kot 50 različnih disciplin (gibalne, govorne, ...).

Prelivanje dogajanja na odru med občinstvo in obratno ima poseben čar in ustvarja sproščeno ozračje, v katerem se rojevajo mlade in odmevne ideje, ki največkrat zazvenijo na svoj humoren način. Improvizatorji razvijajo posebne sposobnosti, ki jih vsakdo izmed nas potrebuje v vsakdanjem življenju, saj je samo življenje le ena velika improvizacija.

Dodatne možnosti ogleda gledaliških iger

Nekatere gledališke predstave so organizirane izključno za dijake. Ponavadi jih organizirajo v idrijski Rudniški dvorani ob praznikih. Sem spadajo tudi uprizoritev gledaliških iger Vladimir

(kot končni produkt gledališke dejavnosti) in Bejbe ter produkcije dela gledališkega ateljeja.

Raziskava

Izvedba raziskave

Raziskavo sem na Gimnaziji Jurija Vege izvedla v šolskem letu 2008/09 v razredih 3. letnika. V anketi je sodelovalo 59 dijakov, od tega so bile tri ankete neveljavne. Med anketiranci, ki so oddali veljavne vprašalnike, je bilo 54% predstavnikov ženskega spola in 46% predstavnikov moškega spola. Dijaki so bili seznanjeni z anonimnostjo vprašalnikov in zaproseni, da pri vsakem vprašanju obkrožijo samo en odgovor. Že ob uvodni predstavitvi razloga mojega obiska je bilo možno zaslediti negativno ozračje v učilnici. Večini dijakov je bilo reševanje ankete odveč, tudi kasneje je ob analizi sem zasledila veliko neresnosti. Iz raziskave sem morala izključiti 4 vprašalnike, saj bi lahko mojo raziskavo pripeljali do napačnih zaključkov. Obkroževali so po več odgovorov, dopisovali neprimerne komentarje, ...

*Delo v okviru Gledališkega ateljeja Jaše Koceli
(Foto: Jaša Koceli)*

Hipoteze in povzetek analize raziskave

Hipoteza: Dijaki, ki jih na splošno bolj zanimajo družboslovna področja, se rajši udeležujejo gledaliških dogodkov, kot dijaki, ki prisegajo na naravoslovne smeri.

V raziskavi je sodelovalo 57 dijakov, med katerimi jih je več kot pol (58%) družboslovcev in 42% naravoslovcev.

Na vprašanje, ali gledališče obiskujejo le v okviru šole ali tudi v svojem prostem času, je 64% družboslovnih dijakov odgovorilo, da gledališče obiskujejo tudi v svojem prostem času, medtem ko je 67% naravoslovno usmerjenih dijakov odgovorilo, da gledališče obiskujejo le v organizaciji šole. Iz tega sledi, da v prostem času gledališče obiskuje več družboslovno naravnanih dijakov.

Na vprašanje, kaj jim predstavljajo šolski obiski gledališč, so lahko dijaki odgovorili z že danimi možnostmi. Izbirali so med: »Gledališče mi pomeni sprostitve in užitek/le obvezo/muko/drugo.« Odgovori med družboslovno in naravoslovno usmerjenimi dijaki se niso močno

razlikovali. Večinski del družboslovnih dijakov, ki so za odgovor izbrali »sprostitve in užitek, je bil enak odstotku družboslovcev, ki so obkročili odgovor »muko«. Iz tega sledi ugotovitev, da so si mnenja v vrstah družboslovnih dijakov močno kontrastna. Največ naravoslovcev se je odločilo za odgovor »le obvezo«. Iz analize odgovorov lahko zaključimo, da se mnenja razlikujejo med družboslovci in naravoslovci in prav tako tudi znotraj obeh teh dveh skupin.

V vprašalniku je sledilo vprašanje: »Kaj te najprej zanima o gledališki predstavi, katere se moraš v okviru pouka obvezno udeležiti?« Dijaki so izbirali med sledečimi odgovori: cena gledališke karte/čas trajanja/vsebina in žanr/ ali se odvija med poukom ali v popoldanskem (prostem) času/igralska zasedba/drugo. Družboslovce zanimata vsebina in žanr ter čas trajanja, medtem ko naravoslovne dijake zanima cena gledališke karte in dejstvo, ali se predstava odvija med poukom ali v popoldanskem (prostem) času.

Na vprašanje, ali se udeležujejo obšolskih gledaliških dejavnosti, je 24% družboslovno usmerjenih dijakov odgovorilo pritrdilno. V vrstah naravoslovcev je »da« obkročilo le 4 % dijakov.

V naslednji točki me je zanimalo, če se dijaki udeležujejo »izbirnega« gledališča. 52 % družboslovcev je odgovorilo, da se ga udeležujejo. Večina naravoslovcev (58 %) je odgovorilo, da se ga ne udeležujejo. Iz tega sklepamo, da se dodatnih neobveznih obiskov v organizaciji šole bolj udeležujejo družboslovni dijaki.

Dijaki, ki so na prejšnje vprašanje odgovorili nikalno, so odgovarjali na sledeče vprašanje, ki se je nanašalo na razlog njihovega neizrabljanja možnosti »izbirnega« gledališča. Anketiranci so lahko izbirali med sledečimi razlogi: moti me prisotnost profesorjev/motijo me neustrezni termini/problem prevoza – sem vozač iz okolice Idrije /vsebina izbirnih predstav me ne

pritegne/cena gledaliških kart in avtobusnega prevoza je previsoka/drugo. Prvega ponujenega odgovora »moti me prisotnost profesorjev« po mojem presenečenju ni obkročil nihče, kljub temu da sem med dijaki kar nekajkrat slišala pritoževanje nad tem dejstvom. Zanimivo je, da družboslovne dijake najbolj moti vsebina izbirnega gledališča, saj jo lahko predlagajo sami. Prisotnost profesorjev jih ne moti. Največji problem predstavljajo termini sredi delovnega tedna (Nad tem se pritožujejo predvsem naravoslovni dijaki). V obeh skupinah je najmanjši problem prevoza, čeprav je kar nekaj dijakov naše šole vozačev.

Po analizi pridobljenih podatkov sem opazila, da izrazitih razlik v odnosu do gledališča med družboslovno in naravoslovno naravnanimi dijaki ni, čeprav je možno razbrati, da so družboslovni dijaki aktivnejši na tem področju. Bolj se udeležujejo izbirnega gledališča, obiskujejo ga tudi izven šolske organizacije in aktivno sodelujejo v šolskih dejavnostih s tega področja.

Pri polovici analiziranih vprašanj mnenja in odgovori ne odstopajo glede na usmerjenost dijaka. Vseeno lahko trdim, da je moja hipoteza potrjena. Družboslovni dijaki so na gledališkem področju aktivnejši od naravoslovnih.

Hipoteza: Dijaki, ki prihajajo iz družin, ki se kulturno udeležujejo in obiskujejo gledališče, gojijo več zanimanja za to umetnostno področje.

Analize zgornje hipoteze, sem se lotila tako, da sem dijake razdelila v tri skupine glede na njihovo zanimanje za gledališko področje in uveljavljanje znotraj le tega.

Skupine dijakov glede na zanimanje za gledališko dejavnost

- Dijaki, ki so pogosto aktivni v svetu gledališča: gledališče obiskujejo tudi v prostem času, udeležujejo se izbirnega gledališča, lahko

tudi sodelujejo v gledaliških aktivnostih organiziranih na šoli.

- Dijaki, ki se redko udeležujejo na področju gledališča: skupina dijakov, ki večinoma obiskuje gledališče le znotraj šolske ustanove, redki obiskujejo gledališče tudi v prostem času, med njimi so izjeme, ki obiskujejo izbirno gledališče, ne obiskujejo gledaliških dejavnosti.
- Dijaki, ki nikoli niso aktivni na gledališkem področju in se ne udeležujejo v tej umetnostni smeri: gledališče obiskujejo samo znotraj organizacije šole, izbirne gledališke vsebine jih ne zanimajo, v šolskih gledaliških dejavnostih ne sodelujejo.

Prvo vprašanje se je nanašalo na dejstvo, s kom največkrat obiskujejo gledališče v svojem prostem času. Ponujeni so bili sledeči odgovori: z družino/s prijatelji/vrstniki/sam/ga sploh ne. Na podlagi tega vprašanja sem želela izvedeti, koliko dijakov gledališče obiskuje skupaj z družino. Večina najbolj aktivnih dijakov se v gledališče odpravlja skupaj z vrstniki. Največji delež dijakov, ki gledališče obiskujejo skupaj z družino, predstavljajo dijaki, ki so bili po zgoraj navedenih kriterijih uvrščeni v skupino Redko. Dijaki, ki za to področje ne kažejo posebnega interesa, večinoma gledališča sploh ne obiskujejo. Če že, predvsem v spremstvu prijateljev, ne pa družine. Torej bi lahko sklepali, da sama družina nima velikega vpliva na obiskovanje gledališča v prostem času dijakov, saj ga večina obiskuje v spremstvu prijateljev/vrstnikov.

V naslednji točki vprašalnika sem želela izvedeti, koliko dijakov izhaja iz družin, kjer se obiski gledališča dogajajo pogosto/redko/nikoli. Dijaki, ki so aktivni na gledaliških področjih, večinoma izhajajo iz družin, v katerih se obiski gledališča dogajajo redko in pogosto. Med njimi je kar lep delež aktivnih dijakov, ki izhajajo iz družin, ki sploh nikoli ne oblikujejo

gledališča. Dijaki, ki so bili uvrščeni v skupino Redko, večinoma izhajajo iz družin, ki gledališče obiskujejo le redko. Kar 33% skupaj z družino gledališča sploh ne obišče. Dijaki, ki do tega področja ne gojijo posebnega interesa, izhajajo iz družin, ki gledališča skupaj ne obiskujejo ali ga le redko. V tem primeru bi lahko rekli, da je opazen vpliv družine na dijakov odnos do gledališča.

Zadnje vprašanje, ki se je nanašalo na 2. hipotezo moje raziskave, je spraševalo po tem, če se v družini, iz katere dijak izhaja, o kulturnem dogajanju pogovarjajo pogosto/redko/nikoli. Aktivni dijaki izhajajo iz družin, v katerih se o kulturnem dogajanju večinoma pogosto ali redko pogovarjajo. Le nekaj (5%) je takih, ki so iz družin, ki se o tem nikoli ne pogovarjajo. V skupini Redko je kar nekaj dijakov, ki izhajajo iz družin, ki teme pogovorov usmerjajo na kulturno dogajanje v njihovem okolju. Več je takih, ki so iz družin, ki se o tem nikoli ne pogovarjajo, kot iz družin, ki bi se o tem pogovarjale pogosto. Neaktivni dijaki večinoma prihajajo iz družin, ki se o tem pogovarjajo redko, nekaj (24%) jih je tudi iz družin, ki se o tem sploh ne pogovarjajo. V tem primeru je možno zaslediti vpliv družine na dijakov odnos do gledališča.

Na podlagi analize je mogoče sklepati o odvisnosti dijakove zainteresiranosti in aktivnosti od družinskih vrednot in navad. Aktivni dijaki ponavadi izhajajo iz družin, ki se ravno tako udeležujejo gledaliških iger in se na splošno pogosto pogovarjajo o kulturnem dogajanju. Dijaki, ki izhajajo iz družin, ki se o tem ne pogovarjajo veliko in gledališča ne obiskujejo pogosto ali ga sploh ne, so uvrščeni v skupine Redko in Nikoli. Kar pomeni, da spadajo med dijake, ki temu področju ne posvečajo večje pozornosti. Torej lahko rečem, da je druga hipoteza moje raziskave potrjena.

Hipoteza: Spol dijaka na zainteresiranost in udeleževanje na teh področjih ne vpliva. Vpliva na

okus pri izbiri žanra igre.

46 % anketirancev je predstavljal moški spol, 54 % pa ženski spol. Skozi analizo bom skušala ugotoviti, če so v odnosu do gledališča opazne razlike glede na spol. Pri analizi odgovorov sem vprašanja razdelila na dva sklopa. V prvem sklopu so vprašanja, ki se navezujejo na prvi del hipoteze. Odgovori dijakov na vprašanja iz drugega sklopa bodo pripomogla k potrditvi ali ovržbi drugega dela hipoteze.

1. sklop vprašanj

Na vprašanje, ali gledališče obiskujejo samo v organizaciji šole ali to počnejo tudi v prostem času, je 58 % predstavnic ženskega spola odgovorilo, da gledališče obiskujejo tudi v svojem prostem času. Večina predstavnikov moškega spola (58 %) je odgovorilo, da gledališče obiskujejo samo, ko odhod v gledališče organizira šola.

Sledeče vprašanje je spraševalo po tem, kaj dijakom predstavljajo šolski obiski gledališča. Možni odgovori, ki so jih lahko obkroževali dijaki, so bili: sprostitvev in užitek/le obvezo/muko/drugo. Sprejemanje in dožemanje gledališča se glede na spol ni izrazito razlikovalo. Oba spola v gledališču večinoma vidita sprostitvev in užitek, čeprav se kar lep delež moškega spola nagiba k odgovoru »muko«.

Na vprašanje »Kaj te najprej zanima o gledališki predstavi, katere se moraš v okviru pouka obvezno udeležiti?« so dijaki lahko izbirali med sledečimi odgovori: cena gledališke karte/ čas trajanja/vsebina in žanr/ali se odvija med poukom ali v popoldanskem (prostem) času/ igralska zasedba/drugo. Tako ženski kot moški spol se najprej pozanima o vsebini in žanru predstave, ki si jo bo moral v okviru pouka gimnazije ogledati. Poleg tega se predstavniki moškega spola povprašajo tudi po času trajanja gledališke predstave.

V nadaljevanju raziskave me je zanimalo, koliko dijakinj in koliko dijakov aktivno sodeluje v gledaliških aktivnostih, ki v organizaciji gimnazije potekajo v popoldanskem času. Razlika v odgovorih anketirancev moškega in ženskega spola je zanemarljiva. Pritrdilno je odgovorilo 16 % predstavnic ženskega spola in 15 % predstavnikov moškega spola.

Na vprašanje, ki se je navezovalo na obiskovanje/udeležbo »izbirnega« gledališča, je 55 % predstavnic ženskega spola odgovorilo pritrdilno (se ga udeležujejo). 62 % predstavnikov moškega spola se »izbirnega« gledališča ne udeležuje.

V naslednji točki raziskave me je zanimalo, kolikokrat letno dijaki obiskujejo gledališče v svojem prostem času. Dijakom so bili ponujeni sledeči odgovori: 1 – 2-krat letno/3 – 5-krat letno/ večkrat letno/ga sploh ne. Izrazitejših razlik v številu obiskov gledališča v prostem času med spoloma ni bilo možno zaslediti, čeprav je raziskava pokazala, da predstavnice ženskega spola številčno prevladujejo pri odgovoru »3-krat letno«, moški predstavniki prednjačijo z odgovorom »ga sploh ne« (obiskujem).

Dijakinje gledališče pogosteje obiskujejo tudi v prostem času in večkrat letno kot dijaki, ki ga izven šolske organizacije obiskujejo redkeje ali sploh ne. Tudi izbirnega gledališča se udeleži več dijakinj kot dijakov. Vendar ni možno zaslediti razlik v dožemanju in sprejemanju gledališča. Edina razlika je le v tem, da so dekleta aktivnejša na omenjenem področju.

2. sklop vprašanj

Vprašanje, ki je potrdilo ali ovrglo drugi del 3. hipoteze, je dijake spraševalo po žanru gledaliških predstav, ki si jih najrajši ogledajo. Dijaki so imeli na razpolago sledeče odgovore: »Rajši se udeležim gledališke predstave s komično vsebino/z ljubezensko vsebino/s tragično vsebino/z zgodovinsko vsebino/drugo.«

V odgovorih ni bilo možno zaslediti večjih razlik v izbiri priljubljenih žanrov gledaliških predstav. Oba spola se najbolj navdušujeta nad predstavami s komično vsebino, sledijo jim tiste s tragično vsebino. Zanimivo je, da se za gledališke predstave z ljubezensko vsebino zanima le nekaj predstavnikov moškega spola.

Torej lahko prvi del hipoteze (Spol dijaka na zainteresiranost in udejstvovanje na teh področjih ne vpliva) ovržem, saj je odnos dijaka do gledališča očitno pogojen glede na spol. Drugi del hipoteze (Spol vpliva na okus pri izbiri žanra igre) se ne sklada z rezultati raziskave, kajti spol ne vpliva na izbiro dijakov, ki se tiče priljubljenega žanra oz. zvrsti gledališke predstave.

Zaključek

Skozi celotno raziskovalno nalogo je bilo na podlagi pridobljenih podatkov možno opaziti, da se kljub temu, da skorajda vsem dijakom gledališče predstavlja sprostitev in užitek, večina dijakov ne zanima za to področje. Večji del dijakov gledališče povsem ignorira in obiskuje le tiste gledališke igre, ki so na seznamu šolskih obveznosti. Med njimi je kar nekaj dijakov, ki se z gledališčem ubadajo tudi v prostem času. Obiskujejo izbirne gledališke vsebine, ki jim jih ponuja šola in se večinoma skupaj s prijatelji ali družino odpravljajo v gledališče tudi v »samorežiji«, izven šolske organizacije. Kar zadovoljivo velika peščica je na tem področju aktivna tudi v tem smislu, da sodelujejo v gledaliških dejavnostih, organiziranih na šoli.

Na dijakov odnos do gledališča vsekakor vpliva njegova splošna nagnjenost k družboslovnim ali naravoslovnim področjem. Tudi sama družina ima kar nekaj vpliva na svoje otroke in oblikovanje njihovega odnosa, ki ga gojijo do gledaliških umetnostnih stvaritev. Zainteresiranost za gledališče prevladuje pri ženskem spolu, tako lahko zaključim, da je odnos do gledališča tudi spolno pogojen. Pri okusu

izbiranja žanra gledališke igre spol ne igra vloge.

Izdelava same naloge mi je bila, kljub primanjkanju časa, v velik užitek. Med raziskavo so se mi odpirala različna vprašanja, na katero sem tekom izvedbe analize dobila odgovore. Zanimivo je bilo spremljati mnenja dijakov o področju, za katerega lahko rečem, da ga kar dobro poznam. Nekatera moja stališča so bila potrjena. Nekateri zaključki so bili predvideni že prej in tako samo še potrjeni. Bilo je pa kar nekaj odstopanj, ki jih nisem pričakovala. V določenih primerih sem bila pozitivno presenečena, saj sem tako ovrгла marsikatero negativno mnenje o dijaškem odnosu do gledališča. Na začetku sem bila v vseh pogledih na njihov odnos rahlo črnogleda, saj sem skozi lastne izkušnje opažala splošni odpor do gledališke smeri. Raziskava je potrdila moje napačno subjektivno posploševanje. Na podlagi glasnih posameznikov sem označila celotno generacijo. Res je, da je veliko dijakov, ki jih to področje ne zanima (kar je povsem sprejemljivo), a po njihovem mnenju vseeno do gledališča gojijo primeren odnos. Resnično redki so bili dijaki, ki so skozi rešitve vprašalnika pokazali nespoštovanje in odpor do odra.

Kljub zamudnemu zbiranju in analiziranju podatkov, mi je poglobljanje v izbrano temo predstavljalo sprostitev. S samo zgodovino gledališča v domačem kraju prej nisem bila posebej seznanjena. Seveda sem se zavedala nekaterih okvirnih dejstev o gledališkem dogajanju, a si nisem predstavljala, da je zgodovina gledališča našega majhnega mesta tako pestra. Presenečena sem bila nad aktivnostjo meščanov in njihovem delovanjem na tem področju. Oprijemajoča se na trenutno gledališko situacijo na odru Rudniške dvorane, sem bila prepričana, da smo se tudi skozi zgodovinska obdobja srečevali s podobnim s tišino preplavljenim odrskim stanjem. Vendar ne. Tudi v najtežjih obdobjih so obstajali vztrajni posamezniki, ki so rojevali umetnost na majhnih odrih.

Opombe

- Zgodovina povzeta po:
 - Pavšič, Tomaž (1970). Ob 200-letnici Idrijskega gledališča: Prvo srečanje pionirskih gledaliških skupin Slovenije. Idrija: odbor za I. srečanje pionirskih gledaliških skupin Slovenije.
 - Ob prenovi 1987: Prva gledališka stavba na Slovenskem (1987). Idrija: Krajevna skupnost Idrija.
 - Bazovičar, Ivica: Idrija in njena gledališka preteklost. V: Idrijskih razgledih, št. 3 (1956), str. 118-122.
 - Bazovičar, Ivica: Idrija in njena gledališka preteklost (nadaljevanje in konec). V: Idrijskih razgledih, št. 4 (1956), str. 169-174.
 - Viler, Darko: Dramatično društvo Idrija. V: Komunitator, letnik 1 (2001), št. 1.
- Komentar gospe profesorice na Gimnaziji Jurija Vege za slovenščino Maje Justin Jerman, ki organizira izbirne/prostovoljne odhode v ljubljanska gledališča.
- Povzeto po gledališkem listu. Vladimir, MGS in gledališki atelje, A. Kržišnik, J. Koceli (2008). Gimnazija Jurija Vege Idrija.

Viri in literatura

- Bazovičar, Ivica, 1958: Idrija in njena gledališka preteklost. Idrijski razgledi, št. 3 (1956), str. 118-122.
- Bazovičar, Ivica, 1956: Idrija in njena gledališka preteklost (nadaljevanje in konec). Idrijski razgledi, št. 4 (1956), str. 169-174.
- MGS, gledališki atelje GIM Jurija Vege, Kržišnik Ana, Koceli Jaša, 2008: Vladimir, gledališki list in predstavitev dela. Idrija: Gimnazija Jurija Vege
- Ob prenovi 1987: Prva gledališka stavba na Slovenskem (1987). Idrija: Krajevna skupnost Idrija.
- Pavšič, Tomaž, 1970: Ob 200-letnici Idrijskega gledališča: Prvo srečanje pionirskih gledaliških skupin Slovenije. Idrija: odbor za I. srečanje pionirskih gledaliških skupin Slovenije.
- Viler, Darko, 2001: Dramatično društvo Idrija. Komunitator. Št. 1, 2001.
- <http://sl.wikipedia.org/wiki/Gledali%C5%A1%C4%8De> (19. 4. 2009)
- <http://mgsidrija.blogspot.si/> (15. 4. 2009)
- <http://www.sila-impro.org/> (15. 4. 2009)

Anton Zelenc

ČRPALKA KLEY

UVOD

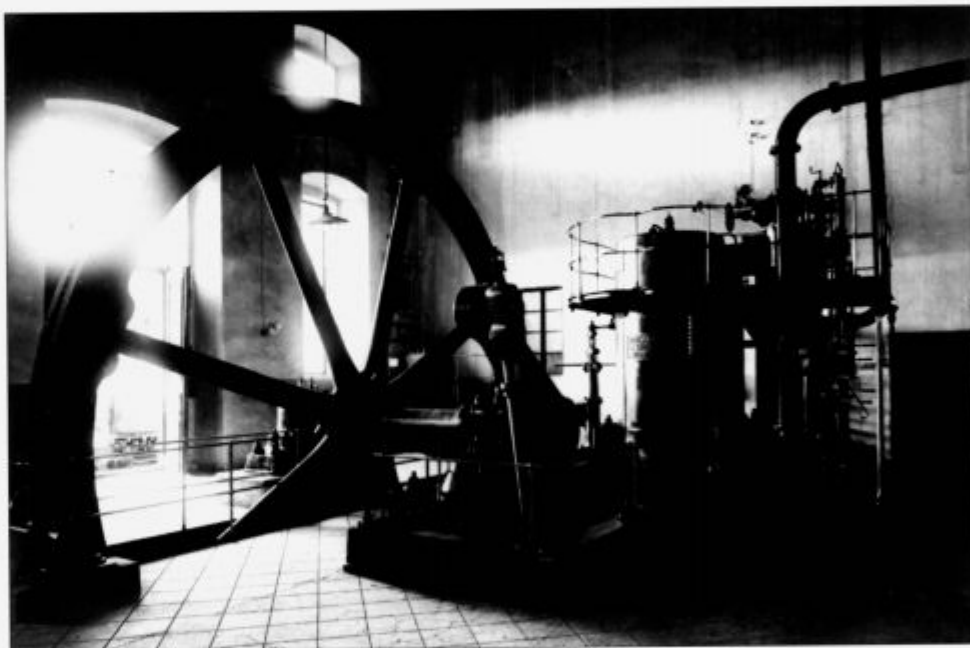
Iдриjski rudnik, drugi najstarejši in največji rudnik živega srebra na svetu, je spadal med vodilna evropska podjetja. Izjemno živosrebrovo bogastvo je bilo v vseh obdobjih znatni vir državnega dohodka. Zaradi takšnega poslovnega pomena so vse najnovejše izume in konstrukcijske rešitve, ki so bile tudi plod znanja domačih strokovnjakov, s pridom uporabljali pri gradnji najsodobnejših strojev in naprav ter izpopolnjevanju tehnoloških postopkov. Rudnik je s številnimi zunanjimi obrati, ki so bili postavljeni v mestu, do konca prve svetovne vojne spadal med tehnično najboljše opremljene rudnike v Evropi.

ZGODOVINSKA OCENA

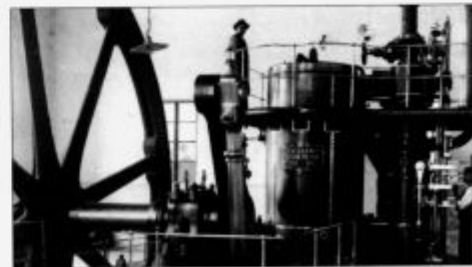
- Črpalka Kley je največji ohranjen stroj idrijskega rudnika živega srebra, največji ohranjen parni stroj v Sloveniji in verjetno tudi v Evropi.
- Izmed 50 do takrat postavljenih tovrstnih strojev sta imela samo dva balansir narejen spodaj.
- Črpalka Kley predstavlja srednjeevropsko strojogradnjo ob koncu 19. stoletja in ima zato širši pomen.

ZGODOVINSKI ORIS

Dviganje in črpanje jamske vode zavzema v

Črpalka v času delovanja

zgodovini tehnike, še posebno pa v rudarstvu, nadvse elitno mesto. Voda je na površju služila za pogon rudniških strojev za dviganje in črpanje vode, strojev za izpiranje in drobljenje rude ter za pogon kovaških kladiv in mehov, žag in mlinov, hkrati pa je ogrožala delo v jami, zato jo je bilo potrebno stalno odstranjevati.

Rudnik živega srebra Idrija ima bogato tradicijo pri nabavi in postavitvi parnih strojev, saj je bil na Slovenskem med prvimi. Prvi parni stroj je pričel obratovati leta 1818 v Trstu, leta 1835 pa v Ljubljani v rafineriji sladkorja – cukrarni.

V idrijskem rudniku so 30. septembra 1837 nastale težave zaradi povečane količine jamske vode. Zato so na Dunaju nabavili dva parna stroja. Prvega so postavili na Jožefovem jašku leta 1837, leto kasneje pa še na Terezijinem jašku.

Do leta 1885 so v idrijskem rudniku delovale tri kamšti – črpalke na vodni pogon, in sicer pri jaških Jožef, Barbara in Terezija. Vse tri črpalke so imele zmogljivost 1050 l/min jamske vode, stalnega dotoka v jamo pa je bilo 728 l/min. Zaradi povečane proizvodnje se je jama širila, zato je bilo pričakovati tudi večji dotok vode. Potrebno je bilo povečati zmogljivost črpalk. Vodne energije je bilo le za pogon obstoječih strojev, elektrika pa se je šele uveljavljala. Rudniška uprava se je odločila za postavitev parne črpalke v stavbi Franciškovega jaška (Franzisci Schacht), ki nosi ime po cesarju Francu II., ki je bil od leta 1792 do 1806 rimsko-nemški cesar, potem pa je kot Franc I. zasedel avstrijski prestol.

Odločitvi za nakup parne črpalke je botroval še nenaden vdor jamske vode maja 1885, ko je na XI. obzorju (takrat Franciškovem polju) Jožefovega jaška vdrlo še dodatnih 538 l vode na minuto. Dotok je bil torej večji kot zmogljivost črpalk. Vodo so odvajali celo z izvoznimi stroji, kar pa po tehnični in finančni plati ni bilo primerno.

Postavitev nove črpalke v Franciškovem jašku je seveda zahtevala več časa. Jašek je bilo potrebno še regulirati in betonirati, postaviti

strojnico in montirati pogonski stroj in črpalke. Ta dela so zahtevala deset let. V tem prehodnem obdobju so na tedaj najglobljem XI. obzorju v Jožefovem jašku postavili črpalke s parnim pogonom.

Tehnični podatki črpalke:

- horizontalni dvovaljni Compound parni batni stroj
- proizvajalec Breifeld, Daněk&Co., Praga
- leto izdelave 1886
- krmiljenje pare po sistemu Mayer
- kondenzacijski parni stroj, para je dotekala s površine
- moč 89,484 kW (120 KM)
- premer visokotlačnega valja 500 mm
- premer nizkotlačnega valja 700 mm
- gib bata 700 mm
- črpalke s štirimi bati Plunger premera 110 mm, gibi batov 700 mm
- število vrtljajev 40 do 60 min⁻¹
- zmogljivost 0,8 do 1,4 m³/min načrpane vode na površje

OPIS POGONSKEGA STROJA IN ČRPALKE KLEY

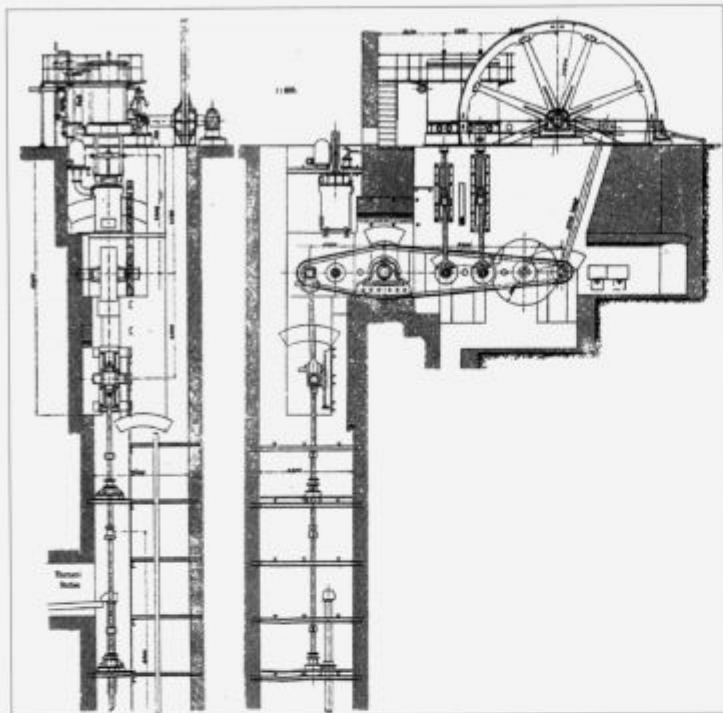
Parno črpalke je leta 1893 izdelala znana tovarna E. Skoda Pilsen (Plzeň – industrijsko mesto na zahodu Češke). Posamezne sestavne dele so po železnici pripeljali do Logatca, naprej do Idrije pa s konjsko vprego. Ker današnje položnejše ceste k Franciškovemu jašku takrat še ni bilo, so sestavne dele pripeljali po strmi poti z osmimi pari konj. Samo za prevoz venca vztrajnika so rabili tri vožnje. Delo sta vodila dva dunajska inženirja, domači mojster je bil Matevž Rovtar, takrat star okrog trideset let.

Črpalke je začela delovati leta 1895, po doslej zbranih podatkih so jo zadnjič pognali leta 1948, sedem let kasneje so jo demontirali. Sprva je črpalke obratovala trikrat ali štirikrat na teden. Stroj je povzročal močan ropot in tresljaje, kar

so bližnji prebivalci seveda občutili. Črpalke je v času delovanja in po prenehanju zaradi svojih ogromnih dimenzij in mas sestavnih delov zbujala občudovanje.

Pogonski parni batni stroj tipa Woolf ima dva vertikalna valja. Premer visokotlačnega valja je 810 mm, gib bata 1250 mm, premer nizkotlačnega valja 1000 mm, gib bata pa 2000 mm. Valja sta pokončna in izvedena z dvodelno ekspanzijo in ventilnim krmiljem. Bata sta prek ojníc poganjala balansir, ki je bil povezan s črpalnim drogovjem na eni strani vrtilišča, na drugi pa prek ojnice in ročične gredi z vztrajnikom. Balansir z maso 19 ton je bil dolg 10250 mm, premer gredi balansirja je 500 mm, premer gredi vztrajnika 420 mm, premer vztrajnika je 7500 mm in njegova masa 20,6 tone. Parni batni stroj je imel tako imenovani kataraktni krmilni mehanizem sistema Kley. Moč stroja je bila pri normalni obremenitvi 73,55 kW (100 KM), pri največji pa 147,1 kW (200 KM). Število vrtljajev oziroma nihajev je bilo od 1 do 12 min⁻¹, običajno 6 min⁻¹. Poraba suhe nasičene pare je bila pri 73,55 kW 1000 kg/h. Črpalke je imela zmogljivost 1250 l/min pri 6 min⁻¹ ter 2500 l/min pri 12 min⁻¹. Črpanje vode je bilo izvedeno v treh stopnjah. Na XI. obzorju (271,6 m pod površjem) je bila nameščena črpalke Plunger z batom premera 450 mm, na IX. obzorju (221,4 m pod površjem) črpalke Rittinger z batom premera 447 mm ter na III. obzorju (122,1 m pod površjem) še ena črpalke Rittinger z batom premera 444 mm. Gibi vseh batov so bili 1500 mm.

Za proizvodnjo pare je sprva služila skupina parnih kotlov, nameščena v letu 1888, sestavljena iz dveh zgornjih valjev, štirih spodnjih valjev in enega parojema. Dva zgornja valja kotla sta bila premera 1000 mm in dolžine 9000 mm. Štirje spodnji valji kotla so imeli dimenzije: premer 800 mm, dolžina 7000 mm. Parojem je bil premera 1000 mm in dolžine 2000 mm. Ogrevalna

Pogonski stroj

Črpalka Plunger z XI. obzorja (271,6 m pod površjem) in črpalka Rittinger z IX. obzorja (221,4 m pod površjem) in s III. obzorja (122,1 m pod površjem)

površina je bila 100 m², dopustni tlak 7 atm.

Leta 1903 so postavili parni kotel sistema Doerfel-Piette z dvema zgornjima valjema in 48 vodoravnimi cevmi. Zgornja valja sta bila premera 800 mm in dolžine 6200 mm, cevi so bile premera 113/121 mm in dolžine 5000 mm. Ogrevalna površina je bila 100 m², dopustni tlak 8 atm.

Leta 1924 so postavili parni kotel Babcock-Wilcox z 98 m² ogrevalne površine. Za kurjenje parnih kotlov so porabili do 30 m³ drv na dan.

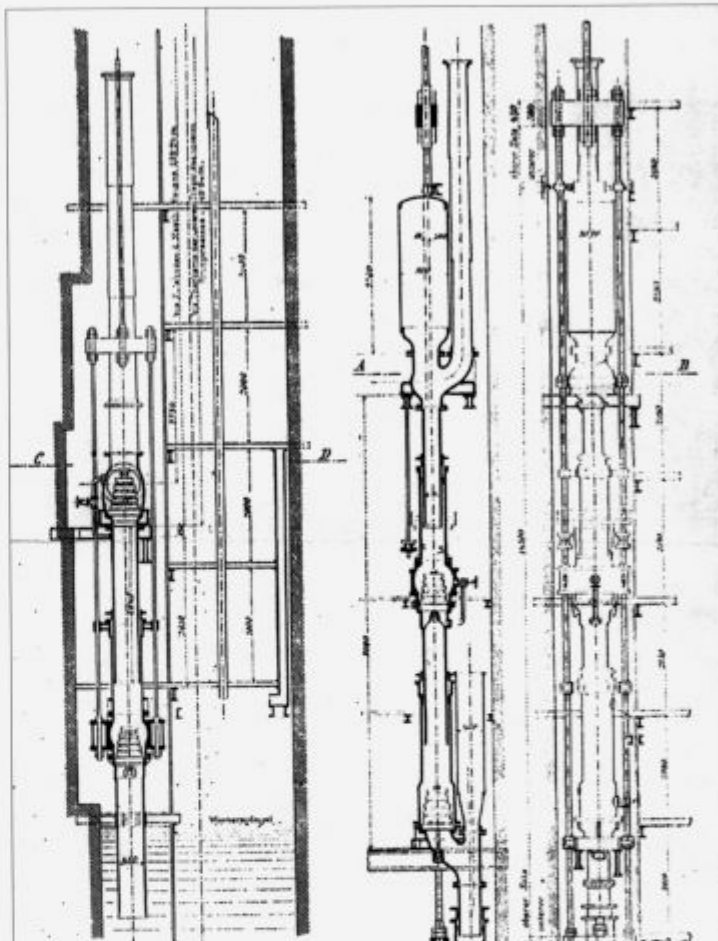

Fig. 24. Plungerbohrer am 8. Laeffe. 1:80.

Fig. 25. Rittingerbohrer am 3. und 9. Laeffe. 1:80.

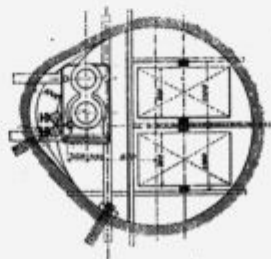

Fig. 25. Schalt C.D.

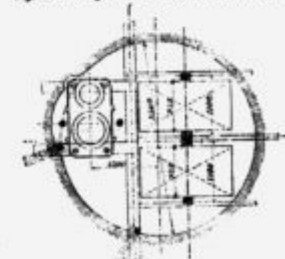
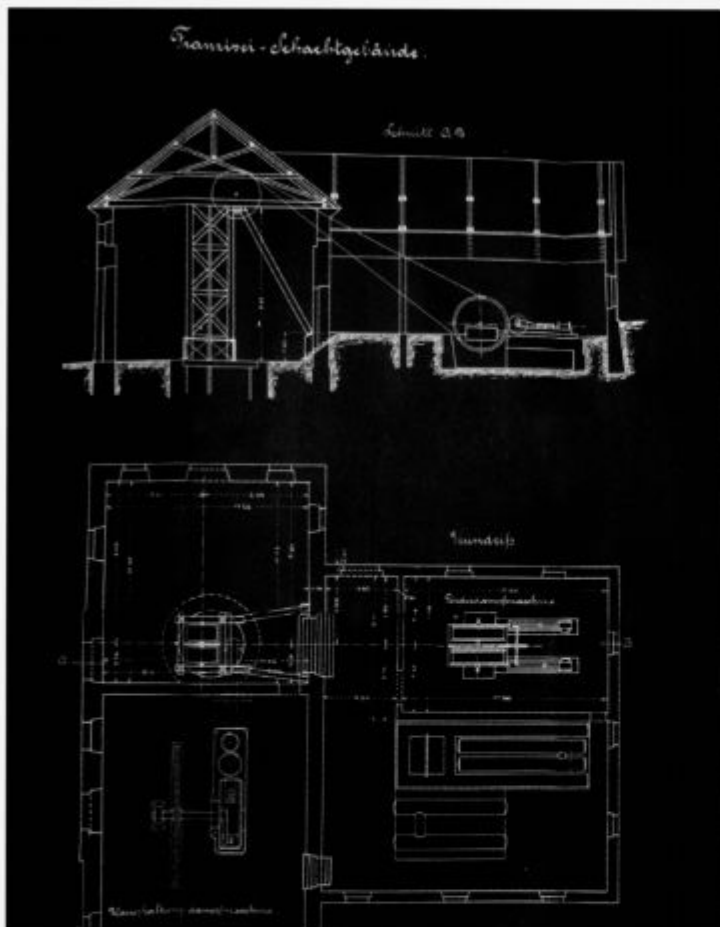

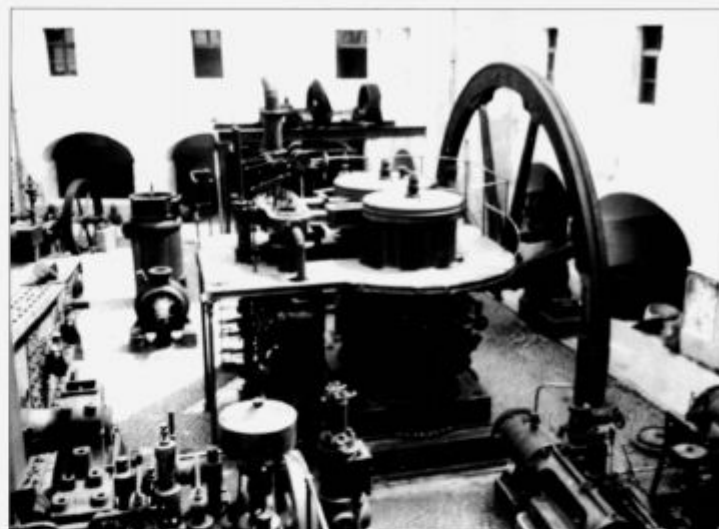
Fig. 27. Schalt A.D.

Prerez stavbe Frančiškovega jaška: izvozni jašek, izvozni stroj s parnim pogonom, parni kotli, črpalka Kley, Idrija, 24. 6. 1910

STANJE PO PRENEHANJU OBRATOVANJA

Do prve svetovne vojne je imela Idrija vodilno vlogo pri izpopolnjevanju tehnološkega procesa pridobivanja živega srebra. V obdobju italijanske uprave so glede na razvoj tehnike za njegovo posodabljanje vlagali manj finančnih sredstev. Poškodbe na rudniški infrastrukturi zaradi zavezniškega bombardiranja ob koncu druge svetovne vojne so bile drugi razlog za obširno modernizacijo rudnika. V obdobju do konca 50. let prejšnjega stoletja so iz obratovanja izločili številne stroje in naprave. Nekateri izmed njih so bili s pripadajočo opremo oddani v druge industrijske kraje takratne

Črpalka na dvorišču gradu Gewerkenegg avgusta 1985

Jugoslavije, določeni strojni deli so se porabili kot material za izdelavo novih elementov, ostali stroji in naprave pa so demontirani ali pa še nerazstavljeni stali na različnih rudniških lokacijah. Potrebno je bilo sprejeti odločitev, kaj storiti z edinstveno rudniško tehniško dediščino. Vsi ti razlogi so botrovali zorenju idej rudniških in drugih strokovnjakov, da bi bilo v Idriji potrebno urediti muzej.

Z glavnim namenom, da ohranja, raziskuje in prikazuje evropsko pomembno tehniško dediščino rudnika živega srebra, je bil leta 1953 ustanovljen Mestni muzej Idrija.

Leta 1958 so zastopniki Mestnega muzeja Idrija, Tehniškega muzeja Slovenije, Rudnika živega srebra Idrija in Zavoda za spomeniško varstvo LRS sprejeli odločitev, da se rudniške stroje razstavi na grajskem dvorišču. Za izvedbo del je bila sestavljena posebna ekipa upokojenih rudniških mehanikov.

Več kot mesec dni je potekal transport delov pogonskega stroja in črpalke Kley. Do konca leta je ekipa montirala ogrodje, oba valja in ročni gred. Ker se je začela zima, so z deli nadaljevali spomladi. Del finančnih sredstev so dobili s prodajo starega jekla, ulitkov in nevaltnih delov posameznih strojev. Zato imata dizelski motor in pogonski stroj črpalke Kley le polovico vztrajnika. Ob koncu leta 1959 je bila montaža strojev končana in strojni oddelek pripravljen na vpogled javnosti. Zbirko je muzej stalno dopolnjeval.

Leta 1963 je bilo grajsko dvorišče že popolnoma zasedeno, tako da so za postavitev novih primerkov predvideli kletne prostore. V naslednjih dveh letih so razstavljene stroje in naprave pobarvali, tako da je bilo v letu 1966 delo zaključeno.

Stari rudniški stroji in naprave so bili tri desetletja na ogled domačim in tujim obiskovalcem, za domače otroke pa so bili enkratni primerki priljubljen prostor za vsakdanjo igro. Postavljeni na prostem so bili žal izpostavljeni vsakršnim vremenskim razmeram in ob začetku prenove gradu leta 1988 in grajskega dvorišča dve leti kasneje so bili že v zelo slabem stanju. Zato so se odločili, da bodo stroje in naprave preselili v avtentično okolje Frančiškovega jaška. Po skrbno načrtovani in odlično izvedeni demontaži strojev v aprilu in maju leta 1990 se je jeseni istega leta pričela druga selitev, ki je trajala od septembra do decembra. Tudi tokrat so svojo nalogo odlično izpeljali upokojeni rudniški strokovnjaki.

Restavratska ekipa je z delom v naslednjih letih nadaljevala ter zgladno obnovila in postavila 26 eksponatov, ki so bili javnosti predstavljeni leta 1992 in 1998. Na območju bivše rudniške nakladalne postaje žičnice jaška Jožef so od leta 2000 in 2001 razstavljene štiri lokomotive in pet vozičkov za transport rude.

STANJE IN POSEGI NA STAVBI

Leta 1792 so pričeli z odpiranjem Frančiškovega jaška (med domačini se je ohranilo ime »Jašek Frančiške« ali samo »Frančiške«).

Celotna stavba jaška je grajena iz kamna in opeke z nosilnimi zidovi različnih debelin. Od sredine 19. stoletja naprej je doživela več rekonstrukcij in prezidav zaradi postopnega razvoja tehnike. Medetažne konstrukcije so bile prvotno lesene. Med pritličjem in prvim nadstropjem je bila lesena medetažna konstrukcija zamenjana z armirano betonskimi

ploščami z opečnimi vložki. Lesena medetažna konstrukcija se je ohranila proti podstrešju. Strešna konstrukcija je lesena večkarnica s sistemom trapeznih vešal. Fasade so ometane in barvane. Vsa okna so lesena, dvokrilna ter horizontalno in vertikalno členjena.

Jašek in stavba sta še vedno v uporabi. Stavba je bila leta 2003 obnovljena. Izvozna naprava je bila rekonstruirana. Namesto klasičnega izvoznega stroja s pogonskim strojem bo obratovalo dvigalo. Do nedavnega je obratoval izvozni stroj z električnim pogonom, ki je edini še ohranjen tovrstni stroj dunajske tovarne Siemens-Schuckert na enosmerni tok s pretvorniškimi postrojem. Obratovati je pričel leta 1911 ter je služil za prevoz rudarjev in materiala do XI. obzorja (271,85 m pod površjem, 64,93 m nad morsko gladino). Trenutno je jama potopljena do IX. obzorja.

V stavbi jaška so delavnice za potrebe jamske operative in vzdrževanja, arhiv Rudnika živega srebra Idrija, Reševalna postaja rudnika ter razstavni prostori tehniškega oddelka Mestnega muzeja Idrija. V sklopu teh prostorov je rezervirano mesto za postavitev črpalke Kley.

PREZENTACIJA

Najmanj tri lokacije so bile zanimive za ponovno postavitev stroja, vendar je bila stalno prisotna želja, da se stroj postavi na izvorno mesto »in situ«. Ob koncu leta 2001 se je pričelo pripravljane dokumentacije za postavitev pogonskega stroja in črpalke Kley.

V sklopu prenove stavbe Frančiškovega jaška se je ta ideja pričela realizirati.

Pogonski stroj se postavi na izvorno mesto, črpalka pa pred stavbo jaška, skoraj v osi samega jaška.

Splošna ureditev prostora

- rušenje dveh armirano betonskih podpornih stebrov, stene in stopnic v prvo nadstropje

- odstranitev obstoječega tlaka
- postavitev dveh nosilnih jeklenih okvirjev
- ureditev razstavnega prostora (tlak, stene)
- izdelava elektroinstalacije
- čiščenje razstavnega prostora
- svetila za osvetlitev eksponata
- dodatne varovalne ograje za varnost obiskovalcev (del varovalnih ograj je že v sklopu samega pogonskega stroja)

Prezentacija stroja »in situ«

- prevoz sestavnih delov z dvorišča Frančiškovega jaška načasno lokacijo
- čiščenje sestavnih delov s peskanjem in dvakratna zaščita z dvokomponentno temeljno barvo
- izkop osnovne jame za postavitev balansirja z ležajema ter izkop stranskih rovov, ki so služili strojnikom in vzdrževalcem za dostop do vseh mazalnih mest; najnižji rov, ki vodi do jaška, leži kar 10 m pod površjem
- selitev za montažo pripravljenih sestavnih delov z začasne lokacije na dvorišče Frančiškovega jaška
- montaža delov pogonskega stroja
- izdelava manjkajočih delov pogonskega stroja: polovica vztrajnika, vijaki, matice in podložke, konzole in rebraste pločevine podesta, manjkajoče ograje, drsniki, križne glave in elementa, ki povezujeta obe batnici, zagozde ter drugi manjši elementi (meritve na objektu, finalni popis manjkajočih elementov, izdelava delavniških risb)
- izdelava manjkajočih delov črpalke: črpalna cev zgoraj, prelivna posoda spodaj, konzola za pritrditev črpalke na steno, drog drogovne glave
- montaža manjkajočih delov in montaža ostalih sestavnih delov, ki so še na dvorišču
- postavitev črpalke ob vhod v razstavni prostor pogonskega stroja, ker je višina razstavnega prostora prenizka

- čiščenje površin sestavnih delov zaradi poteka gradbenih del v stavbi
- pokrivno barvanje
- priprava in izdelava pojasnjevalnih panojev, grafičnih podlag

Pogonski stroj in črpalka se pokrivno barvata po zgledu že restavriranih strojev v Frančiškovem jašku, rudniških lokomotiv v nakladalni postaji žičnice ter izvoznega stroja v strojnici jaška Inzagli. Uporabljene bodo črna, siva, rdeča in bela barva ter brezbarvni lak.

- postavitve razstave

Prezentacija s pomočjo vizualnih sredstev

Pojasnjevalni elementi:

- fotografije iz časa delovanja
- fotografije o poteku restavratorskih del
- pojasnjevalne table z osnovnim tekstom (opis črpalke, tehnični podatki)
- pojasnjevalne table z osnovnimi risbami, ki prikazujejo princip delovanja (sestavna risba z nekaterimi detajli)
- podnapisi drugih eksponatov
- pojasnjevalne table z osnovnim tekstom, ki opisujejo zbirko rudniških strojev in naprav; vsi teksti prevedeni

Označevalne table:

- označitev muzeja (vhod, naziv)

RESTAVRIRANJE

V letu 2003 se je pričela montaža črpalke Kley. V maju so bili sestavni deli z dvorišča Frančiškovega jaška prepeljani načasno lokacijo v Ljubevč, kjer so bili vsi deli očiščeni s peskanjem in dvakrat zaščiteni z dvokomponentno temeljno barvo. Hkrati je potekalo izkopavanje osnovne jame in stranskih rovov.

Najnižji rov, ki vodi do jaška, leži kar 10 m pod površjem. Jama in rovi so izjemno precizno in

Potek restavriranja črpalke

estetsko izdelani, kar se je izkazalo med potekom gradbenih del. V začetku junija je bila izvedena selitev za montažo pripravljenih sestavnih delov

iz Ljubevča na dvorišče Frančiškovega jaška, pri čemer je prva faza postavitve trajala do 4. avgusta 2003. Montirani so bili vsi glavni deli pogonskega stroja.

Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev se dela v letu 2003 niso nadaljevala. Ob koncu leta 2004 in v začetku leta 2005 pa je bila izvedena delna montaža ene črpalke ob steno stavbe jaška. Črpalka stoji pri vhodnih vratih za dostop do jaška na armirano betonskem temelju, ki ima v tlorisu obliko jaška v prerezu. Za primerno predstavitev črpalke in pogonskega stroja je bilo potrebno izdelati manjkajoče dele: polovico vztrajnika, vijake, matice in podložke, konzole in rebraste pločevine podesta, manjkajoče ograje, drsnike, križne glave in elementa, ki povezujeta obe batnici z balansirjem, ter druge manjše elemente. Končna montaža in pokrivno barvanje črpalke pred stavbo sta se nadaljevala od 25. 8. do 11. 10. 2006.

V juliju 2009 pa so se pričela zaključna dela na pogonskem stroju.

Otvoritev restavrirane črpalke Kley je bila 29. 9. 2009 v sklopu »Dnevov evropske kulturne dediščine« s temo »Dediščina, inovativnost in ustvarjalnost«.

ZAKLJUČEK

Rudarska zbirka v celoti prikazuje srednjeevropsko strojogradnjo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja in ima zato širši pomen. Predstavlja nekakšen dopolnilni učbenik na področju rudarstva, strojništva in deloma elektrotehnike. Prav iz teh razlogov Mestni muzej Idrija izvaja pedagoški program za osnovne in srednje šole ter andragoški program za odrasle obiskovalce.

S postavitvijo črpalke Kley je prikazan razvoj črpanja jamske vode skozi celotno zgodovino rudnika od vodnih pogonov (kamšt), parnih strojev do električnih črpalk, ki so v uporabi še danes.

Restavrirana črpalka in pogonski stroj Kley

Viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, t.e. 1 – a.e. 16, a.e. 19, a.e. 27, t.e. 6 – a.e. 208, t.e. 17 – a.e. 384

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, gradivo po letu 1945, t.e. 99 – a.e. 677

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, fascikel 401 (leto 1892), № 971, 1743, 2024, 2175, 2265, 2318, 2435, 2964, 3147, 3371, 3876, 4012, 4054

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, fascikel 402 (leto 1894), № 2361, 2635, 2897, 3121, 3442, 3800, 3801

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, fascikel 403 (leto 1895), № 266, 465, 604, 821, 1092, 1150, 1554, 1642, 1855, 2557, 3388

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, fascikel 406 (leto 1893), № 488, 780, 983, 1026, 1787, 1795, 1798, 1858, 1923, 1998, 2149, 2157, 2220, 2449, 2894, 3015, 3173, 3325, 3353, 3881

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, Werks Consultations Protokolle, 1894

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond RŽS, IDR 55, Splošni spisi RŽS, fascikel 874

Literatura

Karl Habermann: Die Kley'sche Wasserhaltungs – Dampfmaschinenanlage am Franzschachte in Idria, Leoben, 1899.

Nekaj o Kleyevem parnem stroju pri jaški Borba, Idrijski rudar, april 1966.

Bojan Bratkovič: Diplomsko delo (247), Ljubljana, 1957. <http://www.digitalis.uni-koeln.de/Matschossm/matschossm138-143.pdf>.

F. Heise, F. Herbst: Bergbaukunde – Zweiter Band, Verlag von Julius Springer, Berlin, 1919.

Emil Treptow: Grundzüge der Bergbaukunde einschließlich Aufbereitung und Brikettieren, Wien und Leipzig, 1907.

Opombe

- Prevod življenjepisa Carla Kleya: Alfred Leskovec
- Fotografije: Fototeka Mestnega muzeja Idrija
- Risbe:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji
Karl Habermann: Die Kley'sche Wasserhaltungs – Dampfmaschinenanlage am Franzschachte in Idria, Leoben 1899

GUIDO STACHE LETA 1864 O NAŠIH KRAJIH

Eden velikih geologov 19. stoletja Guido Stache (1833–1921), ki je bil med letoma 1892 in 1902 tudi direktor Dunajskega geološkega zavoda, je napisal veliko strokovnih razprav in pripravil vrsto geoloških zemljevidov. Veliko je raziskoval po Sloveniji, Istri in Dalmaciji. Z nekaterimi podatki je posegel tudi na širše idrijsko področje, čeprav je sredi 19. stoletja tam več deloval in izdelal geološki zemljevid prav tako član Dunajskega geološkega zavoda Marko Vincenc Lipold, ki je bil 16 let tudi ravnatelj idrijskega rudnika (1867–1883). Osnovne Stachejeve poteze razvoja krednih in staroterciarnih plasti na Slovenskem v glavnem držijo še danes. Napisal je veliko člankov in razprav. Manj znani so njegovi zanimivi prispevki, ki so izšli v treh nadaljevanjih leta 1864 v dunajski reviji kar na 42 straneh (Stache, 1864).

Omenjenim člankom je dodal pregledni geološki zemljevid Kvarnerskih otokov, Istre, dela Kranjske in Gradiščanske, narejen po raziskavah v letih 1858 in 1859. Zemljevid obsega tudi prostor Trnovskega gozda, do Gorice, Idrije in Vrhnike. V prvem članku opisuje v glavnem površinske oblike, v drugem kamnine, njihovo starost in fosile, v tretjem pa razvoj ozemlja skozi geološko zgodovino. Stache pravi, da je imel težko nalogo v kratkem pregledu prikazati najzanimivejše in smiselno omejene geološke značilnosti ene od

Guido Stache (1833–1921)

pokrajini monarhije na nivoju takratnega znanja.

Ti članki so na splošno malo znani, obsegajo pa tudi južni del Slovenije. Zato ni odveč, če z nekaj zanimivimi podatki opozorimo nanje. Način pisanja je značilen Stachejev. To so dolgi stavki, pri katerih je včasih kar težko razumeti vsebino. Opisi so pogosto močno razvlečeni in gostobesedni. Poleg tega se tu in tam izraža skoraj pesniško, recimo ko opisuje snežniško pokrajino ali pogled na Istro. Za porečje Notranjske Reke pravi, da se nad krednim področjem nadaljuje vrsta golih, večkrat ostrih kupolastih gora, ki se belo bleščijo v svetlem soncu. Še bolj ilustrativno piše leta 1859, ko pravi, da se vzdolž doline Reke goli kopasti griči iz belih in rožnatih krednih plasti bleščijo v soncu in so njihovi obrisi kot kitajska pokrivala. V dolinici Koritnice pri Pivki pa je kamnit teren z groteskno, skalno in hribovito pokrajino (Stache, 1859).

Stache posveča pozornost reliefnim oblikam pa tudi kulturam na njih. Pravilno ugotavlja, da so z geografskimi, torej reliefnimi oblikami in geološkim gradivom povezane tudi obdelovalne površine. Pri opisu razgleda s Snežnika pravi, da je pogled proti obzorju, proti zasneženim kranjskim apnenčevim Alpam (»Kalkalpen«) izpolnjen s temnimi, deloma z gostimi gozdovi poraščenimi visokimi grebeni. K Trnovskemu gozdu prišteva »impozantni« apnenčev blok

članki v dunajski reviji namenjeni širšemu krogu, ne samo geologom. V zadnjem stavku tretjega dela pravi, da se je trudil vsebino prikazati v poljudnoznanstveni obliki. Zato so opisi včasih zelo preprosti z daljšimi razlagami. V krednih plasteh je veliko izumrlih mehkužcev z močnima, neenakima lupinama. To so rudisti, ki jih je ponekod zelo veliko, drugod malo ali jih sploh ni. Določil je različne rudistne rodove in celo vrste. S Krasa, zlasti iz okolice Komna, omenja dobro ohranjene ribje ostanke iz »ribjih skrilavcev«, to je iz komenskih plasti. Pravi, da jih je večinoma težko dobiti. Nabiral jih je že Heckel, in to v kamnolomih in ogradah, pa tudi kupoval jih je od ljudi, najti pa jih je bilo mogoče celo na strehah hiš. Redkejši so ostanki reptilov. Najlepši primerek nekega zavra iz okolice Komna hrani tržaški muzej. Ta majhen in popoln skelet je po Stacheju neke vrste kuščar in skoraj zanesljivo je mislil na vrsto *Actaeosaurus tommasinii*, ki je po velikosti podoben današnjim kuščarjem (Rakovec, 1933; Calligaris et al., 1994).

Pripombe ima Stache tudi glede uporabnosti različnih kamnin. Za en del krednih apnencev pravi, da so primerni samo kot grob gradbeni material. Nekoliko mlajši del rudistnih apnencev ima velik pomen v tehniškem pogledu. V njih so drobcu rudistov, torej v današnjem pomenu je to enotni (unito). S takšnim materialom so gradili večji del Miramarja, podstavek Resslervega spomenika na Dunaju in še marsikaj. Stache omenja rimske kamnolome pri Pulju in Nabrežini.

Za mejo med krednimi in terciarnimi plastmi postavlja izumrtje rudistov in nastop numulitov, ki jih imajo ljudje za denar (»Geldstücke«). Med krednimi apnenci in numulitnimi apnenci so plasti s premogom, kar kaže na sladkovodne tvorbe. Te uvršča v terciar. Že takrat jih je imenoval kozinske plasti, v katerih so sladkovodna in brakična favna, sladkovodne alge haraceje ter sledovi kopne flore. V temnih apnencih je bitumen. Že v Stachejevem času so poznali več nahajališč premoga, v Sloveniji Kozino, Britof in Škoflje. Deloma so že

Geološka obdobja, ki jih obravnava Stache

Začetek pred milijoni let

2,6	kvartar	holocen (geološka sedanost)	
		pleistocen (ledena doba)	
23	neogen	pliocen	
		miocen	
65	paleogen	oligocen	
		eocen	flišne plasti alveolinsko-numulitni apnec
		paleocen	kozinske plasti
144	kreda	zgornja	rudistni apnec
		spodnja	
206	jura		
250	trias		

odkopavali, deloma so potekale šele raziskave. Vendar mu je bilo znano, da so malokje dovolj debele plasti premoga, ki jih pogosto sekajo prelomi. Zato pravi, da je iluzorno misliti na večje izkoriščanje razen v okolici Labina v Istri.

Stache je poznal tudi vse naslednje terciarne člene: apnence z miliolidami, nato s pogostimi alveolinami in končno z numuliti. Nad temi ležeče flišne plasti je razdelil na tri dele, prišel jim je nekatere, ki jih danes ne uvrščamo v fliš. Takšne so plasti z rakovicami. Glede praktične uporabnosti pravi, da so laporji dobri za cement, flišni konglomerati in breče pa za gradnjo. V naslednjem flišnem členu ponovno omenja kamnoseški imeni »macigno« in »tassello«.

Kamnoseki ju ločijo po zvenu ob udarcu s kladivom. Prvi pravi »cecco«, drugi »pepa«.

Dejansko nas čudi, kaj vse je Stache že takrat vedel in poznal. Majhen primer za to je slab lignit pri Zarečici in spodnjem Zemonu pri Ilirski Bistrici. Pravi, da je kvaliteta tako slaba, da je komaj uporaben za tamkajšnjo opekarno.

Drugi del končuje Stache s tektoniko. Navaja vrsto podatkov o legah plasti, prelomih in drugih pojavih. Poznal je tudi naravno zgradbo v južni Sloveniji. Strma kredna pobočja Nanosa in Snežniško pogorje so narinjani na mlajše plasti. Tudi zamotana čičarijska luskasta zgradba mu je bila znana.

V tretjem delu Stache razlaga razvoj

obravnavega ozemlja skozi geološko zgodovino («geogenija»). Za takratni čas je razumljivo, da po njegovem manjkajo npr. jurske plasti med Trnovskim gozdom in Dinaro. Danes bi o tem govorili drugače. Osnovne poteze razvoja ozemlja je razdelil na tri dele. V prvem je čas pred glavnim gubanjem, v drugem med gubanjem in v tretjem po njem. Prvo obdobje je čas krede in starejšega terciarja. Takrat ni bilo niti velikih niti manjših gubanj, kar za današnje pojmovanje ne drži. Zanimivo je Stachejevo mnenje glede živega sveta, ki se je od kredne do terciarne dobe zelo spremenil, pri čemer misli predvsem na posledice dviganj in pogreznj. Triasno kopno naj bi zalilo kredno morje. Rudisti, predvsem rod *Caprina* in manj *Radiolites*, naj bi prišli od zahoda, njihov razvoj povezuje s poglobljanjem morja. Ribe, ki so jih našli okrog Komna, naj bi živele v lagunah blizu kopnega, na katerega kaže najdba reptilovega skeleta. Podobno misli tudi Rakovec (1933), ki pravi, da so na Krasu najdeni kuščarji živeli v obrežnih predelih. Vendar to kredno kopno ni bilo dolgotrajno in je kmalu zopet prišlo pod morje. Ponovno so ga naselili rudisti tam, kjer so bili zanje ugodni življenjski pogoji in globina morja. Takrat se je začel nov višek rudistov, predvsem radiolitov. Nejasno mu je menjavanje apnencev in dolomitov, torej vprašanje, zakaj je bilo v morju enkrat več, drugič manj magnezija. Višek razvoja rudistov so bili veliki hipuriti, nakar je ta skupina izumrla. Ob koncu kredne dobe je nastalo kopno, ki je ostalo še precej časa v terciarju.

V paleogenu so nastajale plasti s premogom in apnenci s sladkovodno favno in haracejami. Sledila je transgresija, na nekaterih mestih pa se vidi prehod sladkovodne v brakično in nato v morsko favno, ki je zastopana predvsem s pogostimi različnimi foraminiferami. Sledilo je vse večje nanašanje peščenega in lapornega materiala v morje. Končno je bilo tega toliko, da je manjkalo kalcita in so numuliti dokončno izumrli, kar ne drži popolnoma.

Naslednje obdobje je čas velikih premikanj. Stache pravi, da o velikanskih silah, katerih delovanje je opazno tako v Istri kot tudi v Dalmaciji, nimamo prave predstave. Posledica tega so lomljenja, gubanja, narivanja, lahko v velikem obsegu. Stache piše, da so verjetno s takšnimi tektonskimi dogajanji povezani trahiti na madžarsko-sedmograškem področju. Vse to je potekalo v velikem obsegu in s tem v zvezi omenja tudi Alpe in Apenine. Tektonska premikanja, ki vključujejo močna gubanja, so posledica istočasnih dogajanj na raznih prostorih.

Glavna tektonska dogajanja postavlja Stache v čas po nastanku eocenskih plasti in pred neogenom, to je congerijskimi plastmi Dunajske kotline. To sklepa po tem, da so bili podvrženi tektonskim premikom tudi eocenski sedimenti in da na obravnavanem področju ni neogenskih morskih plasti. Celoten istrsko-dalmatinski prostor z otoki vred je bilo kopno. Dokaz za to so kosti in zobje v plasteh rjavega premoga pri Bribirju, Novem in drugod. Pripadajo tapirjem, mastodontom, jelenjadi, našli pa so tudi ostanke kopnih rastlin.

Tretje obdobje pade v čas med najmlajšim terciarjem in sedanostjo. To je čas preoblikovanja površja in takrat so obstajale živali, katerih ostanke najdemo v kostnih brečah in kraških jamah Istre in Dalmacije. Ob teh najdbah omenja tudi Postojnsko jamo. Živalski ostanke v kostnih brečah na otokih kažejo na to, da tektonska pogreznja takrat še niso prekinila zveze med kopnim in otoki. Danes razlagamo povezavo otokov s kopnim s poledenitvami, zaradi katerih je bila morska gladina bistveno nižja od današnje. Stache piše še o današnjem pogreznju vzhodne jadranske obale, kar dokazujejo nekatere starejše gradnje, potopljene v morje.

Preseneča nas, kako sodobno je Guido Stache pojmoval geološko zgradbo in kako široko je bilo njegovo znanje. Nekaterih stvari seveda v tistem

času še ni poznal. Vidi pa se njegova natančnost, kritičnost in odlično poznavanje geološke problematike, in to takorekoč na začetku, v prvi fazi njegovega obsežnega raziskovanja naših krajev.

Literatura

- Calligaris, R., Krivic, K., Pleničar, M., 1994: Fosili Tržaško-komenskega Krasa. – Prirodoslovni muzej, 1-40, Ljubljana.
- Gams, I., 1974: Kras. – Slovenska matica, 1-360, Ljubljana.
- Mojšisovics, E., 1880: West-Bosnien und Türkisch-Croatien. – Jahrbuch geol. RA, 30, 164-266, Wien.
- Pavlovec, R., 1961: Prispevek k poznavanju ljudskega poimenovanja eocenskega fliša. – Geografski vestnik, 33, 153-164, Ljubljana.
- Rakovec, I., 1933: Geološko-paleontološki oddelek. – Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Prirodopisni del, 119-185, Ljubljana.
- Stache, G., 1859: Die Eocen-Gebiete in Inner Krain und Istrien. – Jahrbuch geol. RA, 10, 272-331, Wien.
- Stache, G., 1864: Geologisches Landschaftsbild des istrischen Küstenlandes. – Österreichische Revue, 2, 192-210; 5, 209-222; 6, 166-175, Wien.
- Vardabasso, S., 1924: Uno sguardo alla stratigrafia del Terziario dell' Istria a proposito di un nuovo livello fossilifero. – Atti Accademia Ven.-Trent. Istriana, 14, 27-45, Padova.

Ferdj Vidmar

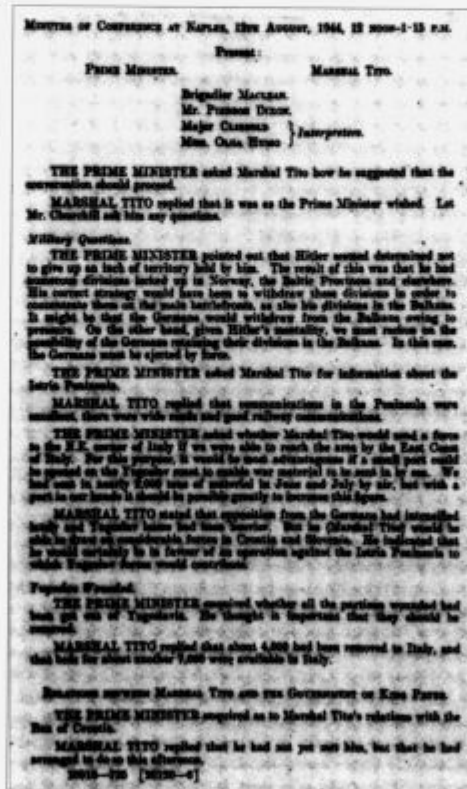
POT DO TRSTA

Letos je minilo 65 let, odkar so v slovenskem Primorju in Istri potekale odločilne bitke za osvoboditev Trsta in Gorice ter teritorija bivše Julijske krajine. Istočasno je bila to tudi tekma med anglo-ameriško vojsko in partizani, kdo bo prej zasedel ozemlje vzhodno od reke Soče.

Predhodni dogodki te tekme so se začeli že 12. avgusta 1944, ko sta se v Neaplju srečala Churchill in Tito. Diplomatska srečanja, vezana na ta dogodek, so dosegla epilog prve dni marca 1945, ko sta se v Beogradu maršal Alexander in Tito sporazumela o razdelitvi upravljanja na ozemlju bivše Julijske krajine. Tito je na sporazum pristal s pridržkom do ureditve civilne administracije.

Po zadnji nemški ofenzivi na Primorskem, trajala je od februarja do konca marca (upravičeno jo lahko primerjamo z bitko v Ardenih, saj se je odvijala skoraj istočasno), so bile enote IX. korpusa zelo izčrpane, a kljub temu so že v drugi polovici aprila 1945 dobile nalogo, naj takoj pričnejo uvodne boje za osvoboditev Trsta in Gorice. Najprej je bilo nujno pregnati sovražnikove enote, sestavljene iz belogardistov, četnikov in Nemcev, s Trnovske planote, iz Vipavske doline in Krasa. Zato so bile sestavljene majhne skupine, ki bi se lažje premikale mimo sovražnikovih postojank.

Načelnik korpusa Albert Jakopič - Kajtmir

Osnutek zapisnika prvega srečanja Churchill - Tito v Neaplju 12. avgusta 1944

je 20. aprila 1945 sestavil posebno enoto, ki bi morala v Trst, da bi okrepila enote Komande mesta Trst. Ta je bila ustanovljena že poleti 1944 in se je že pripravljala na vstajo. Skupino osmih borcev, od katerih sta bila dva Tržačana, drugi Primorci, sta vodila Julij Beltram in Dušan Furlan; med osmerico sem bil tudi jaz.

Iz Gorenje Trebuše smo krenili 29. aprila z namenom, da čim prej prispemo v Trst. Na žalost nam je načrte najprej preprečilo slabo vreme, nato pa še četniki. Ob odhodu je močno snežilo, tako da smo v okolico Predmeje prispeli po dvanajsti uri, do Vitovelj pa popoldne. Preden smo prečkali cesto Ajdovščina-Gorica, smo si malo odpočili in to nas je verjetno rešilo, da nismo padli v zasedo četnikov, ki so se v treh kolonah premikali proti Gorici. Nadaljevali smo pot, ko se je stemnilo. V Renče smo prispeli pozno ponoči. Zaradi visoke vode smo se čez reko Vipavo zapeljali s čolnom. Ko smo bili že skoraj na drugi strani, so se oglasile strojnice. Kljub temu nam je uspelo priti do drugega brega, skočiti na suho ter nadaljevati pot proti vrhu Trstelja, kjer smo prenočili. Zgodaj zjutraj smo se odpravili proti Komnu in Brju in srečali enoto borcev 30. divizije, ki je zasledovala četniške skupine na begu. Zasledovanju smo se priključili tudi mi in prisilili četnike k begu. Enote 30. divizije in štaba IX. korpusa so tako prve prispele do Soče,

Četniki Draže Mihajlovića po prehodu Soče blizu Palmanove

Novozelandski general Freyberg se pogovarja s komandantom IX. korpusa Jožetom Borštnarjem v Trziču (Monfalcone)

kjer se je Jože Borštnar, komandant IX. korpusa, srečal z generalom Freybergom, komandantom novozelandske divizije. Mi smo nato nadaljevali pot proti tržaški obali. Ko se je stemnilo, smo se spopadli z Nemci in republikanci (pripadniki Mussolinijeve Socialne republike iz Salòja). Bitka je trajala dalj časa, a uspelo nam je premagati sovražne enote in se prebiti do Barkovelj, kjer smo prenočili. Spomnim se, da se nam je pridružil obveščevalec II. novozelandske divizije.

Naša skupina je zjutraj vzpostavila stik s predstavniki slovensko-italijanske antifašistične organizacije, ki jo je vodil Franc Štoka. Skupaj z njimi smo se previdno premikali proti centru mesta in se pridružili večjemu številu upornikov

pred sodno palačo, kjer se Nemci niso hoteli predati našim enotam. Boj z ostanki nemške vojske se je nadaljeval do popoldanskih ur naslednjega dne, ko so prispele prve enote II. novozelandske divizije in tankovski bataljon IV. armade. Takrat so se Nemci prikazali na vogalnem oknu sodne palače z belimi zastavami v znak predaje. Tudi sam sem se znašel pod tem oknom, saj sem želel pozdraviti svoja someščana iz Idrije, tankista Braitenbergerja in Martinija. Spraševala sta me, kaj se je v Idriji zgodilo zadnja leta, saj sta bila dolgo odsotna.

Tisto noč sem prespal v vojašnici pri Sv. Ivanu, kjer je že bil nastanjen bataljon Bazoviške brigade. Že drugi dan zjutraj so me določili za

spremljevalca dr. Joži Vilfanu, podpredsedniku in sekretarju Pokrajinskega odbora za Slovensko Primorje. Z njim sem ostal do odhoda iz Trsta.

Iz tega tržaškega obdobja so mi ostali v spominu nekateri dogodki. 5. maja sem spremljal dr. Vilfana in Branka Babiča v Ajdovščino, kjer je bila seja predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, na katerem so Borisu Kidriču podelili mandat za sestavo prve slovenske narodne vlade. Po zaprisegi je bila na glavnem trgu predstavitev članov vlade ob zborovanju prebivalcev Primorske in Trsta.

Drugi dogodek, ki mi je ostal v spominu, je bil obisk pri predsedniku Titu v Ljubljani. Na obisk je bila povabljen delegacija naprednih italijanskih

Novozelandski oficir in partizanski komandanti se pogajajo z Nemci na vogalu sodne palače

strank iz Trsta. Vodila sta jo Branko Babič in dr. Joža Vilfan. Med delegati se spominjam dr. Giuseppa Pogassija, sekretarjev socialistične, socialdemokratske in republikanske stranke in, zdi se mi, tudi liberalcev. Ko smo se vračali v Trst, sem med vožnjo poslušal pogovor udeležencev srečanja. Nad Titom je bil najbolj navdušen dr. Pogassi, ki je bil kasneje vključen v delegacijo PNOO na mirovni konferenci, ki je bila v Parizu od maja do avgusta 1946. Delegacijo je vodil France Bevk. Med drugimi delegati so bili tudi Alessandro Destradi in Dino Faragona ter duhovnika Božo Milanovič in Anton Piščanec.

Dobro se spominjam slavnostne večerje, ki jo je v Trstu priredil sir Harold Alexander, vrhovni komandant zavezniških sil v Sredozemlju. Na večerjo so bili povabljeni najvidnejši predstavniki vojaških enot in civilnih oblasti. Kot vedno sem spremljal Babiča in dr. Vilfana. Ko sta izstopila iz avta in ko je šofer hotel odpeljati, naju je ustavil novozelandski obveščevalec, ki je preočil z nami v Barkovljah. Pospremil naju je v prostor, kjer je bilo tudi drugo osebje spremstva. Potem ko smo nekaj pojedli in popili, sva se z obveščevalcem

dolgo pogovarjala. Pripovedoval sem mu, kako sem že po 8. septembru 1943 kot kurir spremljal angleške in novozelandske vojake, ki so pobegnili iz taborišča v Gonarsu, do Bele krajine, kjer sta bila glavni štab NOV in partizansko letališče. Kasneje sem nekajkrat spremljal angleške in ameriške pilote, ki so jih sestrelili nad Primorsko. Silvano Faust in jaz pa sva maja 1944 spremljala skupino višjih angleških in ameriških oficirjev, ki so prišli v štab IX. korpusa, da bi se s predstavniki štaba dogovorili o sodelovanju v primeru izkrcanja anglo-ameriških sil v Istri. Na koncu pogovora je obveščevalca zanimalo, kako nam je uspelo v Trst in Gorico prispeti pred zavezniškimi enotami. »Prednost naših enot je bila v tem, da smo dobro poznali teren in bili povsod deležni pomoči domačega prebivalstva,« sem mu odgovoril. Na moje zadnje vprašanje, zakaj je iz Barkovelj, kjer smo prenočili, izginil že v zgodnjih jutranjih urah, mi je odgovoril: »Računal sem, da bo naša divizija prispela v Trst že tisto jutro, saj je general Freyberg dobil ukaz feldmaršala Alexandra, da mora prispeti v Trst pred partizansko vojsko, toda vi ste bili hitrejši.« Res je, da smo mi prispeli prvi, toda

Jutro 1. maja; Pina Cataruzza in Franc Štoka na strehi kamiona pozivata prebivalstvo k vstaji

prve strele za osvoboditev Trsta so sprožili sami Tržačani, in sicer enote, ki jih je vodil Franc Štoka, komandant mesta Trst, ter enote DVL (korpus prostovoljcev svobode), ki jih je vodil Antonio Fonda Savio. Res pa je tudi, da se je strateško učinkovita akcija naših enot končala prav z zasedbo Trsta in Gorice ter s prodorom do Soče. To je resnica, ki ji pritrujeta tedanja dopisnica Manchester Guardian Sylvia Sprigge v svoji knjigi TRIESTE DIARY ter obveščevalec II. novozelandske divizije Geoffrey Cox v knjigi THE ROAD TO TRIEST (Pot do Trsta). Še danes večkrat pomislim na to, da je bil obveščevalec, s katerim sem navezal stike v Trstu, prav Cox.

Zaključne besede prepuščam takratnemu komandantu 4. armade Petru Drapšinu, ki je tako ocenil zasluge IX. korpusa pri osvoboditvi Primorske: »Osvoboditev tistega dela Slovenije, ki ga je zaslužila fašistična Italija, je skupno delo borcev 4. armade, toda na prvem mestu je to velika zasluga slavnega IX. korpusa.«

Opomba:

Vse priloge k članku so iz osebnega arhiva avtorja.

Janez Kavčič

PRIVLAČNA IN DOBRODOŠLA PREDSTAVITEV IDRIJE

Ivana Leskovec in Martina Peljhan: Idrija – zgodba o petstoletnem srebrnem studencu, 88 strani.

Oblikovanje Ivana Kadivec. Izdala Občina Idrija, založila Občina Idrija in Rudnik živega srebra Idrija, d.o.o. Naklada 1500 izvodov. Idrija, december 2009.

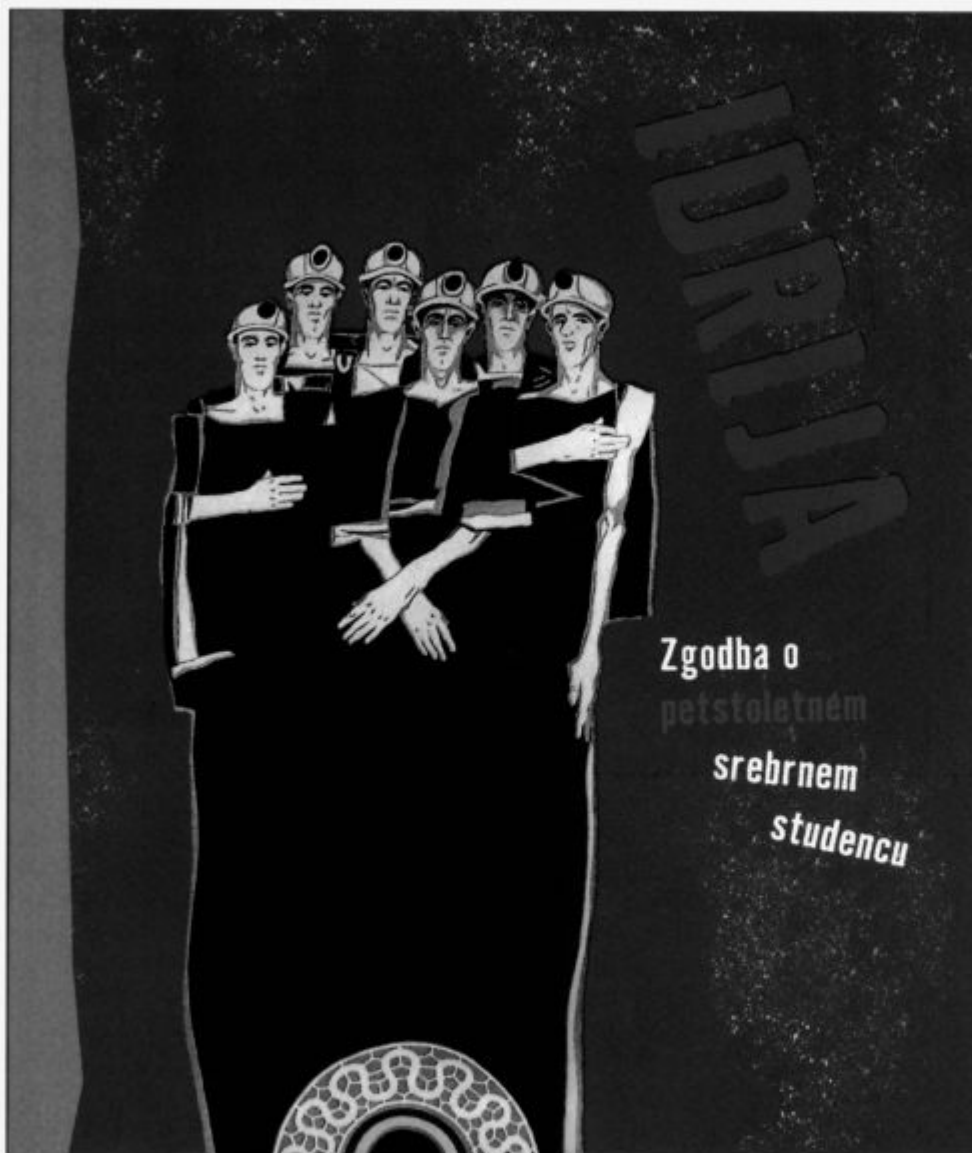
Bibliografija Idrije in živorebrovega rudnika je izjemno obsežna, raznovrstna in vsebinsko bogata, saj obsega pravcato zakladnico knjižnih izdaj, monografij, zbornikov, razstavnih katalogov, revij, razprav, člankov in raznih publikacij. Na razpolago je množica strokovnih in poljudnih del s področja naravoslovja, rudarske tehnike, metalurgije, medicine, šolstva, etnologije, splošne in kulturne zgodovine, domoznanstva in drugih tematskih sklopov. Kljub izobilju omenjenih virov informacij pa je na žalost treba ugotoviti, da se jih resneje poslužuje le sorazmerno ozek krog bralcev. Pogosto, ob raznih priložnostih, v razgovorih in s poskusnimi anketiranjem, se izkaže, da v širši javnosti slej ko prej prevladuje dokaj slabo, površno in pomanjkljivo poznavanje krajevne zgodovine ter spomenikov tehniške in kulturne dediščine. Še vedno se premnogi Idrijčani kot tudi domači in tuji obiskovalci premalo zavedajo dejstva, da je idrijski »živorebrni studenc« kot izjemen civilizacijski fenomen več stoletij pomembno vplival na mednarodne gospodarske in politične odnose ter na razvoj znanosti in kulture v najširšem pomenu besede. Nizko raven tovrstne ozaveščenosti je zlahka opaziti tudi pri mlajših generacijah, ki jim osnovnošolski in srednješolski učni programi ne posredujejo kakovostno aktualiziranih domoznanskih vsebin.

Navedeni razlogi so narekovali izdajo priročne publikacije, ki bi zapolnila zgoraj navedene vrzeli. Z veseljem lahko zatrdimo, da je prizadevnim in profesionalno verodostojnim avtoricam uspelo zgledno opraviti zastavljeno nalogo. S knjigo Idrija – zgodba o petstoletnem srebrnem studencu so ustvarile privlačen in dobrodošel promocijski priročnik, ki bo nedvomno znatno pripomogel k popularizaciji svojevrstnih in zavidljivih idrijskih dosežkov od »škafarjevih« časov do danes. Lično knjižno edicijo odlikuje vsestranska uporabnost doma in na tujem, saj je natisnjena v slovenski in angleški verziji.

Pri pripravi in izvedbi publikacije so si tri avtorice smotrno porazdelile zadolžitve: Martina Peljhan je domislila idejno zasnovo in pripravila zajeten izbor slikovnega in dokumentarnega gradiva, Ivana Leskovec je napisala tekste, za oblikovanje pa je vzorno poskrbela Ivana Kadivec. Knjiga je vsebinsko logično koncipirana in izpeljana od začetka do konca, podobno kot »tok srebrnega studenca«, ki je pol tisočletja pogojeval vsa dogajanja na Idrijskem. Naslov dela pomenljivo vzbuja asociacijo na priljubljeno večerniško povest Ob srebrnem studencu, ki jo je leta 1927 objavil pisatelj Fran Jaklič. Izpovedno »močan« sporočilni diptih sestavljata naslovnici iz let 1927 in 2009, saj učinkujeta kot uvertura in finale idrijske rudarske zgodbe. Za naslovnico

Jakličeve povesti je slikar Tone Kralj izrisal lik arhetipskega »škafarja«, sedaj pa z naslovnice kot monument v gledalca strmi tovarišija idrijskih knapov, kot jih je leta 1992 na zgraftu v mestni hiši upodobil slikar Rudi Skočir. Ovitek je sedaj znotraj živorebrno in zunaj cinabaritno toniran, epsko povzdignjeni Skočirjevi rudarji – zavezani poklicu, kraju in svoji časti – pa z ugaslimi lučkami in prekrizanimi rokami nad črno globeljo oznanjajo rekviem petstoletni epohi.

V sedanjo »idrijsko zgodbo«, kot jo pripovedujeta Ivana Leskovec in Martina Peljhan, so z besedo in sliko vključena naslednja (glavna) poglavja: geografska lega Idrije, lokacije petintridesetih znamenitih objektov in spomenikov, značilnosti živega srebra in idrijskega rudišča, odkritje »srebrnega studenca« ob koncu 15. stoletja, podzemni svet rudarjev in prikaz rudnika, Antonijev rov, rudniški jaški, kamšt in rake, klavže, razvoj idrijskega žgalništva, trgovanje z živim srebrom, grad in muzej, mesto in življenje v njem, štirje idrijski trgi in njihove znamenitosti, mestna hiša, ljudska šola (1876) in realka (1903), čipkarstvo (šola, izdelki, razstave, festival, trgovine), rudarska hiša, idrijske cerkve, naravoslovna pot ob rakah, Divje jezero, Krajinski park Zgornja Idrija, gozdarstvo in okoliški kraji (Spodnja Idrija, Ledine, Godovič, Kanomlja, Vojsko, Črni Vrh).

Zgodba o petstoletnem srebrnem studencu

Poznavalci idrijske zgodovine in pozorni bralci resda lahko najdejo v knjigi tudi nekaj pomanjkljivosti in vsebinskih netočnosti, vendar se le-te zdijo skoraj zanemarljive spričo odlik, ki jih je treba knjigi nesporno priznati. Gledano v celoti je edicija strokovno neoporečna, obenem pa poljudna in berljiva. Besedila so kratka in jedrnata, smiselno zgoščena in jezikovno izčiščena. Tako s teksti kot s slikovnimi prilogami so izpostavljeni bistveni vsebinski poudarki, obenem je dosežena tematska selekcija v domala nepregledni množici razpoložljivih dejstev in virov informacij. Nadvse dobrodošle so kronološke preglednice v obliki časovnih trakov, ki omogočajo hitrejšo orientacijo na miselnem potovanju skozi etape razvoja rudnika in mesta.

Posebno pohvalo pa zasluži izbrano in kakovostno slikovno gradivo, ki v knjigi zavzema kar tri četrtine prostora. Skoraj neverjetno se sliši, da je možno na 88 strani formata 22,5 x 19 cm umestiti okrog 260 prilog – fotografskih posnetkov, kart, načrtov, risb, zemljevidov, skic in znakov. Seznam na koncu knjige navaja kar 35 imen sodelujočih poklicnih in ljubiteljskih fotografov, nekaj ilustratorjev in risarjev zemljevidov ter več zavodov in strokovnih institucij, ki hranijo v knjigi uporabljeno fotografsko, kartografsko in drugo arhivsko gradivo. Prav zaradi razkošne in mikavne slikovne opreme bo sodobno oblikovana promocijska publikacija lažje našla stik z bralci. Živimo pač v času, ko je vse več populacije, zlasti mlajše, pod vplivi sodobnih medijev bolj kot na branje tekstov navajeno na vizualno sprejemanje in vrednotenje informacij.

Dodati velja še sklepno misel: v idrijski Zgodbi o petstoletnem srebrnem studencu je moč najti mnogo prepričljivih dokazov o dialektični soodvisnosti in medsebojnem plodnem sodelovanju lokalnega in globalnega – izvorno idrijskega in planetarno univerzalnega.

Janez Kavčič

LEDINE V ZGODOVINSKIH ZAPISIH IN USTNEM IZROČILU

Janez Jelenec: Ledinska kronika – zgodovinske črtice ledinske župnije, 518 strani. Uredila dr. Marija Stanonik, oblikovanje Lucijan Bratuš. Izdal in založil Župnijski urad Ledine. Naklada 500 izvodov. Ledine, 2009.

Kraji na Ledinski planoti imajo dolgo in bogato zgodovino, ki pa doslej še ni bila celovito in sistematično obdelana. Omenjeno vrzel v znatni meri zapolnjuje urejena, dopolnjena in tiskana izdaja obsežne ledinske župnijske kronike. Pisal jo je predvsem župnik Janez Jelenec, ki je v Ledinah služboval od 1897 do 1913 in vestno beležil vse, kar se mu je zdelo pomembno in zanimivo.

Duhovnik in domoznanec Janez Jelenec se je rodil leta 1865 na Dobravi pri Kropi v Selški dolini. Šolal se je na gimnazijah v Kranju, Ljubljani in Pazinu, teologijo pa doštudiral v Ljubljani. Kot kaplan je bil začasno nameščen v raznih krajih, dokler mu ni bila za šestnajst let zaupana samostojna župnija v Ledinah. Tu je pognal globoke korenine, se zblížal z domačini, sproščal svojo raziskovalno žilico in razmahnil pisateljsko/publicistično nagnjenje. Skrbel je za dejavno versko življenje, prenovil cerkev sv. Jakoba, mežnarijo in župnišče ter zasadil drevesnico, v kateri je vaščane poučeval o sadjarstvu, poljedelstvu in živinoreji. Uredil je tudi arhiv in župnijsko knjižnico, spodbujal kulturno življenje in leta 1910 ustanovil izobraževalno društvo. Leta 1913 je bil premeščen v Godovič, kjer je potem opisoval razmere med prvo svetovno vojno. Pred Italijani se je konec leta 1918 umaknil čez mejo v Jugoslavijo in umrl leta 1925 v Ljubljani.

Jelenec je v poldrugem desetletju svojega

plodovitega delovanja v Ledinah napisal obširne tekste, zbrane v zajetni knjigi – manuskriptu in več tanjših zvezkih, od katerih sta se, žal, dva izgubila. Skupaj se je ohranilo kar 630 strani (!) Jelenčevega rokopisnega besedila. Ves čas je pisal s črnim in peresom, marsikdaj težko čitljivo, zato je bilo treba pred obdelavo in urejanjem zapisov opraviti skrbno transkripcijo. Težaško in zamudno delo je potrpežljivo opravila Anica Govekar iz Žirov. Vse tekste je lektorirala jezikoslovka Ljudmila Bokal, ki je skušala ohraniti vtis pisanja izpred sto let, obenem pa ga je prilagodila današnjim pravopisnim pravilom.

Dr. Marija Stanonik je kot glavna urednica knjige, ki obsega kar 518 strani velikega formata, poskrbela za nujno potrebne strokovne komentarje Jelenčevih zapisov in tako ediciji zagotovila večjo verodostojnost. Sama je napisala uvodno spremno besedo ter ovrednotila geografska, naravoslovna in etnološka poglavja, njeno redakcijsko in recenzijsko delo pa so dopolnili še štirje zgodovinarji: dr. Stane Granda za obdobje Francozov, dr. Franc Kralj za splošno in cerkveno zgodovino, prof. Janez Kavčič za Idrijo in rudnik živega srebra ter dr. Boris Mlakar za Ledine pod Italijo. Vsebina knjige se v zadnjem delu smiselno nadaljuje do našega časa, saj prinaša tudi fragmente kronik in pisne prispevke poznejših ledinskih duhovnikov, Jelenčevih

naslednikov od prve svetovne vojne do leta 2009.

Tematsko je Jelenčevo delo z naslovom Ledinska kronika – zgodovinske črtice ledinske župnije zelo pestro, domoznansko v najširšem pomenu te besede, saj zajema neprimerno več raznolike snovi kot na primer običajne »kronike« drugih manjših in tudi večjih krajev. Prizadevni in vedoželjni pisec se je posluževal raznovrstnih bolj ali manj zanesljivih pisnih virov, dodajal lastna opazovanja, dognanja in spomine, predvsem pa je črpal iz še vedno živega ljudskega izročila in sočnih pripovedi domačinov. Njegovo delo tako zrcali dokaj pristno in dragoceno podobo razmer in življenjskega utripa na našem podeželju v 19. stoletju.

Uvodno poglavje obravnava naravne značilnosti in znamenitosti Ledinske planote in njenega širšega okoliša. Predstavljene so geološke posebnosti, jame, brezna, podatki o potresih, vodotoki, razvodnice, vremenske razmere in tovrstne meritve, vetrovi, izgradnje vodovodov in še marsikaj. Opisu prirodnega okolja sledi izčrpen prikaz etnološke podobe starožitnega »modus vivendi« po vaseh, zaselkih in domačijah na prostranstvu med žirovsko in idrijsko kotlino/dolino. Zajeti so zlasti naslednji sklopi: kmetijstvo – delo in gospodarjenje, poljedelstvo in živinoreja, domače obrti, divjačina in lov, gozdarstvo, prehrana, uživanje tobaka, oblačila, stavbarstvo,

promet, šolstvo, gasilstvo, praznovanja, anekdote, bajke in legende, kulturne ustanove in prireditve ter še mnogo drugega.

Največ prostora v knjigi, približno dve tretjini, zavzemajo poglavja o splošni in krajevni, civilni in cerkveni zgodovini, ki se na mnogih mestih dopolnjujejo in prepletajo med seboj. Izrazite pozornosti do deležne francoske zasedbe naših krajev v letih 1797, 1805–1806 in 1809–1813 ter pomembnejše epizode v življenju ledinskega cerkvenega občestva in v razvoju župnije.

Ledinska cerkvena zgodovina se začena z dejavnostjo pražupnije sv. Jurija v Stari Loki, v sklopu katere se že davnega leta 1063 prvič omenja tudi obredna podružnična kapela sv. Jakoba v Ledinah. Po ustanovitvi župnije v Žireh so bile več stoletij njene podružnice cerkev sv. Jakoba v Ledinah, cerkev sv. Ahacija v Ledinskih Krnicah in cerkev sv. Tomaža na Vrsniku. Ledine dobijo stalnega duhovnika v začetku 19. stoletja, samostojno župnijo pa si priborijo šele leta 1864. Jelenčeva kronika opisuje davne cerkvene povezave s Salzburgom, Oglejem in Freisingom, delo samostanov, vezi s kartuzijo v Bistri, protestantizem, razmerja med cerkveno in posvetno oblastjo, zidavo cerkva na Ledinskem, ustanovitev Ledinske župnije (Luka Rihter, 1864), delo župnikov, vizitacije, mašne ustanove, duhovnike z Ledinskega, zvonove, cerkveno imovino, cerkovnike in organiste, biro, znamenja, božja pota, misijone, odnose med župnijo in političnimi dogajanjem, popravila cerkva, praznovanje župnijske stoletnice leta 1909 in stanje v ledinski župniji leta 1910. Pisec dodaja še oris svojega delovanja v Ledinah in vsebino predavanj, ki jih je imel v Žireh. Obsežni Jelenčevi cerkveni zgodovini je na koncu dodana (žal le delno ohranjena) župnijska kronika Janka Žagarja iz italijanskega obdobja. Iz celotnega prikaza cerkvene zgodovine pa je nedvomno razvidno, da je cerkveno občestvo v Ledinah vseskozi igralo nadvse pomembno vlogo in da župniki niso nastopali zgolj kot dušni pastirji, temveč tudi kot narodni buditelji, pobudniki gospodarskega napredka ter društvenega in kulturnega življenja.

Tematika s področja zgodovinopisja je v knjigi prepletena z etnološko. Jelenec se pogosto opira na dela znanih zgodovinarjev, kot so bili Simon Rutar, dr. Josip Gruden in Mihael Arko. Fragmentarno in dokaj nesistematično, večkrat tudi netočno, navaja na primer arheološko najdišče na Jelenšku pri Godoviču, zgodovinske drobce iz rimske dobe, morebitno lokacijo »gradišča« na Gradišču, potrese, bolezni, lakote, denarstvo, sodstvo, tihotapstvo, kmečke upore, šolstvo, protestante, izvor imena Žiri, pohod Žirovcev v Idrijo leta 1848, Gore nad Idrijo, razvoj Ledin in Krnic, ljudska štetja v preteklosti (1870, 1890, 1900, 1910), obiske cesarjev v Ljubljani in številne domoznanske bolj ali manj preverjene pripovedi. Jelencu pa gre priznanje, da je že mnogo prej kot dr. Pavle Blaznik pregledal urbarje loškega gospostva, ki se uvrščajo med temeljne vire za preučevanje zgodovine Ledinskega od

Janez Jelenec

LEDINSKA KRONIKA

visokega srednjega veka do začetka 19. stoletja. Znano je, da freisinško-loški fevdalni gospodje niso upravljali samo Ledin, temveč tudi Ledinske Krnice, Korita, Gornji in Dolnji Vrsnik, Žirovnico, Pečnik, Srnjak, Govejk in Mrzli Vrh.

Napoleonovim francoskim vojakom, ki se jih v knjigi drži zaničljiv vzdevek »robovzarji«, odmerja Jelenčeva kronika celih 42 strani. V tem pogledu spominja na Arkovo Zgodovino Idrije, ki je sicer izšla šele leta 1931, a je bila v glavnem napisana že pred prvo svetovno vojno. Povedati je treba, da sta idrijski dekan Arko in ledinski župnik Jelenec v tistih letih vsestransko sodelovala in da je Jelenec znaten del teksta o Francozih

skoraj dobesedno (tudi z napakami) enostavno prepisal iz Arkovega rokopisa. V enaki meri je upošteval številne in v ustnem izročilu ohranjene ljudske zgodbe in anekdote o »robovzarjih«, ki so se očitno ohranjale in verjetno tudi fantazijsko – domišljijsko dopolnjevale skozi tri ali štiri rodove. Francozi so ostali v ljudskem zgodovinskem spominu pretežno slabo zapisani, čeprav so (v mestih) izvajali pozitivne reforme v upravi, sodstvu in šolstvu. Ledinska kronika jim zameri (tudi upravičeno) naslednje delikte in nespodobnosti: zaplembe živega srebra v Idriji, zahteve po hrani in vprežni živini, pobiranje visokih davkov (fronki), ropanja imovine, nasilniško obnašanje, pobiranje cerkvenih dragocenosti, prisilne nastanitve po hišah, uvajanje delovne tlake, omejevanje dejavnosti Cerkev in vojaški nabor za popolnjevanje Napoleonove armade.

Odlomki o Idriji in rudniku v knjigi skupno obsegajo dobro opaznih 25 strani, kar je razumljivo, saj je z Ledinskega vsak dan na ših v Idrijo pešačilo večje število knapov. Jelenčevo pero so pritegnile naslednje teme: izvor imena Idrija, odkritje živega srebra, pionirsko obdobje rudarjenja, zidava gradu, kapela sv. Janeza, topli vrelci v Kopačnici, kraje rude in srebra, Francozi v Idriji, socialne razmere rudarjev, konjunktura rudnika pred letom 1914, zgodbe o jamskih škratih in še kaj. Na tem mestu je treba kritično opozoriti, da so se Jelencu ravno v zvezi z Idrijo zapisale mnoge vsebinske napake in da naj bralci vzporejajo njegove spodrsrljaje s komentarjem na straneh 175–182. V opravičilo pa je seveda treba upoštevati dejstvo, da ni imel dostopa do primarnih arhivskih virov in do avtentičnih informacij, strokovne literature (Scopoli, Hacquet, Ferber, Lipold itd.) ni prebiral, domala vse idrijske historične monografije (z izjemo Arkove) pa so izšle šele po drugi svetovni vojni.

In kakšna bi lahko bila sklepna in po možnosti objektivna ocena Jelenčevega dela? Nedvomno

pozitivna in pohvalna. Sam je v uvodu pomenljivo poudaril: »Ohranilo se bode potomcem tukajšnjih krajev marsikaj, kar bi se zgubilo za zmerom.« Več kot 500 strani obsegajoča knjiga močno nadgrajuje domet »kronik« in »zgodovinskih črtic«, saj prerašča v zbornik ali celo v ledinsko antologijo (grško zbirka cvetja). Če bi bili vsi podatki iz knjige sistematično urejeni in še nekoliko dopolnjeni ali korigirani, bi bili že položeni temelji ledinske topografije oziroma tamkajšnjega krajevnega leksikona. Jelenčevo Ledinsko kroniko je moč v marsičem vrednotiti podobno kot Arkovo Zgodovino Idrije: v obeh primerih gre dejansko za dokaj zahtevno čtivo, ko je bralec soočen s tolikšno množico podatkov, da omenjenih knjig nikoli »ne prebere« do konca, saj na njunih straneh vedno znova odkriva dodatne informacije. Besedila Ledinske kronike so vsekakor privlačna za najširši krog bralcev, strokovnjakom pa ponujajo izzive za nadaljnja raziskovanja. Knjiga je dobrodošla še za širšo javno uporabo: koristila bo šolam, pripravam scenarijev kulturnih prireditev in obeleževanju pomembnih obletnic.

Navsezadnje se poraja razmislek, da je Jelenčevo delo izpred sto let danes spet izrazito aktualno, saj mu je narodno zavedni pisec posvetil naslednjo popotnico v svet: »Ti spomini naj bodre domovinsko ljubezen in vzbujajo zavednost in zaupanje v svojo lastno moč.« Ko se v procesih sodobne globalizacije vse bolj zaostčuje problematika ohranjanja naše narodne in kulturne identitete, bo najbrž potrebno prav iz zaupanja v svoje korenine črpati moč za preživetje in sokove za lastno ustvarjalnost. Če se po besedah pesnika drevesa prav v viharjih zavedo svojih korenin, potem ne gre pozabiti, da so naše korenine zraščene tudi v takšnih stvaritvah, kakršna je Jelenčeva Ledinska kronika.

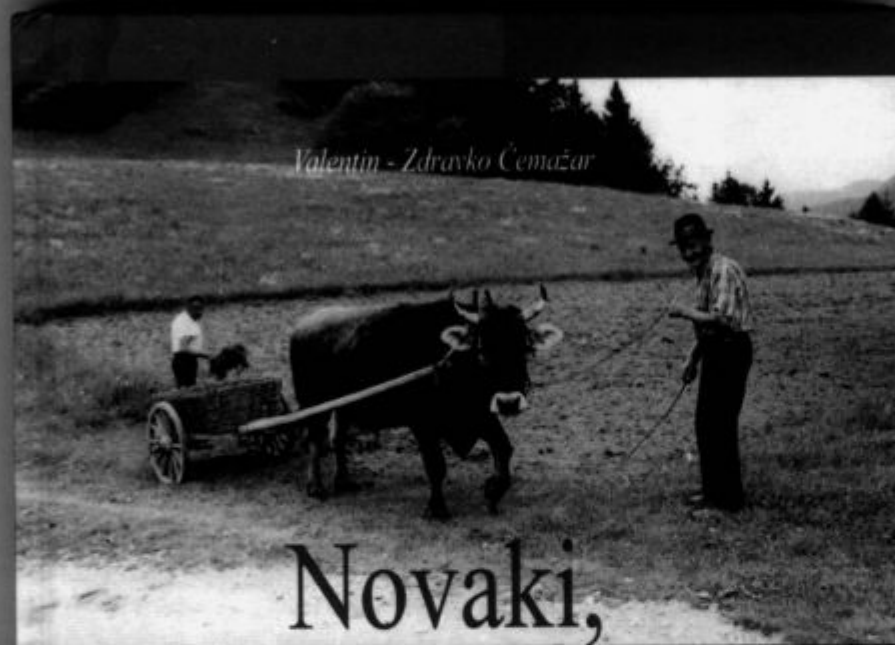
VALENTIN ZDRAVKO ČEMAŽAR: NOVAKI, NOVAČANI IN »VAZNIKAŠ« SKOZI ČAS

Zdravko Čemažar je domačin, rojen kot predzadnji otrok v številni Praprotnikovih družini v Gorenjih Novakih. Kot je sam zapisal, ni niti zgodovinar niti pisatelj, vendar ga je k pisanju gnala neka notranja sila in predvsem želja, da bi ohranil zgodbe o svoji družini in drugih vaščanih, ki so tako ali drugače bogatili zgodovino kraja, zgodbe, ki bi sicer utonile v pozabo. Knjiga je plod več kot 20-letnega zbiranja in zapisovanja podatkov in pričevanj. Pri tem se je avtor poleg že obstoječe literature, kjer so zapisani drobci iz preteklosti vasi, posluževal različnih pisnih virov in v veliki meri ustnih pričevanj. Nastala je bogata monografija, ki jo je oblikoval Nani Andrej Jenko.

Uvodoma avtor navaja krajši seznam izrazov, ki so se nekdanj uporabljali, in njihov pomen. V prvih dveh poglavjih Naseljevanje in zemljepisna lega Novakov ter Izvor imena Novaki in prve naselitve je zbral nekaj geografskih podatkov (lega, posamezni deli vasi, okoliško hribovje, sestava tal, vode), zapise v zvezi z naselitvijo (Loški urbar, Tolminski urbar) in s tem povezanim imenom vasi. Predstavljena so tudi hišna in nekatera ledinska imena. Zanimivi so sezname hišnih imen in gospodarjev, najstarejši je iz leta 1846. Nekateri od njih danes v Novakih zaman iščemo. V poglavju Kratka zgodovina naselitve Davče se je dotaknil tudi sosednje vasi, saj je velik del davških domačij spadal pod župnijo

Novaki vse do ustanovitve samostojne duhovnije v začetku 20. stoletja. Podrobno so opisana prav prizadevanja Davčarjev, da bi dobili svojo duhovnijo, za kar je bil pogoj izgradnja cerkve in župnišča. Pod naslovom Župnija Novaki so predstavljeni vsi pomembni dogodki iz preteklosti župnije ter z verskim življenjem povezane šege in navade; npr. različna romanja, ki so se jih udeleževali vsako leto. V poglavju Šolstvo v Novakih so opisani začetki – šolo za silo so dobili leta 1865, prikazana so prizadevanja za izgradnjo šolskega poslopja, ki je bilo zgrajeno leta 1912, ter navedeni učitelji, ki so v Novakih poučevali nekje do začetka 70. let 20. stoletja. Najpomembnejši vir mu je bila šolska kronika. V naslednjem poglavju z naslovom Novaki v času italijanske okupacije in po njej pa je poleg pisnih virov že v večji meri uporabil pričevanja posameznikov. Vas Novaki leži tik ob nekdanji rapalski meji med Jugoslavijo in Italijo, zato so seveda z mejo povezane številne pripovedi. Ob meji je italijanska vojska gradila obmejne kasarne. Dejavní so bili kontrabantarji, ki so tihotapili vsega po malem, od caharina do konjev. Slednje je bilo seveda precej bolj tvegano in strogo kaznovano. Novačane je zelo prizadelo begunstvo ob začetku druge svetovne vojne. Med vojno je bila vas večkrat bombardirana, okupatorji so vdiralí med ofenzivami ter pobijali in požigali. Avtor opisuje tragične usode nekaterih

posameznikov ter seveda ne more mimo delovanja Partizanske bolnice Franja, saj so imeli prav domačini nedvomno velike zasluge za njen nastanek in delovanje. Pod naslovom Služenje vojske opisuje predvsem nabor in odhod v vojsko ter s tem povezane navade, kot se jih spominja sam. Naslednji sklop, ki ima naslov Infrastruktura, govori o razvoju lokalnih cest, kdaj in kako so jih gradili, o prometnih povezavah z drugimi kraji, telefoniji in pošti. Posebej naj izpostavim 9. poglavje z naslovom Obrt, industrija in turizem. Tu so zbrani in zapisani podatki o nekdanj številnih obrteh, ki so živele v vasi. Opisane so elektrarne, gostilne, kovačije – teh je bilo vsega skupaj 15, mlini – teh je bilo v različnih obdobjih kar 27, žage, kamnoseki, oglarji, streharji, cimpermani in tesarji, zidarji, žgalci apna, golcarji, mizarji, kolarji, sodarji, izdelovalci lesenih cevi, izdelovalci vrvi, strojarji, prevozniki, cestarji, čevljarji, tkalci, šivilje in krojači, zdravilci, urarji, celo knjigovez se najde med njimi. Izostali niso niti umetniški poklici: podobarji, muzikanti in pa šlogarice. V sklop industrija je uvrstil rudnik bakra na območju Škofja, v sklop turizem pa razvoj Smučarskega centra Cerkno. Naslednje poglavje ima naslov Kmetijstvo in trgovina. Opisuje trgovino, od potujoče, ki jo je s košem na rami opravljala Kašanova Tona, do malih kramarij, ki so v različnih obdobjih delovale po

Novaki, Novačani in "vaznkaš" skozi čas

vasi, ter do tiste bolj organizirane pod okriljem Kmetijske zadruga Novaki. Uspešno je delovala tudi Mlekarska zadruga. Mlekarstvo je bilo še posebej pomembno v 30. letih 20. stoletja, v časih gospodarske krize, ko je mleko kmetom zagotavljalo skoraj edini skromen zaslužek. Zanimivi so zapisi o različnih kmečkih opravilih: koline, trenje lanu, pletev, žetev, košnja, gnojnarjenje. Zapisani so tudi recepti za domače jedi, kot so: volovji masovnik, budle, ajdov močnik, karažavec, češpovc in druge.

Na kmetijstvo se nanaša tudi naslednje poglavje – Razvoj kmetijske mehanizacije. V nekaj desetletjih so stroji povsem zamenjali pripomočke, ki so jih kmetje skoraj nespremenjene pred tem uporabljali malodane stoletja dolgo. Kaj je že to vaznkaš, kanc, vlakavc, tajsln?

V 12. in 13. poglavju najdemo zapise o društvenem življenju. Predstavljen je razvoj gasilstva in lovstva ter kulture. Prvo kulturno-prosvetno društvo je bilo v Novakih ustanovljeno leta 1906. Imenovalo se je Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Novakih na Goriškem. V obdobju po drugi svetovni vojni pa je delovalo Izobraževalno umetniško društvo France Prešeren Novaki. Med znanimi novaškimi rojaki izstopa bореc za delavske pravice, novinar in urednik ter politik Tomo Brejc, ki mu je Čemažar posvetil posebno pozornost. Mesto v njej pa so našli tudi nekateri, izven vasi manj znani posamezniki: Peter Bevk, Jernej Kenda, Jakob Čemažar, Venceslav Jemec ter posebneži, kot sta bila Miha in Ančka Okorn ali Miha Peternelj - Ravnak. V predzadnjih dveh poglavjih lahko preberemo različne pripovedi in vraže ter opise tragedij in nesreč, ki so prizadele posamezne vaščane v preteklosti. Čisto nazadnje pa so predstavljene še nekatere družine z večjim številom otrok. Med njimi je kar nekaj takšnih, ki so štejele od 10 do 15 otrok.

Nekaj zanimivih je na javni predstavitvi knjige 17. septembra 2009 v Cerknem podala tudi

Predstavitve knjige o Novakih v Cerkljanskem muzeju (Fototeka Cerkljanski muzej)

Avtor Zdravko Čemažar v razgovoru s kustosinjo Cerkljanskega muzeja Milojko Magajne (Fototeka Cerkljanski muzej)

lektorica Marija Rejc:

Življenje je polno naključij in eno takih je tudi to, da bo knjiga Zdravka Čemažarja o Novakih in Novačanih uradno zagledala luč sveta prav na današnji dan, 17. septembra, ki ga slavimo kot Bevkov dan. Muzej in avtor sta zagotovo vesela, da jima je uspelo ujeti to naključje, saj je v Čemažarjevi knjigi omenjen tudi naš rojak, pisatelj France Bevk, kot učitelj v novaški šoli v času 1. sv. vojne.

Ta dan je bil – in upam, da je še – za nas šolnike in šolarje vedno poseben dan, to je bil naš kulturni dan. Zato je prav, da ga ovenčamo z izdajo nove knjige, katere avtor se je gotovo zavedal Bevkovih misli, da »je vsaka črka korak do dna nerazumljivega in vsaka knjiga del obraza večno živega«. Pa še kako resnično so se že v Bevkovem času potrjevale te misli in se še bodo!

Zame je izdaja vsake knjige prisposoba svatbe. Ženin je avtor, knjiga pa njegova nevesta. Vsi, ki so prisotni pri izdaji, pa svatje, ki se veselijo njunega skupnega odhoda na življenjsko pot.

Razlika je le v tem, da se življenje ženina in neveste nekoč – kot navadnima smrtnikoma – tudi konča, knjiga in njen avtor pa sta nesmrtna, kot je zapisal Anton Aškerc v svoji pesmi Čaša nesmrtnosti:

*»Čaša tvoja je življenje tvoje!
Vlivaj vanjo vsak dan dela dobra,
dela slavnega za rojake svoje,
za rojake in za domovino!«*

Ali je ni – čaše namreč – do roba napolnil tudi Zdravko Čemažar s svojim obsežnim delom Novaki, Novačani in »vaznkaš« skozi čas? Prav gotovo, zato mu ob izidu iskreno čestitam!

Knjiga Novaki, Novačani in »vaznkaš« skozi čas je izšla v samozaložbi julija 2009. Med domačini, ki jim je bila v prvi vrsti namenjena, je bila dobro sprejeta. Tudi sama domačinka sem z užitkom prebirala zapise o ljudeh, ki sem jih poznala ali pa o njih slišala pripovedovati starše

in druge odrasle. Če rečemo, da je knjiga izpolnila svoje osnovno poslanstvo – prebivalcem Novakov posredovati vedenje o kraju in njihovih prednikih, ji moramo ob tem priznati, da predstavlja pomemben prispevek k domoznanski literaturi našega območja. Njena največja vrednost pa so številni zapisi pričevanj, ki so jih posredovali vaščani.

»Vaznkaš« skozi čas Zdravka Čemažarja je vsekakor vsebinsko in slikovno bogata kronika vasi pod Črnim vrhom.

Anton Zelenc

PETDESET LET SANKAŠKEGA KLUBA IDRİJA

Izdal Sankaški klub Idrija. Glavni urednik: Nejc Gregorač, 50 strani. Oblikovanje Jasna Pišlar, Martina Pišlar. Naklada 300 izvodov. Tisk Pagis d.o.o. Idrija, Idrija, februar 2010.

Sankaški klub Idrija je bil ustanovljen med prvimi v Sloveniji že leta 1958. V sklopu praznovanj jubileja delovanja je klub pripravil nekaj večjih prireditev. Prva je bila organizacija in izvedba Državnega prvenstva v sankanju s športnimi sanmi na Talerju dne 14. februarja 2009. V dneh od 13. do 20. marca 2009 je bila v Galeriji Idrija nad Mestno knjižnico in čitalnico na ogled pregledna razstava o petdesetletnem delovanju kluba. Prizadevnim članom kluba in simpatizerjem je uspelo zbrati izjemno veliko predmetov. Številni obiskovalci so si lahko ogledali sanke in opremo iz preteklih obdobij, startne številke z raznih tekmovanj, pokale, medalje, priznanja, plakate, dokumente in fotografije. Razstava je bila priložnost za obujanje spominov bivših in sedanjih tekmovalcev ter ljubiteljev sankanja. Ob zaključku praznovanja je v februarju 2010 izšla še monografska publikacija. Njena predstavitev je bila 8. aprila 2010 v Mestni knjižnici in čitalnici Idrija.

Uredniški odbor je ustvarjanje publikacije zasnoval z namenom, da se zabeleži ta del idrijske športne zgodovine. Avtorji so bili pred zahtevno nalogo, saj so imeli na razpolago malo arhivskega gradiva. Podatke so pridobili s pričevanji nekdanjih in sedanjih članov kluba ter iz njihovih osebnih arhivov.

Knjiga ima deset poglavij, kjer je na začetku opisan razvoj sankanja v Evropi in Sloveniji. Sankanje ima v Idriji stoletno tradicijo in je primerljivo z prvimi zapisi o sankanju na Slovenskem. Idrijčani so z doma narejenimi sanmi izkoriščali naravne proge v bližnji okolici za druženje, sprostitve in zabavo. Najraje so se sankali s Kovačevega Rovta. Za začetek

organiziranega sankanja v Idriji štejemo leto 1958, ko so pri takratnem TVD Partizan Idrija ustanovili sankško sekcijo in v Idriji organizirali prvo sankško tekmovanje. V naslednjem desetletju so bile na progi s Kovačevega Rovta in kasneje na progi Taler-Pringl izvedene številne tekme republiškega prvenstva, medklubske in rekreativne tekme. Za izvedbo tekmovanj so se uporabljale tudi druge proge, ki so v publikaciji opisane. Avtorji Nejc Gregorač, Danila Zalatel, David Velikanje in Srečko Gregorač se v nadaljevanju sprehodijo skozi celotno zgodovino kluba in navedejo vse najboljše športne uspehe tekmovalk, tekmovalcev in športnih delavcev.

V naslednjih poglavjih avtorji Viktor Crnobrnja, Mira Gosler, Metka Cvelbar, Marko Šubic, Jana Gregorač in David Velikanje obujajo spomine na različna tekmovalna obdobja od začetkov delovanja kluba do današnjih dni.

Potrebno je poudariti, da je organizacija tekmovanj temeljila na prostovoljnem delu in solidarnosti. Te vrednote so tudi danes osnova za delovanje kluba, ki jih starejši člani uspešno prenašajo na mlajše in ni naključje, da uspehi ne izostajajo.

Sankaški klub Idrija opravlja poslanstvo, ki so ga začrtali ustanovitelji pred petdesetimi leti. Opravlja pomembno vlogo pri vzgoji mladih ter obenem družijo starejše ljubitelje tega športa.

Prof. dr. VINKO CUDERMAN, DOBITNIK NAGRADE ZA AVTORSKO DELO NA PODROČJU UČBENIKOV IN UČNIH PRIPOMOČKOV ZA SREDNJE ŠOLE ZA LETO 2009

Sp profesorjem Cudermanom sva bila sodelavca na realki, najprej kot kolega, nakar je sledilo moje desetletno ravnateljstvo do odhoda na Zavod RS za šolstvo. Zelo podrobno sem spoznavala njegovo delo in zavedala sem se, kolikšen je njegov prispevek k rasti književne vzgoje in umetnosti v šolah na Slovenskem. Zavedajoč se tega se mi je že takrat porodila misel, da vsa ta prizadevanja profesorja Cudermana ne smejo kar neopaženo mimo najširše javnosti.

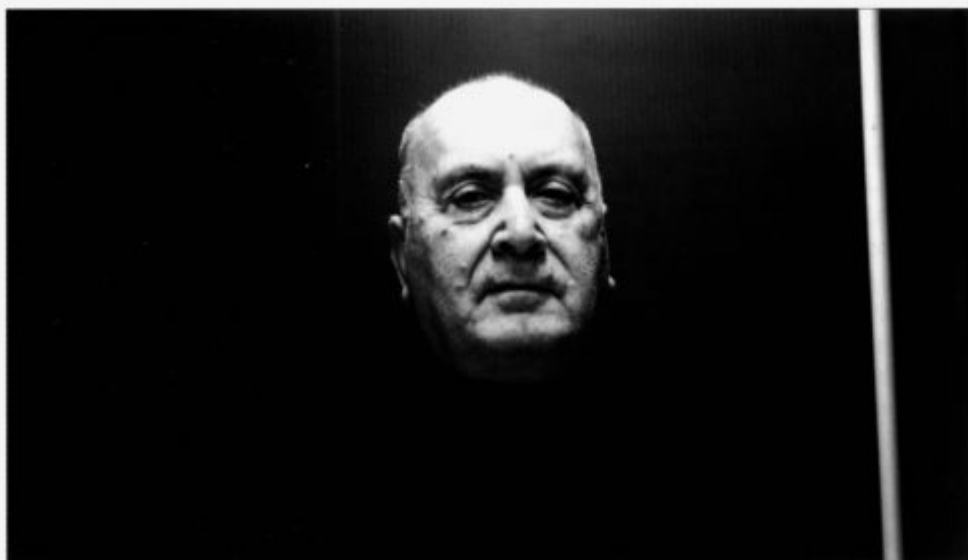
Pri Ministrstvu za šolstvo in šport RS deluje Odbor za podeljevanje nagrad RS na področju šolstva. Na podlagi 7. člena Zakona o nagradah ter 2. člena Pravilnika o delu Odbora za podeljevanje nagrad se vsako leto objavi javni razpis za dodelitev nagrad RS na področju šolstva. Letošnji razpis je bil objavljen že februarja z vsemi merili za dodelitev nagrad; v splošnem delu je navedeno, da kandidate za nagrado lahko predlagajo fizične in pravne osebe. Tako sem podala prijavo na razpis za nagrado RS na področju šolstva za leto 2009.

Vinko Cuderman je kot profesor slovenščine in ruščine prišel na Gimnazijo Jurija Vege v Idriji leta 1962. Postala sva delovna kolega v urejenem in zahtevnem učiteljskem zboru. Ravnateljica je bila tedaj priznana pedagoška delavka Slavica

Božič. Gimnazija je bila kulturno in vzgojno-izobraževalno središče kraja. Njen finančni podpornik je bil Rudnik živega srebra Idrija, tako da smo šolo lahko opremljali s sodobnimi učnimi pripomočki. Poleg laboratorijev smo uredili tudi avdiovizualno učilnico, ki je Vinku Cudermanu omogočala, da je jezikovni in književni pouk kombiniral z nazorno glasbeno in filmsko vzgojo.

Skrb za duhovno rast dijakov je bila predvsem v domeni slavistov in drugih družboslovcev, ki so znali dijakom posredovati kulturo z etično substanco. Profesor Vinko Cuderman je s svojo znanstveno širino, pokončnostjo in svetovljanstvom znal pritegniti dijake, saj so bila njegova področja umetnostnega udejstvovanja za dijake zanimiva in vabljiva. Že kot otroka ga je oče, ljubiteljski igralec in režiser, navdušil za gledališče. S petimi leti je prvič stopil na odrske deske in gledališču ostal zvest vse do upokojitve: kot igralec, režiser, dramaturg, pisec dramskih besedil, organizator, po vstopu v šolo pa dobrih trideset let zavzet mentor mladih. Že pred prihodom v Idrijo je na Jesenicah z učenci Osnovne šole Toneta Čufarja po lastnem scenariju pripravil zabavni večer s temami iz šolskega življenja, ki je bil zelo odmeven ne le med učenci, ampak tudi v dovolj kritični jeseniški javnosti. V Idriji je pogrešal urejeno gledališko dvorano, zato je poskušal kulturno mrtvilo, ki je

vladalo v mestu do njegovega prihoda, poživiti z recitali v manjši dvoranici, namenjeni sejам. Že prvo leto je z dijaki pripravil recital Kajuhove poezije in z dramskim krožkom uprizoril Burko o jezičnem dohtarju, v kateri je glavno vlogo igral kasnejši gledališki in filmski igralec Silvij Božič. Postal je predsednik Svobode, pozneje predsednik ZKO in za svoje delo že leta 1964 prejel okrajno Kosovelovo nagrado, leta 1977 pa še občinsko Pirnatovo nagrado. Na šoli je po njegovi zaslugi postala tradicija, da so dijaki pod njegovim režijskim vodstvom vsako leto pripravili dve gledališki prireditvi, izvirne ugledališčne recitale: v začetku leta so se na dan republike predstavili javnosti prvošolci, na kulturni praznik pa maturanti. S svojimi predstavami so sodelovali tudi na gledaliških revijah mladih in se uvrščali na republiška srečanja. Dijake, ki so kazali igralsko nadarjenost, je Cuderman vključeval tudi v Dramatično društvo, ki ga je vodil kot organizator in dramaturg, predstave pa so režirali poklicni režiserji ali igralci (Draga Ahačič, Jože Babič, Marjan Belina, Jože Vozny idr.). V času, ko ga je vodil, je Dramatično društvo postalo ena vodilnih slovenskih amaterskih gledaliških skupin; drama Pomrak, ki jo je napisal in režiral Cuderman sam, je leta 1983 kot najboljši amaterski dosežek predstavljala slovensko ljubiteljsko dejavnost na Tednu slovenske drame v Kranju.

Prof. dr. Vinko Cuderman (Foto Branka Štrefel, arhiv ABC Merkur d.o.o. Idrija)

Zelo pomembno je bilo njegovo organizacijsko delo. Takoj po prihodu v Idrijo je postal občinski predsednik sveta za kulturo in to delo opravljal dve mandatni dobi. V tem času je dosegel ureditev slikarske galerije in novih prostorov Mestne knjižnice, a tudi temeljito prenovo gledališke dvorane, tako da je postala eden najbolj urejenih gledaliških prostorov na Slovenskem in zato gostitelj številnih republiških gledaliških srečanj, zlasti srečanj mladih. Predvsem pa so v novi dvorani lahko gostovala poklicna gledališča. Tako je postalo stalen in zelo priljubljen gost v Idriji s svojimi predstavami tržaško gledališče, a tudi goriško in ljubljansko Mestno gledališče. To, da je imela Idrija kaki dve desetletji redna gostovanja poklicnih in boljših ljubiteljskih gledališč, glavni gledališki dogodek pa je bila vsakoletna predstava domačega Dramatičnega društva, je omogočalo organizacijo dopoldanskih predstav za gimnazijo, tako da so bile generacije dijakov v letih od 1969 do 1985, za katere so bile organizirane tudi posebne

filmske predstave, deležne bogate umetnostne vzgoje. K temu sta po svoje prispevali slikarska galerija z rednimi razstavami in glasbena šola s koncertnimi prireditvami. Predvsem za delo z mladimi je profesor Cuderman leta 1976 prejel najvišje republiško priznanje za delo na gledališkem področju – Linhartovo plaketo, za organizacijsko delo pa mu je bilo dodeljeno Zlato odličje Svobod, saj je sodeloval tudi v številnih republiških kulturnih organih (v predsedstvu ZKO, v tajništvu ZKO, kot član odbora za založništvo in za gledališče pri KS) in več let skrbel za organizacijo ljubiteljskega gledališkega življenja na Severnem Primorskem.

Profesor Cuderman je bil tako osrednji steber gledališkega življenja na šoli in v Dramatičnem društvu ne le zaradi svoje strokovne podkovanosti (od leta 1960 se je redno udeleževal poletnih gledaliških in filmskih seminarjev ter delavnic), ampak tudi zaradi ugleda, ki ga je užival kot človek. Bil je zelo zahteven do sebe, a tudi do drugih, ter imel razvit čut za družbeno okolje

in za pravičnost. Najbolj sem ga spoznala v času svojega ravnateljstva v letih od 1973 do 1983, torej neposredno pred tem, ko sem odšla v službo na Zavod RS za šolstvo. Tudi sama sem dolga leta sodelovala pri Dramatičnem društvu in ohranila nanj lepe spomine, najbolj pa mi je ostal v spominu ta dogodek: za državni praznik smo pripravljali proslavo, nekakšen recital z velikim številom nastopajočih, med katerimi so bile poleg odraslih tudi dijakinje Vzgojiteljske šole. Na generalki se nisem uspela najbolje zbrati in moja recitacija je izzvenela nekam neprepričljivo. Profesor Cuderman, režiser prireditve, me je na to vpriči dijakinj opozoril. Tako so te videle, da sem zanj (čeprav na šoli ravnateljica) pri predstavi le ena od nastopajočih, enaka njim. Tak je bil profesor Cuderman vedno: zahteven do sebe in do drugih – brez izjeme. Sprejete naloge je izpolnjeval z vso odgovornostjo in vztrajnostjo in zato pri vzgojno-izobraževalnem delu dosegal nadpovprečne uspehe, vidne uspehe pa tudi na področjih, ki niso sodila med njegove redne delovne naloge.

Leta 1976 ga je dr. Matjaž Kmecl, tedaj dekan, nagovoril, da se je vpisal na študij književne didaktike. Kako resno je vzel ta študij, kažejo ocene, ki jih je dobil na izpitihi: pri vseh predmetih oceno 10. Po zagovoru magistrske naloge (mentorica dr. Helga Glušič) in nastopnem predavanju je bil kot prvi na ljubljanski Filozofski fakulteti imenovan za višjega predavatelja književne didaktike. V osemdesetih letih je nadaljnji didaktični študij povezoval s poskusnim preverjanjem v razredu. Dodeljena mu je bila tudi republiška štipendija za krajši študij v tujini. Leta 1992 mu je bila, spet kot prvemu na Univerzi v Ljubljani, podeljena diploma za uspešno opravljen doktorat. Tema disertacije je bila Razvijanje učenčeve ustvarjalnosti pri analizi književnega besedila v srednji šoli; mentor dr. Janez Rotar.

Po opravljenem doktoratu si je kot član

komisije, ki naj bi prenovila učni načrt za književni pouk, prizadeval, da bi književni pouk zamenjali s književno vzgojo. Začasno je dosegel, da sta bili v učnem načrtu le dve tretjini tem obvezni, tretjina ur pa naj bi bila na razpolago učiteljem za svobodno ustvarjalno delo z dijaki, za kar pa bi bilo treba začeti učitelje strokovno doizobraževati. To je bil razlog, da se odgovorni za njegov reformni predlog niso ogreli. Do upokojitve je bil reden predavatelj na seminarjih, ki jih je Zavod za šolstvo prirejal z namenom, da bi srednješolski profesorji poglobili svoje strokovno in didaktično znanje. V tem času je začel tudi svoje široko zamišljeno mentorsko delo: k sestavljanju prvega priročnika za učitelje književnosti v srednji šoli, ki ga je prvo leto napisal skoraj sam, je znal pritegniti vrsto profesorjev, ki so pod njegovim strokovnim vodstvom sodelovali pri pisanju priročnika za naslednja tri leta. Kot recenzent učbenikov je bil vedno tudi svetovalec, tako tudi pri književnih učbenikih Jane Kvasove (*Potovanje besed*, 1–5, 1996–2002) in Vladimire Korošec (*Stežice do besedne umetnosti*, 1–4, 1998–2002). Kot pisec je sodeloval pri izdajanju zbirke *Klasje in Domača branja*, katerih dela so bila namenjena srednješolcem za obvezno domače branje, ter sodeloval pri založbi Gyrus (Intelego) s študijami del, ki so bila določena za maturitetne eseje. Lani, ko je praznoval življenjski jubilej (75 let), je izšel njegov izčrpn in nazorni pregled književnosti in literarne teorije, ki se zahteva od maturantov pri ustnem izpitu iz slovenščine. Priročnik je zaradi svoje poglobljenosti in izvirnih, strokovnih interpretacij književnih del najboljši književni pregled te vrste na Slovenskem: opora učiteljem in repertorij za dijake. Letos je bilo to delo ponatisnjeno, v pripravi pa je tudi že ponatis za maturo 2010. Takega priročnika do sedaj na Slovenskem še nismo imeli. Boljšim dijakom in predvsem profesorjem je dr. Cuderman v svojem jubilejnem letu namenil delo *Pogovori o književnosti in književni vzgoji*. Gre za izčrпно

razpravo o umetnosti, o njenih značilnostih, ki odpira nove poglede na njeno naravo. Javno razpravo bi moral sprožiti predvsem drugi del knjige, ki govori o položaju umetnostne vzgoje in pouka književnosti v naših šolah. Dr. Vinko Cuderman je knjigi na pot zapisal: „Ko sem se lotil pisanja teh pogovorov, sem imel pred očmi boljše, za umetnost bolj odprte dijake ali študente, nastalo pa je delo, ki je zlasti zaradi zaključnega dela še najbolj primerno za učitelje, vendar upam, da je v njem dovolj zanimivih informacij tudi za druge bralce, za take seveda, ki jih zanimajo umetnostna vprašanja, s katerimi se v šoli niso srečali. Pri odgovorih na najtežja med njimi sem dostikrat bolj upošteval mnenja umetniških ustvarjalcev kot pa sodbo znanstvenikov. Pri tem sem izhajal iz lastnihkušenj, saj so mi pogovori z nekaterimi vidnimi slovenskimi umetniki (besednimi ustvarjalci, gledališkimi in filmskimi režiserji, slikarji, glasbeniki) precej bolj poglobili pogled na umetnostno problematiko kot pa uradni študij.“ Pogovori o umetnosti in književni vzgoji so strokovno in polemično delo, ki ga ima sam avtor za svoj labodji spev, a sem prepričana, da niso njegovo zadnje delo. Saj trenutno že pripravlja študijo o Kovačičevih Prišlekih, ki jih je maturitetna komisija izbrala za pisanje eseja v letu 2010.

Dotaknila sem se le nekaterih njegovih didaktičnih del, ki so v šolah praviloma dobro sprejeta tako pri dijakih kot pri profesorjih – pregled njegovih številnih objav pa je viden iz priložene bibliografije. Ta dovolj zgovorno potrjuje, da je predlog, da se dr. Vinku Cudermanu dodeli nagrada RS na področju šolstva (nagrada za avtorsko delo na področju učbenikov in učnih pripomočkov), več kot utemeljen.

Prvo obvestilo z Ministrstva za šolstvo in šport, da je Odbor za podeljevanje nagrad Republike Slovenije na področju šolstva na seji dne 29. junija 2009 sklenil, da podeli nagrado RS na področju šolstva za leto 2009 dr. Vinku

Cudermanu, sem prejela sredi julija, drugo pa je bilo vabilo na slovesno podelitev nagrad za 1. oktober v Grand hotelu Union.

Odboru za podeljevanje nagrad RS na področju šolstva predseduje prof. dr. Pavel Zgaga. V svojem poročilu, ki nam ga je posredoval pri slavnostni podelitvi nagrad, navaja, da je na razpis prispelo kar 30 predlogov. Zakon dopušča podelitev enajstih nagrad, in sicer petih za posebno uspešno vzgojno, izobraževalno, inovacijsko in organizacijsko delo, štirih za življenjsko delo na področju vzgoje in izobraževanja, ene za avtorsko delo na področju učbenikov in učnih pripomočkov ter ene za najvišje dosežke pri znanstvenem delu v vzgoji in izobraževanju. V poročilu predsednik navaja, da prav vsi nagrajenci dosegajo najvišja merila, po katerih se ocenjujejo predlogi in sklepi.

Slavnostna podelitev nagrad je potekala v obnovljeni unionski dvorani. Vsak nagrajenec je razen vabila zase prejel še deset vabil za svoje najozje domače in prijatelje, zato lahko zapišem, da je bila, razen vidnih osebnosti iz vrst šolnikov na Slovenskem, prisotna Slovenija v malem. Pozdravni nagovor ministra za šolstvo in šport dr. Igorja Lukšiča nagrajencem je izpostavljaj njihov prispevek h kakovostnemu delu na vseh vzgojno-izobraževalnih področjih in izražal zadovoljstvo ob vidnih dosežkih. V kulturnem delu sta nastopili pevki, skupina otrok iz Zavoda za usposabljanje Janeza Levca in učiteljski pevski zbor Emil Adamič. Voditelj slavnostne prireditve je bil Klemen Slakonja – z nekaterimi vidnimi spodrsjlaji, ki si jih Ministrstvo za šolstvo in šport ne bi smelo dopustiti.

Na naši realki je to državno priznanje do sedaj imela le naša dolgoletna ravnateljica, pokojna Slavica Božič. Kot prejemnik tega visokega priznanja se ji sedaj ob bok postavlja tudi dr. Vinko Cuderman. Iskrene čestitke!

Rafael Terpin, Anka Vončina

BOTANIČNE NOVOSTI NA IDRIJSKEM IN V OKOLICI

Botanični krožek »PUMPARK« pri Muzejskem društvu Idrija

Pumpark (popok po idrijsko) ni uradno potrjeno društvo. Najbrž tudi nikoli ne bo. To je le skupina amaterskih botanikov, bolj ali manj pridno delujočih pod okriljem Muzejskega društva Idrija. Čeprav smo se z botaniko nekateri ukvarjali že dolgo prej, bi PUMPARKOVO rojstvo smeli umestiti v leto 2004, v čas, ko je na začetku rak začel nastajati Scopolijev botanični vrt. Lahko bi rekli, da je vrt tudi sam po sebi začel vzbujati nepotešljivo željo po spoznavanju domačih rastlinskih vrst.

Torej, ker ne gre za društvo, pač pa le za prijateljsko družino, smemo reči (in upati), da je naš vsakdo, ki se nam vsaj enkrat pridruži in pri tem pokaže zanimanje za rastlinstvo.

V šestem letu delovanja nas v svetu rastlin ne zanimajo samo rože (to so rastline s priljudnimi cvetovi), temveč že tudi praproti, lišaji, mahovi in trave.

Lahko se samo bojimo, kam vse to pelje.

Botanični spisek svojih uspehov smo precej razširili, vse seveda ne sodi v PUMPARKOV okvir, vendar s tem nismo storili nič slabega: nekakšna inventura. Odslej bomo zanesljivo skrbnejši zapisovalci. O samih uspehih (glavno je bilo odkritje Blagajevoga volčina na Idrijskem) bodo tako ali tako lahko presojali le strokovnjaki.

Preglednica je sestavljena kronološko. Stolpci pomenijo: datum najdbe, najditelj, s slovenskim in latinskim imenom označena rastlina, ime nahajališča in kvadrant (vse slovensko ozemlje je razdeljeno na 666 kvadrantov, vsak od njih pa še na štiri enote). Debelo tiskani kvadranti pomenijo, da gre za novo nahajališče. Številke v zadnjem desnem stolpcu povedo, kje je bila najdba že objavljena.

Zap. št.	Datum	Najditelj	Rastlina	Nahajališče	Kvadrant	Op.
1	1.5.1999	Elvica Velikonja	Kranjski volčič, <i>Scopolia carnolica</i>	V Dolinah, Predmeja	0049/3	2
	28.11.2000	Elvica Velikonja	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	Tisovec	0049/4	2
3	13.6.2001	Elvica Velikonja	Bermudski modri meček, <i>Sisyrinchium bermudiana</i>	na Bregu, Predmeja	0049/1	3, 4
4	8.8.2001	Elvica Velikonja	Bleščeči pelin, <i>Artemisia nitida</i>	Čaven (ponovno po 29 letih)	0049/3	5
5	5.5.2002	Rafko Terpin	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Češnjice, Idrija	9950/3	6
6	2.6.2002	Elvica Velikonja	Rebrinčevolstna hladnikovka, <i>Hladnikia pastinacifolia</i>	Šunik, Predmeja	0049/3	7, 8
7	27.6.2002	Brane Dolinar	Loeselova grezovka, <i>Liparis loeseli</i>	Godovič, Šebalski bajer	0050/2	9, 10
8	20.10.2002	Gregor Podgornik	Sploščeni dvorednik, <i>Diphysastrum complanatum</i>	pod Šturmovcem, Srednja Kanomlja	9949/4	
9	2003	Marina Slabe	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	Ljubevč, Idrija	0050/1	
10	3.5.2003	Rafko Terpin	Bleda kukavica, <i>Orchis pallens</i>	Melinšek, Čekovnik	0049/2	6
11	12.5.2003	Marina Slabe, Anka Vončina	Čmrčjeliko mačje uho, <i>Ophrys holoserica</i>	Ljubevč, Idrija	0050/1	6
12	17.4.2004	Marina Slabe, Anka Vončina	Blagajev volčin, <i>Daphne blagayana</i>	Kojnaška grapa, Idrija	0050/1	11, 12, 13, 14
13	16.5.2004	Anka Vončina	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Tršanovše, Idrijska Bela,	0049/2	6
14	25.5.2004	Elvica Velikonja	Alpski glavinec, <i>Centaurea alpina</i>	vzhodno pobočje Čavna, (ponovno po 138 letih)	0049/3	15

Zap. št.	Datum	Najditelj	Rastlina	Nahajališče	Kvadrant	Op.
15	2005	Rafko Terpin	Belkaste ročice, <i>Pseudorchis albida</i>	Bendijski vrh, Vojsko,	9949/3	6
16	28.4.2005	Jernej Peljhan	Ternovanjski jeglič, <i>Primula x teranoviana</i>	Mala Gora, Čaven	0049/3	16
17	29.4.2005	Rafko Terpin, Marjan Šenica	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Svetik – Trepališe, Sp. Kanomlja	9950/3	17
18	22.5.2005	Rafko Terpin	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Senčni potok, Idrijska Bela,	0049/2	17
19	2.6.2005	Rafko Terpin	Belkaste ročice, <i>Pseudorchis albida</i>	Za Dolgo rupo, Vojsko	9949/4	17
20	23.6.2005	Jernej Peljhan	Kochov svišč, <i>Gentiana acaulis</i>	Strelice nad Podkrajem	0150/2	18
21	6.8.2005	Jernej Peljhan	Schuttleworthov rogoz, <i>Typha scutellworthii</i>	Vodice	0150/2	18
22	16.8.2005	Rafko Terpin	Purpurna močvirnica, <i>Epipactis purpurata</i>	Mehke doline, Kanomeljsko Razpotje,	9950/3	17
23	4.9.2005	Rafko Terpin	Zavita škrbica, <i>Spiranthes spiralis</i>	Češnjice, Idrija	9950/3	17
24	4.9.2005	Jernej Peljhan	Linnejev bodičnik, <i>Drypis spinosa</i> L. subsp. <i>jacquiniana</i>	Podrta gora nad Ajdovščino	0149/2	18
25	27.9.2005	Jernej Peljhan	Tisa, <i>Taxus baccata</i>	Podrta gora nad Ajdovščino	0149/2	18
26	27.9.2005	dr. Igor Dakskobler	Pirenejska vijolica, <i>Viola pyrenaica</i>	greben Podrte gore nad Ajdovščino	0149/2	19, 20
27	2006	Marija Bavdaž	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	ob mostu pod plezališčem, Strug	0050/1	
28	19.5.2006	Adrijana Logar, Rafko Terpin	Lepi čevljc, <i>Cypripedium calceolus</i>	Slanice, Čekovnik	0049/2	
29	Junij 2006	Jernej Peljhan	Belkaste ročice, <i>Pseudorchis albida</i>	Strelice nad Podkrajem	0150/2	
30	10.6.2006	Rafko Terpin	Muholiko mačje uho, <i>Ophrys insectifera</i>	Reven, Sr. Kanomlja	9949/4	
31	17.6.2006	Rafko Terpin	Koralasti koren, <i>Corallorhiza trifida</i>	Čaven – Kucelj	0049/3	
32	20.6.2006	Rafko Terpin	Bela čmerika, <i>Veratrum alba</i> subsp. <i>album</i>	Potok – Lipnik, Stopnik	9949/1	
33	17.8.2006	Marija Mercina	Bleda obloglavka, <i>Cephalaria leucantha</i>	Ob cesti Col – Ajdovščina	0149/2	21, 22
34	27.10.2006	Rafko Terpin	Enocvetka, <i>Moneses uniflora</i>	Hudo polje, Vojsko	0049/1	
35	27.2.2007	Tanja Čuk, Anka Vončina	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	V Strugu, stara pot, za Kevlercem (ponovno)	0050/1	
36	27.3.2007	Tanja Čuk, Anka Vončina	Visoki jeglič, <i>Primula elatior</i>	pod Bernikovim plazom na rakah, Idrija (ponovno)	0050/1	
37	9.4.2007	Rafko Terpin	Gozdni mošnjak, <i>Thlaspi sylvestre</i>	Gruden, Čepovanska vrata	9948/2	23
38	14.4.2007	Elvica Velikonja	Idrijski jeglič, <i>Primula x venusta</i>	Drnulc, (ponovno po 72 letih)	9948/2	24, 25
39	19.4.2007	Alenka Mihorič	Bleda kukavica, <i>Orchis pallens</i>	Kojnaška grapa, Idrija	0050/1	
40	6.5.2007	Anka Vončina	Muholiko mačje uho, <i>Ophrys insectifera</i>	Bedajnska gmajna pod Colom	0149/2	
41	5.7.2007	Anka Vončina, Rafko Terpin	Enostranska hruškolistka, <i>Orthilia secunda</i>	Hudo polje	0049/1	
42	9.7.2007	dr. Igor Dakskobler	Ognjica, <i>Telekia speciosa</i>	pod Bukovim vrhom, ob cesti v Ipavšk	0049/1	
43	8.12.2007	Anka Vončina	Blagajev volčin, <i>Daphna blagayana</i>	Turnska grapa, Ljubevč, Idrija	0050/1	11, 12, 13, 14
44	15.2.2008	Anka Vončina, Tinka Gantar	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	Pod Golicami, med Sp. Idrijo in Marofom	9950/3	
45	April 2008	Rafko Terpin	Širokolistna lobodika, <i>Ruscus hypoglossum</i>	Majnšk, Idrijska Bela	0049/2	
46	19.4.2008	Ivan Laharnar	Bleda kukavica, <i>Orchis pallens</i>	nad Velikajnetom, Sp. Kanomlja	9950/3	
47	23.5.2008	Anka Vončina, Tinka Gantar	Čebeljeliko mačje uho, <i>Ophrys apifra</i>	Trnje, Sp. Idrija	9950/3	
48	29.5.2008	Rafko Terpin	Zlati koren, <i>Asphodelus albus</i>	Vrsnik, na odcepu k Sp. Vrsniku	9950/4	
49	30.5.2008	Elvica Velikonja, Anka Vončina	Belkaste ročice, <i>Pseudorchis albida</i>	Vodice	0150/2	
50	6.6.2008	Anka Vončina	Drobnolistna močvirnica, <i>Epipactis microphylla</i>	Sv. Miklavž pod Gradiško turo, Vipavska dolina	0149/4	
51	16.6.2008	Elvica Velikonja	Primorska košenilica, <i>Genista holpaetala</i>	Platna	0049/3	
52	22.6.2008	Anka Vončina	Bermudski modri meček, <i>Sisyrinchium bermudiana</i>	Staniše pod Velikim Golakom, Predmeja	0049/1	
53	5.7.2008	Anka Vončina	Ognjica, <i>Telekia speciosa</i>	Škrbina nad Hudim poljem, križišče	0049/1	
54	Sept. 2008	Jernej Peljhan	Witasekina zvončica, <i>Campanula witsekiana</i>	Trnovski gozd, Gospodove senožeti	0049/1	
55	6.9.2008	Anka Vončina	Plazeča mrežolistka, <i>Goodyera repens</i>	Kucelj – Veliki rob	0048/4	

Zap. št.	Datum	Najditelj	Rastlina	Nahajališče	Kvadrant	Op.
56	14.4.2009	dr. Igor Dakskobler	Dlakavi mleček, <i>Euphorbia villosa</i>	izliv Jezernice v Idrijo, Podroteja	0050/1	26
57	15.4.2009	dr. Igor Dakskobler	Dlakavi mleček, <i>Euphorbia villosa</i>	ob Idriji med Fežnarjem in Lajštom, Idrijska Bela	0049/2	26
58	25.4.2009	Anka Vončina	Osjeliko mačje uho, <i>Ophrys sphegodes</i>	Bedanjska gmajna pod Colom	0149/2	
59	26.4.2009	Elvica Velikonja	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Vzhodno pobočje Čavna	0049/3	27
60	26.4.2009	Elvica Velikonja	Muholiko mačje uho, <i>Ophrys insectifera</i>	vzhodno pobočje Čavna	0049/3	27
61	5.5.2009	Anka Vončina	Škratno rdeča kukavica, <i>Orchis purpurea</i>	Ljubevč, Idrija	0050/1	
62	6.5.2009	Rafko Terpin	Lepi čevelj, <i>Cypripedium calceolus</i>	Gamsarica nad Bedrovo grapo, pod Prižnico	0049/2	
63	6.5.2009	Rafko Terpin	Dlakavi mleček, <i>Euphorbia villosa</i>	ob Idriji med Lajštom in Bučko	0049/2	26
64	16.5.2009	Rafko Terpin	Lepi čevelj, <i>Cypripedium calceolus</i>	Gamsarica nad Bedrovo grapo, vstop nad Vrtom	0049/2	
65	2.6.2009	Rafko Terpin	Čebeljeliko mačje uho, <i>Ophrys apifera</i>	Češnjice, Idrija	9959/3	
66	18.6.2009	Elvica Velikonja	Vodna perunika, <i>Iris pseudacorus</i>	Avška Lazna	0048/2	28
67	22.7.2009	Rafko Terpin	Plazeča mrežolistka, <i>Goodyera repens</i>	Podrta gora – otlško okno, Črne stene, Kovk	0049/4	
68	3.9.2009	Rafko Terpin	Ognjica, <i>Telekia speciosa</i>	Medved, Srednji Lokovec	9948/2	
69	5.10.2009	Brane Dolinar	Zavita škrbica, <i>Spiranthes spiralis</i>	Bedajnska gmajna pod Colom	0149/2	
70	8.10.2009	Rafko Terpin	Zavita škrbica, <i>Spiranthes spiralis</i>	nad Gorenjem, Lokavec pri Ajdovščini	0049/3	

- Velikonja, E., 1999: Volčiči in volčini Kranjski volčič (*Scopolia carniolica f. carniolica Hacq.*), Gora (Predmeja), 2 (5): 28,29.
- Velikonja, E., 2003: Širokolistna lobodika (*Ruscus hypoglossum*), Gora (Predmeja), 5 (19): 19,20.
- Velikonja, E., 2001: Bermudski modri meček tudi na Predmeji (*Sisyrinchium bermudiana*), Gora (Predmeja), 4 (13): 23,24.
- Velikonja, E., 2001: Modri meček (*Sisyrinchium bermudiana*), Proteus (Ljubljana), 64 (4): 176.
- Velikonja, E., 2002: Bleščeči pelin (*Artemisia nitida*), Gora (Predmeja), 4 (15): 16,17.
- Terpin, R., 2005: O kukavičnicah na Idrijskem, Idrijski razgledi (Idrija), 50 (1): 132-147.
- Velikonja, E., 1998: Hladnikovka (*Hladnikia pastinacifolia Rchb.*), Gora (Predmeja), 1 (1): 23.
- Velikonja, E., 2007: Hladnikovka (*Hladnikia pastinacifolia*), Gora (Predmeja), 11 (36): 11-13.
- Dolinar, B., 2002: Grezovka – redka orhideja, najdena tudi na Idrijskem, Komunitator (Idrija), 2 (10).
- Dolinar, B., 2003: Notulae ad floram Sloveniae. *Liparis loeselii* (L.) L. C. Rich. Hladnikia (Ljubljana), 15–16: 97-99.
- Praprotnik, N., 2004: Blagajev volčin – naša botanična znamenitost. Prirodoslovni muzej Slovenije (Ljubljana): 24.
- Vončina, A., 2008: Oživljeno nahajališče Blagajevoga volčina (*Daphne blagayana Freyer*) na Idrijskem, Proteus (Ljubljana), 70 (8): 376-379.
- Vončina, A., 2008: 170. obletnica prvega kraljevega

- obiska v Idriji, Idrijski razgledi (Idrija), 53 (1,2): 129-139.
- Vončina, A., 2009: Notulae ad floram Sloveniae. *Daphne blagayana Freyer*, Hladnikia (Ljubljana), 24: 52.
- Velikonja, E., 2004: Alpski glavinec (*Centaurea alpina*), Gora (Predmeja), 6 (22): 22,23.
- Peljhan, J., 2007: »Ternovanjski« jegljič tudi na Mali gori (Trnovski gozd). Zaradi svoje »neopaznosti« redki, Proteus (Ljubljana), 69 (8): 361-363.
- Terpin, R., 2006: Dopolnilo k prispevku o kukavičnicah na Idrijskem, Idrijski razgledi (Idrija), 51 (1-2): 144-147.
- Peljhan, J., 2005: Prispevek k poznavanju flore jugovzhodnega dela Trnovskega gozda in zahodnega dela Hrušice, Hladnikia (Ljubljana), 18: 11-22.
- Dakskobler, I., 2007: Zlati koren in raznolistni osat v južnih Julijskih Alpah ter pirenejska vijolica v Trnovskem gozdu, Proteus (Ljubljana), 69 (6): 252-259.
- Dakskobler, I., Peljhan, J., 2007: *Viola pyrenaica* in the northern part of the Dinaric mountains'the plateaus of Trnovski gozd and Nanos, Slovenia), Hacquetia (Ljubljana), 6/2.
- Mercina, M., 2006: Najdba obloglavke (*Cephalaria leucantha*) v Vipavski dolini, Proteus (Ljubljana), 69 (3): 130-132.
- Velikonja, E., 2006: Bleda obloglavka (*Cephalaria leucantha*), Gora (Predmeja), 10 (32): 31,32.
- Terpin, R., Dakskobler, I., 2009: Notulae ad floram Sloveniae. *Thlaspi sylvestre* Jordr, Hladnikia (Ljubljana), 24: 54-57.
- Velikonja, E., 2007: Idrijski jegljič (*Primula x venusta*), Gora

(Predmeja), 11 (34): 14,15.

- Velikonja, E., 2008: Botanika ni samo v razpravah. Iz pisma ljubiteljice botaniku, Proteus (Ljubljana), 70 (9,10):455,456.
- Dakskobler, I., Terpin, R., 2010: Notulae ad floram Sloveniae. *Euphorbia villosa* Waldst. & Kit. Hladnikia (Ljubljana) 25: 55-57.
- Velikonja, E., 2009: Kukavice, Gora (Predmeja), 13 (42): 21-23.
- Velikonja, E., 2009: Vodna perunika (*Iris pseudacorus*), Gora (Predmeja), 13 (44): 8,9.
Podlaga za objavo novosti so znani podatki iz Male flore Slovenije, izdane leta 2007, in iz Gradiva za Atlasa flore Slovenije (Jogan et al. 2001):
- Martinčič, A., Wraber, T., Jogan, N., Podobnik, A., Turk, B., Vreš, B., Ravnik, V., Frajman, B., Strgulc Krajšek, S., Trčak, B., Bačič, T., Fischer, M. A., Eler, K., Surina, B., 2007: Mala flora Slovenije. Ključ za določanje praprotnic in semenk. Četrta, dopolnjena in spremenjena izdaja. Ljubljana.
- Jogan, N., T. Bačič, B. Frajman, I. Leskover, D. Naglič, A. Podobnik, B. Rozman, S. Strgulc - Krajšek, B. Trčak/N. Jogan (ured.), 2001. Gradivo za atlas flore Slovenije. Center za kartografijo favne in flore, Miklavž na Dravskem polju. 443 str.

Zahvala

Za koristne nasvete in strokovno pomoč pri oblikovanju članka se zahvaljujemo dr. Igorju Dakskoblerju.

Mirjam Gnezda Bogataj

IDRIJSKA ČIPKA, Z NITJO PISANA ZGODOVINA

Stalna razstava v Mestnem muzeju Idrija

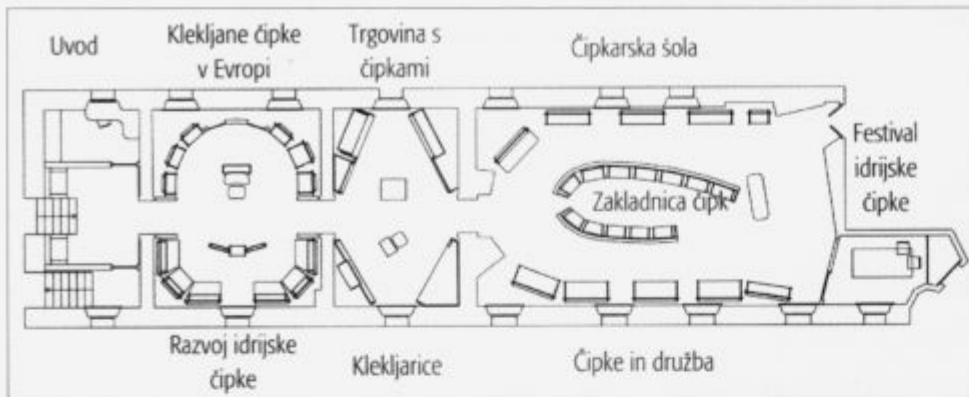
Stalna razstava *Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina* je nastala v organizaciji Mestnega muzeja Idrija in je bila odprta na idrijskem gradu Gewerkenegg 12. septembra 2008. Namen razstave je predstaviti večstoletno tradicijo izdelovanja klekljanih čipk na Idrijskem ter Idrijo umestiti na evropski zemljevid klekljarskih središč. Po bogastvu razstavljenega gradiva in njegovi interpretaciji je največja tovrstna razstava na Slovenskem.

Investicijo prenove razstavnih prostorov je vodila direktorica muzeja Ivana Leskovec. Vsebinska zasnova razstave je delo domačih avtoric: kustosinje Mirjam Gnezda, direktorice in višje kustosinje Ivane Leskovec ter kustosinje Marije Terpin. Oblikovno podobo razstave sta zasnovala zunanja sodelavca: arhitektka Monika Milič (Trst) in ohranjevalec kulturne dediščine Andrej Furlan (Ljubljana), ki je sodeloval kot oblikovalec. Za realizacijo projekta sta večji delež sredstev zagotovila Občina Idrija in muzej, ki je prispeval sredstva iz lastnih prihodkov.

Priprave na postavitve stalne razstave so potekale več let, intenzivneje pa od leta 2004 dalje. Zaradi zahtevnosti tematike in specifičnosti gradiva je Mestni muzej Idrija začel sodelovati z domačimi in tujimi kulturnimi ter znanstvenimi institucijami: Slovenskim etnografskim muzejem (Ljubljana), Slovenskim šolskim muzejem

Primeri originalnih predmetov na razstavi (Foto: Tomaž Lauko)

Tloris razstavnih prostorov s poimenovanimi vsebinskimi sklopi (Oblikovanje: Monika Milič)

(Ljubljana), Gimnazijo Jurija Vege Idrija – Čipkarsko šolo Idrija, Arhivom Republike Slovenije (Ljubljana), Zgodovinskim arhivom Ljubljana, Enoto v Idriji, Tirolskim deželnim arhivom (Innsbruck), Avstrijskim državnim arhivom (Dunaj), Štajerskim deželnim arhivom (Gradec), Pokrajinskim muzejem Ptuj in Goriškim muzejem. Pri projektu je sodelovalo tudi mnogo posameznikov, ki so s svojim strokovnim znanjem, podatki ali gradivom dodatno pripomogli k postavitvi razstave.

Predmeti na razstavi, kot so čipke, tekstilije z všitimi čipkami, *papirci*, pripomočki za klekljanje, trgovski katalogi, učni načrti itd., so iz čipkarske zbirke Mestnega muzeja Idrija. Rekonstrukcije smo se poslužili v primeru najstarejših pečnih čipk z vzorčnika *Spitzen Muster aus Idrija 1839*, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. S tem smo pokazali, da učiteljice Čipkarske šole Idrija znajo in zmorejo rekonstruirati stare vzorce ter po njih sklekljati zahtevne čipke. Več predmetov je izposojenih od privatnih lastnikov, Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani in Župnijskega urada Idrija. V nasprotju s predmeti sta fotografsko gradivo in del arhivskega gradiva, ki ga hrani idrijski muzej, na razstavi reproducirana. Reproducirani so tudi vsi arhivski

dokumenti, ki jih je v arhivskih institucijah na Slovenskem in v tujini evidentirala kustosinja Marija Terpin.

Razstava je postavljena v štirih prostorih 2. nadstropja gradu Gewerkenegg na površini 200 m². Z izbranimi muzealijami pripoveduje zgodbo o idrijski čipki, njeni vpetosti v slovenski ter širši evropski prostor, v življenja posameznikov in skupnosti, predstavlja njen vpliv na oblikovanje likovnega obzorja, pomen za gospodarski razvoj ter nenazadnje priložnost za druženje. Vsebinsko je razdeljena na osem sklopov, s pomočjo katerih so izpostavljene ključne značilnosti in dejavnosti, ki opredeljujejo idrijsko čipko. Vsak vsebinski sklop upošteva kronološko zaporedje: najstarejše – najmlajše. Po vrsti si sledijo: *Klekljane čipke v Evropi*, *Razvoj idrijske čipke*, *Trgovina s čipkami*, *Klekljarice*, *Čipkarska šola*, *Čipke in družba*, *Festival idrijske čipke* in *Zakladnica čipk*.

Glavna značilnost razstave je njena »stalnost«, tj. trajnost v prostoru in času, kar pomeni, da temelji na celostni študiji slovenskega in evropskega čipkarstva, izbiri obstojnih materialov in čistih oblikovalskih rešitev. Prištevamo jo lahko med konceptualno naravnane razstave, saj izbrani predmeti podpirajo zgodbo razstave (ang. *narrative-oriented exhibition*). Znotraj razstave je

postavljena galerija oziroma zakladnica čipk in oblačil s čipkami, ki z muzeološkega stališča sodi med predmetno naravnane razstave (ang. *object-oriented exhibition*). Predmeti so v tem primeru predstavljeni zaradi njih samih in tudi »govorijo sami zase«, seveda opremljeni z osnovnimi podatki.

Načrtovanje postavitve razstave je vodila skrb za razstavljeni material:

- ustrezna izbira umetne svetlobe (steklena vlakna, led diode v vitrinah) in odstranitev UV-svetlobe (okenska senčila);
- osvetljenost čipk in tekstila s čipkami ~ 50 luks (lx);
- uporaba primerne materiala v vitrinah (blago, les);
- šivanje čipk na tkaninsko podlago;
- nadzor temperature in relativne vlažnosti zraka v prostorih;
- možnost zamenjave muzealij.

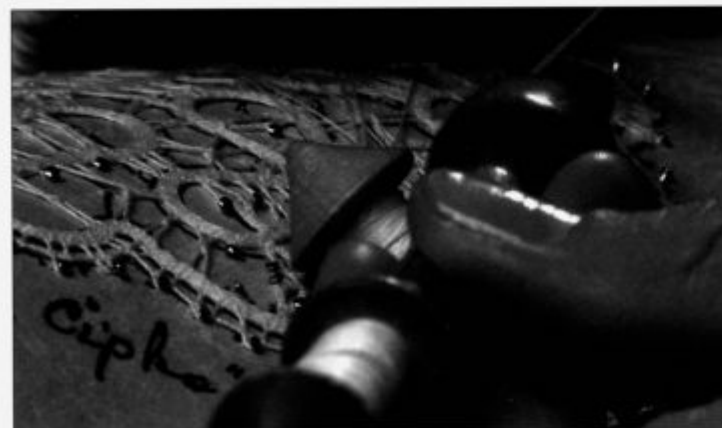
Čipka je po definiciji luknjičast izdelek iz naravnih, umetnih ali kovinskih niti, ki se uporablja za krašenje oblačil in hišne tekstilne opreme. Ročno klekljana čipka iz naravnih niti je mojstrovina, ki že sama po sebi zadovoljuje potrebo ljudi po lepoti. Večina obiskovalcev tovrstnih razstav pričakuje predvsem estetski užitek, zato smo hoteli lepoto čipk še dodatno poudariti. Iz omenjenega razloga sta arhitektka Monika Milič in oblikovalec Andrej Furlan posebno pozornost namenila oblikovanju svetlobe. Želela sta se izogniti popolni zatemnitvi prostorov ter poskušala svetlobo zgolj »ukrotiti«. Okna so zato zastrta s senčili, ki hkrati preprečujejo direktno vdiranje UV svetlobe. Prosojnost senčil dopušča pogled na zunanjo okolico, diskretna in nemoteča siva barva pa daje obiskovalcem občutek, da se sprehajajo po galeriji. Muzealije so razstavljene v posebej oblikovanih vitrinah z notranjo osvetlitvijo.

**Pogled na panoje
z reproduciranimi
dokumenti in vitrine s
čipkami
(Foto: Tomaž Lauko)**

**Predstavitve trgovine
s čipkami
(Foto: Tomaž Lauko)**

**Detajl iz filmske
predstavitve klekljanja
(Foto: Matjaž Mrak)**

Struktura grajskih prostorov, kjer odprta vrata obiskovalcu napovedujejo vsebino razstave, je narekovala delitev vsakega prostora na dva dela. Vsebine se »spogledujejo« čez hodnik, ki je hkrati ločnica in povezovalni element. Pri načrtovanju oblikovne podobe razstave sta arhitektka in oblikovalec izhajala iz idrijske kulturne dediščine:

- barve: cinober rdeča, srebrno siva, bež;
- atributi: blazina za klekljanje, sukanec in bucike;
- sedeži: blazine za klekljanje.

Vsebinske sklope napoveduje 70 cm širok in z različnimi motivi čipk potiskan trak, ki visi s stropa v vseh prostorih. S svojo vijugasto obliko »mehča« togo obliko prostorov in ravne linije razstavne opreme.

Predstavitveni elementi razstave (besedni in slikovni material) so grafično čisti in sporočilni. Ambientalni prikazi (delovni prostor klekljarice, izsek iz prodajalne trgovca s čipkami, miza s protokolarnim klekljanim pogrinjkom – t. i. *Jovankinim prtom*) prispevajo k atraktivnosti razstave. Osrednji prostor je namenjen galeriji oziroma zakladnici najlepših čipk in oblačil s čipkami, ki jih hrani muzej.

Razstavo dopolnjujejo avdiovizualna sredstva. Ogledati si je mogoče:

- izobraževalni video o klekljanju (5'40"');¹
- film o festivalih idrijske čipke (21'21")².

¹ Scenarij: Ivana Leskovec, Mirjam Gnezda, Matjaž Mrak. Kamera in režija: Matjaž Mrak. Asistent kamere: Jani Mrak. Demonstracija klekljanja: Mojca Kobal. Maska: Petra Frohlich. Montaža: Marko Simič. Glasba: Mare Završnik.

² Scenarij: Mirjam Gnezda, Matjaž Mrak. Režija: Matjaž Mrak. Montaža: Mirko Simič. Glasba: Mare Završnik. Arhivski filmski in video posnetki: Mestni muzej Idrija, družina Mrak.

**Vsebinski sklop
Čipke in družba**
(Foto: Tomaž Lauko)

**Vsebinski sklop
Zakladnica čipk**
(Foto: Tomaž Lauko)

**Miza s protokolarnim
klekljanim pogrinjkom**
(Foto: Tomaž Lauko)

Oba izdelka sta opremljena z glasbeno spremljavo – v videu se avtorska glasba dopolnjuje z zvokom klekljanja, v filmu pa z originalnimi zvoki posnetkov.

Obiskovalcem je na razpolago računalnik, ki služi več ciljem:

- podrobneje se informirati o razstavi, njeni strukturi in vsebini;
- pregledati internetne strani drugih evropskih muzejev z razstavami čipk;
- obiskati domačo internetno stran muzeja in se seznaniti s celotno muzejsko ponudbo;
- poslati e-pošto z mnenjem o razstavi in odgovoriti na nagradno vprašanje.

Predstavitev razstave v slovenskem in angleškem jeziku je dostopna tudi na internetni strani muzeja: www.muzej-idrija-cerkno.si in je zelo dobro obiskana.

Prevladujoča oblika pedagoških in andragoških dejavnosti muzeja so vodstva po razstavi. Individualnim obiskovalcem so na voljo zloženske v slovenskem, angleškem, nemškem in italijanskem jeziku. Šolski publikli so namenjene učne ure na temo idrijske čipke, ki za zadnjo triado devetletke vključujejo delovni list, ter občasne muzejske delavnice, kjer udeleženci lahko ustvarjajo izdelke z aplikacijami idrijske čipke.

Slovensko muzejsko društvo je avtorjem stalne razstave *Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina* podelilo Valvasorjevo priznanje za leto 2008. Komisija je v obrazložitvi zapisala: »Razstava *Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina* izvorno prikazuje večstoletno tradicijo izdelovanja klekljanih čipk na Idrijskem ter Idrijo umešča na slovenski in evropski zemljevid klekljarskih središč. Z že obstoječo stalno razstavo na gradu Gewerkenegg je razstava o čipkah povezala zgodbo o mestu in o rudniku živega srebra v nedeljivo celoto.«

Avtorji razstave na podelitvi Valvasorjevega priznanja, 19. maja 2009 v Narodni galeriji v Ljubljani (Foto: Urška Bajec Rupnik)

KOLOFON RAZSTAVE

Organizacija razstave:

Mestni muzej Idrija, zanj Ivana Leskovec

Vsebinska zasnova:

Mirjam Gnezda, Ivana Leskovec, Marija Terpin

Oblikovanje:

Monika Milič, Andrej Furlan

Izbor gradiva:

Mirjam Gnezda, Ivana Leskovec, Marija Terpin

Transkribiranje in prevod dokumentov iz nemškega jezika:

Tanja Žigon, Marija Terpin

Besedila na razstavi:

Mirjam Gnezda, Marija Terpin

Jezikovni pregled:

Marija Terpin

Prevod v angleški jezik:

Suzana Stančič

Video:

Matjaž Mrak s.p.

Glasba:

Mare Završnik

Demonstracija klekljanja:

Mojca Kobal

Risbe:

Irma Gnezda, Uroš Eržen

Računalniška predstavitev:

Vojko Lampe

Predmeti:

zbirke Mestnega muzeja Idrija; izposojeni predmeti drugih ustanov in privatnih lastnikov

Fotografije:

Mestni muzej Idrija; Gimnazija Jurija Vege Idrija – Čipkarska šola Idrija; Idrijsko-Cerkljanska razvojna agencija d.o.o. Idrija; Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana; Fotografška služba »L'osservatore Romano«, Vatikan; Božo Uršič; Jani Peternelj; Tomaž Lauko; Ludvik Velikajne; Jurij Pfeifer

Filmski in video posnetki:

Mestni muzej Idrija; družina Mrak, Idrija

Lastniki originalnih dokumentov:

Mestni muzej Idrija; Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji; Tirolski deželni arhiv, Innsbruck; Avstrijski državni arhiv, Dunaj

Lastniki izposojenih predmetov:

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana; Župnijski urad Idrija; Marijan Beričič; Anica Uršič; Anica Vulikič; Špela Jamšek; Luka Rupnik

Restavriranje predmetov:

Pokrajinski muzej Ptuj; Slovenski etnografski muzej, Ljubljana; Goriški muzej; Klemen Carli s.p.

Rekonstrukcije pečnih čipk:

Gimnazija Jurija Vege Idrija – Čipkarska šola Idrija

Strokovni sodelavci:

Urška Bajec; Darko Viler, Anton Zelenc (Mestni muzej Idrija); Mira Hodnik (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji); Metka Fortuna, Maja Svetlik (Gimnazija Jurija Vege Idrija – Čipkarska šola Idrija)

Tehnična izvedba razstave:

Mestni muzej Idrija; SGP Zidgrad Idrija d.d.; Marjan Gladek s.p.; RPS d.o.o., Ljubljana; Slak d.o.o., Ljubljana; VCT računalniški inženiring d.o.o., Idrija; Lidija Anzelme s.p.; Vesna Šinkovec; Katja Gnezda

Rafael Terpin

IN MEMORIAM DR. TONETU WRABERJU

Nepričakovano naglo se je izteklo življenje našega prijatelja Toneta Wraberja. Kaj vse smo samo Idriščani še napletali postoriti v njegovi družbi! Zaradi hude bolezni se ni izšlo.

Kar šel je.

Teško bi rekli, da se je Tone malo bolj dotaknil Idrije pred letom 1980, ko sta z ženo Sonjo kupila bajtico na Tršanovšu v Idrijski Beli. Takrat je bil Tone neverjeten silak, kot nič je nesel kišto pira ali pa žakelj cementa v hudi breg. Ne, na Idrijo je bil po svoje vezan že preko študija slovenske botanične zgodovine, tudi preko očetovega dela (Maks Wraber). Do obisti je poznal idrijske slavne zdravnike in hkrati botanike, lahko je sproti stregel s podatki iz njihovega botaničnega naprežanja. Po tej plati mu je gotovo ustrezala hišica na samoti nad Belco in pod Osredkom. Pozneje je sam ali s sinom Andrejem precoklal naš svet (posebno Trnovski gozd), ga spoznal in v njem tudi našel marsikaj zanimivega. Prvi mi je povedal za blede kukavico v bližini Spodnjega Majnika, tudi za kačji jezik tam blizu.

V Idriji smo ga sprva spoznali kot dobrega znanca iz Bele in tudi kot prijatelja. Moj bližnji sosed Miha Ferjančič je zakoncema marsikdaj pomagal, tako ali drugače. Pri nas sta se z Andrejem prvič ustavila po bolj divji jagi čez Trnovski gozd in Vojsko, pri Mihu in tudi pri meni. Bila sta od sile prisrčna v svoji poletni (bolj

Prof. dr. Tone Wraber na okrogli mizi »Joannes Antonius Scopoli (1723–1788), njegovo delo in pomen za razvoj naravoslovja na Slovenskem«, Razstavišče Nikolaja Pirnata na gradu Gewerkenegg v Idriji, 25. 10. 2007. (Fototeka Mestnega muzeja Idrija)

Prof. dr. Tone Wraber na otvoritvi razstave akademskega slikarja Rafaela Terpina »Cvetje z naših bregov – praznični šopek idrijskega samozavedanja«, Razstavišče Nikolaja Pirnata na gradu Gewerkenegg v Idriji, 20. 4. 2006. (Fototeka Mestnega muzeja Idrija)

potepuški) opravi, razhajkana in le rahlo zdelana. Spoznati živega botanika mi je takrat strašno godilo.

Pozneje, ko so me še pred penzijonom rože dokončno obsedle in je začel nastajati slikarski herbarij, sem Toneta spoznal še po strokovni plati. Sprva je bil do botaničnih analfabetov prilično direkten, pozneje, ko je začutil, da smo nekaj znanja vendarle že osvojili, je postal prizanesljiv in dobrohoten. Na vsako moje amatersko pisanje o rožah se je odzval kritično in vzpodbudno. Danes mislim, da bi v svojih kritikah smel biti tudi trši.

Stroka mu je bila sveta. Vedno. Po njegovem mora biti botanik dostojno izobražen (potrjen tudi z doktoratom) in hkrati dovolj razgledan po kulturnem svetu. Žlahten je predvsem način, kako je na živa bitja – kakršne rastline so, obesil najodličnejšo človečnost, zanimanje za njihov svet pa razglasil za stvar najočitnejše človeške kulture.

Približnosti ali nedorečenosti ni trpel. Zaradi svoje privrženosti eni resnici je celo med kolegi staknil kakšno zamero. Posebej glede latinščine je bil tenak. Seveda, bil je zadnji profesor latinščine na Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Usihanje znanja na področju latinskega jezika ga je močno bolelo. Celó z dr. Darinko Sobanovo sta si le zavoljo latinščine prišla nekoliko navzkriž, kar za nas Idrijčane, ki smo oba močno spoštovali, ni bilo prijetno.

Mislím, da je bil Tone posebej razgledan po botanični zgodovini. Njegovi, v Proteusu ali drugje objavljeni prispevki so bili vedno opremljeni (in okrašeni) s podatki iz zgodovine raziskovanja posamezne rastline. Mnogo njegovih misli se je sukalo okrog Scopolija, Hacqueta, Freyerja ali Hladnika. Verjetno ga večina slovenskih botanikov prav v tem pogledu ni dosegala. Kolegi so se nanj dostikrat obračali, kadar jim je manjkal kakšen važen podatek, po telefonu, še večkrat po elektronski pošti. Kako bo odslej naprej? Hudo! Na Slovenskem je bil preprosto en sam Tone Wraber.

Znal je prelepo pisati. V pisani obliki je rastlinam zmeraj namenjal primerno spoštljivost, tudi prijaznost (No, glede prijaznosti do rastlinskih bitij ga je prekašala edino dr. Sobanova). V svojem plodnem življenju je o mnogih rastlinah napisal in objavil dolgo vrsto odličnih, strokovno in poljudno napisanih člankov. Nekajkrat sem ga žoknil, a ne bi bilo dobro, če bi vse to obsežno gradivo zbral v eni knjigi. Ja, mi je kimal, mogoče pa res.

No, v knjižno obliko je spravil marsikaj: Rdeči seznam (skupaj s Skobrnetom, Varstvo narave 14–15, 1989), besedilo v Pintarjevi Rože na Slovenskem, Sto znamenitih rastlin na Slovenskem (1990), 2 × sto alpskih rastlin na Slovenskem (2006), s Seliškarjem Travnške rastline na Slovenskem (1996), Redakcijsko poročilo in komentar k Botaniki na Kranjskem V. Vossa (2008), sodelovanje pri obsežni švicarski Flori alpini (2004) oblikovanju slovenskih ključev za določevanje rastlin (zadnji: Mala flora Slovenije, 2007)...

Pisati je resnično znal. Njegov slog je bil prečiščen in dovolj jednat. Pisno oblikovanje misli mu ni delalo težav. Nasvete okrog pisnega izražanja v slovenskem jeziku je rad delil tudi drugim piščim. Včasih je kakšen izraz nekoliko po svoje prikrojil. Jezik je vendar živa stvar! si je najbrž mislil.

Veliko se je po terenu sam potepal, kar se zdi za botanika logično. A v najsijajnejši obleki smo ga smeli spoznati le na botaničnih ekskurzijah. Njegovega ljubega Snežnika in Mangartskega sedla člani Muzejskega društva Idrija že ne bomo mogli nikoli pozabiti. Žlahtno se je bilo ob njem sklanjati k prebivalkam skalnatih prostranstev, jih opazovati, poslušati njihove zgodbe – in stresati neznansko občudovanje bližnjemu drobižu pod nogami ali pa divjim goram vsenaokrog. Tone je poznal vse, imena rož in imena gora.

Od pokojnega dr. Toneta Wraberja smo se poslovili v petek, 16. julija v trentarski Julijani.

Nalašč prav tam. V Julijani je Tone že 1960. leta kot kustos začel svojo silovito kariero. Člani Botaničnega društva Slovenije, Prirodoslovnega društva Slovenije, kolegi, prijatelji, znanci, Tonetovi sorodniki (sestra, brat, sin), tudi člani botaničnega krožka Pumpark iz Idrije – vsi smo se ustopili v senci vrh kovka nad vratarnico. Skozi veje bližnjih dreves se je žlahtno precejal topel poletni dan. Poslušali smo prizadete govorce, molčali pod strminami trentarskih silakov, ob nogah so se nam zvijale bele potke skrbno urejenega botaničnega vrta. Povedano je bilo vse. Povedano je bilo v izbrano čednem okolju dragocene Julijane. Le redke rože so še cvetele. Večina je že skrila svojo čud v čebulico, koreniko ali pa v semensko zrno. Vsi prav dobro vemo kdaj bodo spet zazijale v svetel dan. Najbrž bi bilo za vse nas, za ves rastlinski svet in tudi za domovino najbolje, če bi se tudi dr. Tone Wraber, naš spoštovani prijatelj, le za nekaj zemeljskih trenutkov skrtil v izvor svoje moči.

Ivica Kavčič

SREČKO NOVAK

(26. 4. 1920 - 18. 3. 2009)

S pomladi lanskega leta, le malo pred svojim devetinosemdesetim rojstnim dnevom, je za vedno odšel od nas znani idrijski zobozdravnik Srečko Novak. V letih po drugi svetovni vojni in še dolgo potem je bil nosilec razvoja zobozdravstva na Idrijskem in Cerkljanskem. V zobozdravstvu sicer že precej časa ni bil več aktiven, vendar se kolegi zobozdravniki, ki so z njim še sodelovali, spomnijo, kako pomemben in ustvarjalen je bil njegov delež v našem prostoru. S stroko se je že kot mlad fant seznanjal in uvajal v laboratorijsko delo. Z izkušnjami in izobraževanjem je po končani drugi svetovni vojni dosegel status dentista in tako zastavil samostojno terapevtsko pot. Njegov mlajši kolega stomatolog Igor Skok je takole zapisal: »Povojna leta in še dolgo potem je nosil včasih vse, praviloma pa prav gotovo pretežno breme v idrijskem zobozdravstvu in pustil razpoznavni pečat discipliniranega, pedantnega in kvalitetnega dela na tem področju. Takratne razmere so bile v primerjavi z današnjim časom – kamena doba. Aparature in oprema so bile skrajno primitivne, materiali najbolj osnovni in omejeni. Mnogo je moralo biti improvizacij. Patologija je bila v primerjavi z današnjo katastrofalna, s prevladujočimi najbolj osnovnimi težavami kot so abscesi, bolečine, akutne in kronične. In v tem konglomeratu

problemov se je bilo treba trezno, strokovno ter odgovorno odločati. Srečko Novak je bil prav gotovo fenomen, da je v tistih razmerah znal pravilno presojati in odgovorno ukrepati. Posebej pomemben je bil njegov prispevek pri delu z otroki. Že prav kmalu po začetku svoje prakse je uvidel potrebo po ortodontskem reševanju anomalij. V skladu s sistemom, ki je bil takrat v veljavi se je izobraževal in usposobil za zobnega terapevta ter vrsto let uspešno in suvereno skrbel za uravnavanje zobnih in čeljustnih nepravilnosti idrijske in cerkljanske otroške populacije. Pri svojem delu je želel vedno hoditi v korak s časom in razvojem stroke. Uvajal je sprejemljivejše postopke in poskrbel za sodobnejše aparature, ki so lajšale delo terapevta in kar je še pomembneje, bolečine pacientom. Bil je eden prvih v Sloveniji, ki je za idrijsko zobno ambulanto izbral turbinsko vrtalko, brez katere si danes sploh ne moremo zamisliti dela v ambulanti. Že v zrelem obdobju se mu je odprla možnost za nadaljevanje strokovnega in akademskega izobraževanja ob delu. Z veliko poguma, odpovedovanjem in vztrajnostjo je uspešno opravil fakultetni študij. Tudi organizacijskih izzivov se ni ustrašil. Kot direktor Zdravstvenega doma je vodil in usklajeval potrebe zdravstvene stroke pri projektiranju nove stavbe idrijskega zdravstvenega doma. Potem pa se je zgodil usodni padec, zlom noge, bolniška odsotnost in rehabilitacija. Odločil se je za upokojitev. Bilo je prijetno naslediti njegove paciente, saj so bili vzorno vzgojeni in strokovno sanirani. To je kapital, ki se ga doseže le z dobrim in vztrajnim delom na dolgi rok», zaključuje Igor Skok.

Starešina Lovske družine Krekovše Maro Brus se je ob zadnjem slovesu spomnil Srečka Novaka kot vnetega lovca, lovskega funkcionarja in ljubitelja narave. Med drugim je o njem povedal naslednje: »Srečko Novak je bil v svojem okolju znana in spoštovana osebnost. Za njegovo kleno

in pokončno osebnostjo ter zunanjo zadržanostjo, se je skrivala izjemna človeška toplina. Bil je velik ljubitelj narave, ki se je vztrajno prizadeval za ohranitev njene prvobitnosti. Kot aktiven in razgledan član lovske družine je že davnega leta 1954 odigral odločilno vlogo pri ustanavljanju lovske družine Krekovše. Prav on je zaslužen, da je danes tam eno najlepših lovišč v občini. Na njegovo pobudo je bila sprejeta odločitev, da se območje Putrih – Bat uradno opredeli kot rezervat za zaščito gamsov. Zavzemal se je za pravičen lov saj je bilo v prejšnjih časih veliko navad med lovci, ki jih je bilo potrebno spremeniti (od neprimerne orožja, divjih lovcev in oddaje divjadi). Bil je tudi velik kinolog. Prav zaradi njegovega vpliva, poznanstev in organizacijskih sposobnosti je bila ustanovljena Lovska zveza Idrija oziroma dosežena odcepitev od Lovske zveze Nova Gorica. Po njegovi zaslugi ima tako Idrija še vedno svojo lovsko zvezo, čeprav eno najmanjših v Sloveniji. Svoje aktivno delovanje v lovstvu je skoraj pred tremi desetletji zamenjal z opazovanjem in fotografranjem ter poglobljenim razmišljanjem o bistvenih vprašanih življenja v naravi in poseganju človeka vanjo. S svojimi naprednimi stališči in razmišljanji je vzgojno vplival tudi na mlajše rodove. Njegova velika ljubezen so bile čebele. Z izjemnimi fotografskimi prispevki je sodeloval pri izdelavi koledarjev doma in v tujini. Za svoj kratki film iz narave je na republiškem tekmovanju prejel drugo nagrado. Njegov celovit in odgovoren odnos do življenja, narave, družine in prijateljev ga je delalo vedrega in spoštovanja vrednega človeka. Za svoje požrtvovalno in aktivno delo je prejel številna priznanja Lovske družine Krekovše in Lovske zveze Idrija. Lovska družina Krekovše mu je podelila status častnega člana. V času, ko je bil aktiven, ni bilo lovca v Idrijsko-cerkljanski regiji, ki ga ne bi poznal. Bil je prava legenda idrijskega lovstva».

Za svoja dolgoletna prizadevanja pri razvoju zdravstva in varstva narave je Srečko Novak leta 1988 prejel tudi Priznanje občine Idrija. V trajnem in lepem spominu bo ostal mnogim prijateljem, kolegom in sodelavcem, številnim pacientom, lovskim tovarišem in ljubiteljem narave, ki mu je poleg družine in poklica pomenila vse.

POPRAVKI

POPRAVEK 1 (IR LIV, 1/2009, str. 41 in str. 45)

V predzadnji številki Idrijskih razgledov (IR LIV, 1/2009, Idrija, september 2009) je v članku **Simona Kermavnar: V CERKNEM ŠE ENA – TRETJA – SLIKA AVSTRIJSKEGA SLIKARJA JOHANNA CARLA VON RESLFELDA V SLOVENIJI** prišlo do zamenjave podnapisov k reprodukcijama 1 in 4. Zato ponovno objavljamo fotografijo oltarne slike v župnijski cerkvi v Cerknem in dodatno pojasnilo avtorice mag. Simone Kermavnar. Za napako se avtorici in bralcem opravičujemo.

Uredništvo

POJASNILO

Po objavi članka me je kolegica Alenka Klemenc prijazno opozorila na napačno identifikacijo na pol klečečega svetnika z evangelistom Luko, ki sem jo povzela po nekdanjem cerkljanskem dekanu Stanku Medveščku (tipkopis v Župnijskem arhivu v Cerknem). V vojaški opravi upodobljen svetnik je Evstahij, zavetnik lovcev in gozdarjev. Po legendi je umrl mučeniške smrti za časa cesarja Dioklecijana v trebuhu bronastega bika, pod katerim so romski vojaki zakurili ogenj. Zato je bik njegov atribut. Pravilen naslov cerkljanske oltarne slike je torej Sv. Florijan, Evstahij in angel varuh.

Sliki si je po objavi članka ogledal akademski restavrator mag. Viktor Povše, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Potrdil je, da je slika, ohranjena v prvotnem stanju, v celoti delo enega slikarja, brez kasnejših preslikav ali doslikav, obstaja pa možnost, da je bila v spodnjem delu odrezana.

Simona Kermavnar

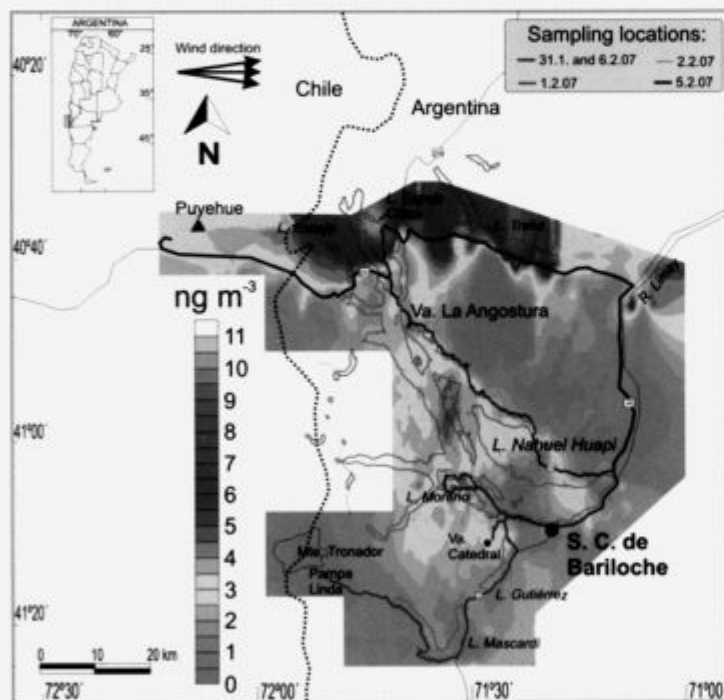
Oltarna slika »Sv. Florijan, Evstahij in angel varuh« v župnijski cerkvi sv. Ane v Cerknem (Vir: arhiv avtorice)

POPRAVEK 2 (IR LIV, 2/2009, STR. 60)

V prejšnji številki Idrijskih razgledov (IR LIV, 2/2009, Idrija, december 2009) smo v članku **Jože Kotnik, Milena Horvat: ŽIVO SREBRO V IDRJI JE LAHKO TUDI NARAVNEGA IZVORA** na strani 60 objavili napačno prilogo. Avtorjema in bralcem se za napako opravičujemo.

Uredništvo

Pravilna slika je sledeča:

Koncentracije živega srebra v zraku na območju vulkana Mt. Puyehue (Čile - Argentina)

